IDEGES TÜNETEK
KELETKEZÉSE ÉS ELTÜNÉSE

ÉS EGYÉB ÉRTEKEZÉSEK A PSZICHOANALIZIS KÖRÉBŐL

IRTA
DR. FERENCZI SÁNDOR
IDEGORVOS

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST 1919
DICK MANÓ KIADÁSA
VII., ERZSÉBET-KÖRUT 14

„Ujságüzem" Budapest

IDEGES TÜNETEK

KELETKEZÉSE ÉS ELTÜNÉSE

ÉS EGYÉB ÉRTEKEZÉSEK A PSZICHOANALIZIS KÖRÉBŐL

IRTA

DR FERENCZI SÁNDOR

IDEGORVOS

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST 1919

DICK MANÓ KIADÁSA

VII., ERZSÉBET-KÖRUT 12

„Ujságüzem" rt., Budapest.

ELŐSZÓ.

Az egészséges és beteg ideg- és lelki élet tudományának fejlődése már hosszu idő óta pangott, mikor azt *Freud* pszichoanalitikus módszere uj életre pezsditette. Az agyboncolástan kutatói csodálatos, ha utánzásra nem is méltó türelemmel metszegették és festegették régóta az agyvelők ezreit, anélkül, hogy emlitésre érdemes uj tények megállapitásához jutottak volna; a kisérleti pszichológusok jobb ügyhöz illő buzgalommal mérték a reakció-időt ezredrész-másodpercekben, s azután nem tudtak mit kezdeni az értelmetlenül összegyüjtött adathalmazzal; a naiv és fanatikus „materialista" természetbölcselők, ahelyett, hogy a lelkieknek nevezett tényekkel egyáltalán foglalkoztak volna, megelégedtek azzal, hogy tagadják a lélek létezését, mert egyelőre nem lehet a lelki folyamatokat élettani alapra fektetni; a metafizikus spekulálók pedig — meg nem látva az ösztönöknek minden életfolyamatnál szembeszökő elsőségét — logikai alapon próbálták megérteni a szenvedélyektől hányatott lelki viágot; a „klinikus" idegorvos szellemi tevékenysége évente egynéhány agytumor geometrikus lokalizálásában és brompreparátumok rendelésében, a pszichiatria pedig tünetcsoportok deszkriptiv variálásában és kombinálásában merült ki. És jellemző az emberi természet renyheségére, hogy so-

kan ma is gépies egyhangusággal folytatják ezt az unalmas és terméketlen tevékenységet és automatikusan elzárkóznak a haladás elől, ma, amikor minden munkabiró kézre szükség volna, hogy a Freud-tól kezünkbe adott uj és forradalmat jelentő eszmék segitségével ujra felszánthassuk a pszichológia és pszichopathológia egész területét.

Mint dolgozataim előbbi gyüjteményeiben: a „*Lélekelemzés*“-ben és a „*Lelki Problémák*“-ban, ugy ebben a kötetben is mellőzök minden hiábavaló vitatkozást, de az elől nem térhetek ki, hogy itt-ott rá ne világitsak azoknak a tévedéseire, kik félmegértéssel foglalkoznak a lélekelemzés kérdéseivel s szinte több zavart okozhatnak, mint az elvi tagadás álláspontján levők.

Munkálataim javarésze azonban nem vita-irás, hanem összefoglalása pszichoanalitikus tapasztalataimnak. S ha szándékkal mellőzöm most is az uj módszer gyógyeredményeinek feltüntetését, a hozzáértőre nem lesz kétséges, nyujt-e kilátást a sikeres pszichotherapiára a beteg ember lelkivilágába való intenziv elmélyedés.

E könyv tartalomjegyzéke hiven visszatükrözteti a lélekelemzés fejlődési irányát, mikor a szorosan vett orvosi és gyógyitó törekvések mellett aránylag nagy tért enged egyrészt a tiszta lélektannak, másrészt az alkalmazott pszichológiának. A szellemi tudományoknak nincs ága (csak a jogtudományt, a szociológiát, a mithoszok és vallások lélektanát, az etnografiát és nyelvészetet emlitem fel), melyre ne deritene uj világosságot a lélek tudattalan s eddig rejtett részeinek megismerése.

A pszichoanalitikus mozgalom története utolsó gyüjteményem megjelenése óta nem annyira a külső ellenfelekkel való harc, mint a fél-hivek fokozatos leálcázásának és kiküszöbölésének jegyében folyt le. E munkából jelentékeny részt vett ki a *Freud* kiadásában megjelenő két lélekelemzéstani folyóirat: az *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*“ (melynek szerkesztői dr. Rank, Prof. Jones

és magam) s az alkalmazott pszichoanalitika organuma: az „*Imago*" (melyet dr. Rank és dr. Sachs szerkesztenek. Mind- két folyóirat *H. Hellernél* jelenik meg Bécsben.) — Mint minket közelebbről érdeklő eseményt jelenthetem továbbá a „*Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület*" nemrég tör- tént megalakulását.

Dolgozataimban nem kerülhettem el a lélekelemzés ter- minológiájának uj kifejezéseit, s nem térhettem ki mindenütt azok magyarázására. Kénytelen vagyok e tekintetben az ol- vasót korábban megjelent munkáimra utalni.

Budapest, 1913. november havában

Dr. Ferenczi Sándor.

Előszó a második kiadáshoz.

Eszmék érvényesülését feltartóztatni lehet, de ha van bennük igazság, megfojtásukra hiába fog össze még annyi tudományellenes kéz. A pszichoanalizis magyar irodalmának gyarapodása, a régi kiadmányok ujra szükségessé váló le- nyomtatása azt bizonyitják, hogy a lélekelemzés literaturája nálunk is tul van már a fejlődés kezdetein, amikor még napi- rendre lehetett felette térni és agyonhallgatásával próbál- kozni. Most már megy az a maga utján előre, egyre több hivet toboroz és az általánossá váló érdeklődés fogja végül az „intéző köröket" is arra kényszeriteni, hogy ezt az iro- dalmat ne csak kritizálják, hanem olvassák is.

Budapest, 1918. október 30.

Ferenczi

[illegible] bizonyult s az alkalmazott pszichoanalízis orgánuma, az „Imago" (melyet dr. Rank és dr. Sachs szerkesztenek, Münchenben [illegible] II. [illegible] jelenik meg Bécsben.) — Mint [illegible] közelebbről érdekli, ezeknek részletesebb tovább[illegible] a „Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület" [illegible] munkakörébe [illegible].

Válogatásomban nem kerülhettem el a lélektani ter[illegible] új kifejezéseit, s nem tehettem ki minduntalan azok magyarázatát. Kénytelen vagyok a [illegible] az olvasót [illegible] megjelent munkáimra utalni.

Budapest, 1911 november havában.

Dr. Ferenczi Sándor.

Előszó a második kiadáshoz.

Esszék érvényességét feltételezni lehet, de ha van [illegible] megfelelő [illegible] még [illegible] kéz. A pszichoanalízis magyar irodalmának gyarapodása, a régi kiadásunk [illegible] szükségessé vált [illegible] nyomatában azt bizonyítják, hogy a lélektani irodalomban nálunk is tért vett már a fejlődés kezdetén, amikor még nap[illegible] felvetett kérdésekre [illegible] próbál[illegible]kozunk. Most már meg [illegible] a [illegible] utáni előre [illegible] 1914 [illegible] és az általánossá vált érdeklődés fogja [illegible] az [illegible] könyvet is arra [illegible], hogy [illegible] az csak [illegible], hanem [illegible].

Budapest, 1918 október 30.

Ferenczi.

TARTALOM

I.

Ideges tünetek keletkezése és eltünése a pszichoanalizis folyamán.

A neurotikus tünetek analitikai értelmezésének helyességéről az orvost is, a beteget is csak az indulatáttétel során szerzett benyomások győzhetik meg teljesen. Még aki érdekeseknek és megkapóknak találja is az analizis értelmezéseit, a szabad asszociáció felszinre-hozta lelki anyagból *meggyőződést* nem igen tud szerezni, még akkor sem, ha óhajtja, vagy egyenesen rákényszeriti önmagára a meggyőződöttséget. Az ilyen meggyőződésben nincs benne sem az igazság kétségtelen voltának, sem kizárólagos lehetőségének az érzése. Szinte ugy látszik, hogy puszta gondolkodás, belátás utján nem is szerezhetünk a szó igaz értelmében vett meggyőződéseket. Indulati átélés, mintegy a saját bőrünkön való átérzés szükséges hozzá, hogy olyan biztos belátáshoz jussunk, amely a „meggyőződés" nevet megérdemli. Igy az orvos, aki az analizist könyvekből tanulta, de önmagát nem vetette mélyreható lélekanalizis alá, vagy éppen még betegeknél sem szerzett felőle tapasztalatokat, sohasem lehet az analizis eredményeinek helyességéről meggyőződve. Kisebb-nagyobb foku, olykor a meggyőződéssel határos bizalma lehet iránta, emögött azonban mindig ott lappang az elnyomott kétség is.

Ezuttal olyan tünetek sorozatát óhajtom ösmertetni, melyek betegeimnél gyógyitás közben szemem láttára keletkeztek és az analizis folytán szüntek meg s amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a Freud szerinti lelkiszerkezetek helyességéről feltétlen bizonyossággal meggyőződjek; és ilyenek szerezték meg, illetőleg fokozták betegeimnél is az analizisbe vetett bizalmat.

Hisztériások lélekelemző gyógyitása gyakran váratlanul fennakad a beteg valamely indokolatlanul fellépő érzési vagy mozgási tünetén. Ilyesmit az analizáló orvos hajlandó volna egyszerüen zavaró incidensnek minősiteni és eszerint bánni el vele; ha azonban a lelki történés szigoruan determinált voltának tételét valóban komolyan vesszük, e tüneteknek is magyarázatát kell keresnünk, ezeket is analizálnunk kell. Az analizis aztán kideriti, hogy e tünetek a lélek tudattalanjában létrejött érzéseket és gondolatokat fejeznek ki. Kiderül ugyanis, hogy ha az efajta gondolat vagy érzés, melyet inaktiv (nyugalmi) állapotából az analizis felzavart és a tudat küszöbéhez közel hozott, itt, mintegy az utolsó pillanatban — a tudatra fájdalmas jellege miatt — a tudatossá válásban megakadályoztatik: a vele járó és már el nem fojtható izgalommennyiség testi tünetképen nyilvánul meg. Az igy létrejött tünet azonban nem csupán valamely izgalommennyiségnek nyilvánulási módja, hanem kvalitative is determinálva van. Ha ugyanis a tünet sajátosságaira irányitjuk figyelmünket, az érzési vagy mozgási izgalom, illetőleg bénulás fajára, a szervre, melyben jelentkezik, továbbá ama jelenségekre és ötletekre, melyek a szimptomaképződést közvetlenül megelőzték, és igyekszünk a tünet *értelmét* megmagyarázni: ugy rájövünk, hogy a testi tünet *értelmét* az analizis által felkeltett tudattalan érzésnek, illetőleg gondolatnak szimbolikus kifejezése. Ha aztán e szimptomát a szimbolumnyelvből a forgalomnyelvre leforditjuk, megesik, hogy a beteg, még ha előbb sejtelme sem volt róla, hogy a magyarázatnak ilyen hatása lehet, a legnagyobb csodálkozás hangján közli velünk, hogy az a szenzorikus vagy motorikus izgalmi, illetőleg bénulási tünet époly hirtelen elmult, mint ahogy keletkezett. Minden amellett szól, hogy a szimptoma csak akkor mulik el, ha a beteg a magyarázatot nemcsak megértette, hanem helyesnek is ismerte el. Mosolygással, pirulással, vagy a zavarbajövés más jeleivel gyakran el is árulja,

hogy találva érzi magát; olykor maga siet feltevésünk helyességét beigazolni, esetleg tüstént olyan emlékek jutnak eszébe, melyek sejtésünket megerősitik.

Egy hisztériás nőbetegem egyik álmát vágyfantáziának kellett értelmeznem; elmondom neki, mit árul el az álma: hogy helyzetével elégedetlen; hogy kedvesebb, müveltebb, társadalmilag becsültebb férjre, főképen pedig — szép ruhákra áhitozik. E pillanatban heves *fogfájás* vonja el betegem figyelmét az analizistől; csillapitására fájdalomenyhitő szert kér tőlem, vagy legalább egy pohár vizet. Kérését nem teljesitettem, hanem ehelyett azt mondtam neki, hogy e fogfájásával alighanem azt a szólást akarja képletesen kifejezni, hogy „igazán, fáj a fogam erre a sok jóra". Nem mondtam ezt rákényszeritő hangon, azt sem tudta a páciens, hogy e közlésemtől fogfájása megszünését várom, mégis azonnal, önként, és nagy csodálkozva jelentette ki, hogy fogfájása ép oly hirtelen elmúlt, mint ahogy keletkezett.

A beteg utólagos kikérdezése révén megállapithattam, hogy rangján alóli férjhezmenetele folytán előállt kinos helyzetét önmaga előtt is letagadni igyekezett. Álmának megfejtése azonban oly világosan elébe tárta teljesedetlen vágyakozásait, hogy beismerésük elől egészen nem zárkózhatott el. Mégis, az utolsó (helyesebben utolsóelőtti) pillanatban sikerült a cenzurát működtetnie, magyarázatomnak elfogadását, a lelki fájdalmat a „fáj rá a fogam"-asszociáció hidján át a testi érzések szférájába tolni s igy a fájdalmas belátást fogfájássá változtatni. E közkeletü mondás tudattalan igénybevétele volt valószinüleg az utolsó, de nem egyetlen oka a tünet képződésének. Hiszen a pszichikus térnek is, éppen ugy, mint a fizikusnak, több dimenziója van, benne tehát egy pont helyzete csak több koordinátával határozható meg.

A pszichoanalizis nyelvére leforditva ez azt jelenti, hogy minden szimptoma *tuldeterminált.* E páciens gyermekkora óta tulerős maszturbációs hajlandósággal küzdött, maszturbánsoknál pedig a fognak különös szimbólikus jelentősége van; a fogak tényleges szervi állapotát is tekintetbe kell vennünk ilyen esetekben, mint olyan tényezőt, melyet pszichikus törekvések saját céljaik érvényesitésére használhatnak fel.

Más alkalommal ugyanez a nőbeteg elnyomott infantil-erotikus fantáziáinak ad kifejezést az orvoshoz intézett vallo-

másával, aki azonban feleletül — a remélt viszonzás helyett — ez érzelemhullám áttevődéses jellegéről világositja őt fel. E pillanatban sajátságos paresztézia lép fel a beteg nyelvén, ugy hogy az hirtelen igy kiált fel: „olyan a nyelvem, mintha leforrázták volna". Magyarázatomnak, hogy a „leforrázott" szóval a visszautasitás feletti csalódását óhajtotta kifejezni, eleinte nem ád hitelt; ám paresztéziájának hirtelen és meglepő elmulása gondolkodóba ejti s utóbb mégis kijelentette, hogy feltevésemmel igazam lehetett. Azt, hogy a szimptomaképződés helyéül éppen a nyelvét választotta, itt is több ok szabta meg, melyeknek analizise révén azután a tudattalan komplexumok mély rétegeibe sikerült bepillantanom.

Rendkivül gyakran fejezik ki a betegek hirtelen fellépő lelki fájdalmaikat muló szivtáji fájdalommal, elkeseredettségüket nyelvükön érzett keserüséggel, gondjaikat fejnyomással. Egy neurotikus beteg ellenem (helyesebben: apja ellen) irányuló aggressziv szándékait rendesen fájdalomérzésekben közölte velem, melyeknek szintere az a testrésze volt, amelyen — tudattalanul — *engem* óhajtott bántalmazni; az az érzése, mintha hirtelen fejbevágták volna: agyonütési, szivszurása szivenszurási szándéknak bizonyult. (A beteg tudatosan mazochista, kinek agressziv fantáziái csak az elszenvedett *talio*-büntetés — szemet szemért, fogat fogért — alakjában tudnak a tudat küszöbe fölé emelkedni.)

Egy másik betegem rendszerint sajátságos szédülést érzett, mihelyt olyan dolgok kerültek szóba az analizis közben, melyek meghibbant önbizalmát tulságosan megterhelték volna. Az analizis gyerekkori élményeket deritett fel emögött, amikor betegünk jelentékenyebb magasságban tehetetlennek érezte magát és szédüléssel küzdött.

Hirtelen fellépő *hideg-* és *melegérzés* a hasonló jelzőkkel jelölt érzelemhullámzásokat jelentheti a betegnél, vagy konvertáltan azt a gondolatot fejezi ki, hogy a beteg orvosától vár vagy benne sejt ilyen érzéseket.

„Rettenetes álmosság" lepte meg egyik betegemet, valahányszor a kellemetlenné váló analizistől szabadulni óhajtott és pedig mindig épen olyankor, mikor az analizis tárgya inkább szomoruság vagy aggodalom, mint unalom keltésére volt alkalmas.

Egy másik beteg az alváshoz asszociált tudattalan erotikus fantáziáit akarta ezzel az ötletével kifejezni; azok közé

a nők közé tartozott, akik szexuális fantáziáikban csakis oly helyzeteket konstruálnak, melyek az ő felelősségüket teljesen kizárják, pl. hosszas védekezés után, vagy alvás közben elszenvedett stuprum violentumot.[1])

A motilitás körében is megfigyelhetünk, bárha sokkal ritkábban, ilyen muló konverziókat. Ezeken nem a Freud „mindennapi pszichopathologiája" értelmében vett szimptomacselekedeteket értem, melyek összetett, koordinált ténykedések, hanem izolált, olykor fájdalmas izomgörcsöket, illetőleg bénulásszerü izomgyöngeséget.

Egy neurotikus, aki mindenáron homoszexuális akart maradni és szabadulni vágyott a benne mindinkább felütköző heteroszexuális erotikától, bal alsó lábszárában mindig görcsöket kapott, ha sikerült az analizis folyamán erekció keltésére alkalmas ilyen fantáziáit elnyomnia. „Lábszár = penis, görcs = erectio": ezt a szimbolikus azonositást maga a páciens felismerte e tünetében. Egy betegnél hasfalbehuzódás — a penis visszahuzódásának érzésével vagy enélkül — következett be, mihelyt orvosával szemben több szabadságot engedett magának, mint amenynyit gyerekesen megfélemült tudattalanja megengedett. Ez a görcs az analizis tanusága szerint óvintézkedés volt a rettenetes büntetés — a kasztráció — ellen, mellyel őt kiskorában sokszor megfenyegették. — Nem ritkán sikerül a kéz görcsös ökölbeszoritásában támadási kedvet, a rágóizmok kontrakciójában a makacs hallgatás, vagy harapás rejtett. vagy tudattalan vágyát felismerni.

Az egész izomzat, vagy egyes izomcsoportok futólagos gyöngesége olykor mint a morális gyöngeségnek, vagy valamely cselekvés nem-akarásának szimptomái értelmezhetők. Két egyenlően erős tendencia küzdelme — mint az álomban — bizonyos mozgások gátoltságában, egyes izmok merev bénultságában, vagyis az agonisták és antagonisták egyidejü beidegzésében nyerhet kifejezést.

E muló konverziós szimptomák analizise közben rendszerint kiderül, hogy a beteg életében már máskor is elő-

[1]) Egy valamikor nagyon elterjedt hisztériás tünetet, *az elájulást*, melynek hasonló motivumai voltak, úgy látszik, maga a társadalom analizált, mikor kiderítette és gúny tárgyává tette a mögötte rejlő *szándékot*. Azóta az elájulás úgy az életben, mint a szinpadon kiment a divatból, mert hitelét vesztette.

fordult hasonló eset; ilyenkor ama körülmények után kell kutatnunk, melyek között a tünet annakidején fellépett. Néha olyan muló konverzió-tünet is képződik azonban, amilyet a beteg, állítása szerint, az analizis előtt sohasem észlelt. Ilyen esetekben rendszerint eldöntetlen marad az a kérdés, nem kerülte-e el azokat mégis a betegnek az analizis előtt iskolázatlan önmegfigyelése. Eleve természetesen nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a lélek igen fájdalmas rétegeibe előrenyomuló analizis e rétegek látszólagos nyugalmát megbontva, a beteget uj szimptomaképző lehetőségek igénybevételére is kényszeriti. A köznapi életben, vagy nem-analitikus kezelés közben ugyanis már jóval előbb megszakad a gondolattársitás, mintsem a lélek fájdalmas rétegeit elérné.

Futólagos *kényszerjelenségek* is létrejöhetnek a gyógyitás során. Voltaképen minden, az analizis közben felmerülő értelmetlen ötlet, mely értelmes, de elfojtott más ötleteket helyettesit a tudatban, hasonlit valamelyest a kényszerképzetekhez. („Pótló ötletek" ezek Freud szerint.) Olykor azonban egyenest kényszer-jellegü képzeteket produkál a beteg, melyek gondolkodását valósággal obszedálják és csak analitikus értelmezés utján szüntethetők meg.

Egy kényszerneurózisos betegem pl. azzal a gondolatával szakitja félbe hirtelen a szabad asszociációt, hogy nem érti: miért jelent az *ablak* szó éppen ablakot; miért jelentenek az *a-b-l-a-k* betük, ezek az értelemnélküli hangzók és zörejek egy kézzelfogható tárgyat? Minden kisérletem, mellyel a további asszociáláshoz visszatériteni igyekszem őt, sikertelen marad; ez az ideája annyira betölti, hogy semmi másra gondolni nem tud. Egy ideig megtévesztett az intelligens beteg; belebocsátkoztam ötlete tárgyalásába és beszéltem neki egyet-mást a nyelvképződés elméleteiről. Ám rövidesen be kellett látnom, hogy a beteget magyarázataim éppenséggel nem érintik, az ablak gondolata kényszerszerüen tovább is foglalkoztatja. Ekkor rájöttem, hogy itt alighanem pszichikus ellenállással van dolgom s fürkésztem, vajjon mi válthatta ki? Visszagondolok, hogy mi történt e kényszergondolatot megelőzőleg az analizis során? — Egy szimbólum értelmét magyaráztam meg a betegnek, aki magyarázatomat készséges „igen"-nel elfogadni látszott. Miután ez eszembe jutott, közöltem a pácienssel azt a

sejtelmemet, hogy ő e magyarázatomat valószinüleg nem tudta akceptálni, az ellentmondást azonban elfojtotta. Abban a kényszer-erővel jelentkező gondolatában, „hogy az *a-b-l-a-k* betük miért jelentenek éppen ablakot", ez az elfojtott kételye jelentkezhetett torzitott alakban. Értelme szerint tehát kérdése ez volt: „miért jelentené ez az imént értelmezett *szimbólum* éppen ezt és ezt a *tárgyat?* Erre a magyarázatra a zavaró kényszerképzet valóban eltünt.

Az indirekt ellentmondás, mely e példánkban mint kényszerjelenség tudattalanul jött létre, nyilvánvalóan olyanfajta, amilyeneket kis gyermekeknél észlelhetünk, de ott *tudatos* reakciókból ered: a gyermekek, ha felnőtteknek ellentmondani akarnak, bátorság és önbizalom hiján sokszor ilyen közvetett nyelvre, példálódzásra kényszerülnek.[1])

Egy másik kényszerneurotikus más módon adta tudomra hitetlenségét. Elkezdte a tőlem használt idegen szavakat nem érteni, majd, miután ezeket egy darabig hüségesen leforditgattam neki, kijelentette, hogy most már a magyar nyelvet sem érti. Valósággal ugy viselkedett, mintha hülye volna. Megmagyaráztam neki, hogy ezzel a megnemértésével tudattalanul hitetlenségét fejezi ki. Voltaképpen *engem* akar (fejtegetéseimért) kigunyolni, ezt a szándékát azonban elfojtja és *önmagát* tetteti hülyének, mintha azt mondaná: bolondnak kell lennem, hogy e képtelenségeket elhigyjem. Ettől kezdve kitünően megértette fejtegetéseimet.[2])

Egy harmadik neurotikusnak csodálatoskép az orvos szó szláv jelentése („Lekar") járt folyton kényszeritő módon az eszében. A kényszert e szó német homonimája okozta, egy

[1]) Egy ötéves kis fiúnak azt mondtam egyszer, hogy ne féljen az oroszlántól, mert az elszalad, ha erősen a szeme közé néz. „De ugy-e, kérdezte tovább a gyermek, a bárány is megeheti a farkast?" „Kis fiam, te nem igen hitted el, amit az oroszlánról beszéltem". válaszoltam erre. „Nem, csakugyan nem hittem, de azért ne tessék haragudni", felelte a kis diplomata.

[2]) Analitikai tapasztalatok valószinüvé teszik, hogy némely intelligens gyermek a lappangási időszak elfojtásfolyamata előtt, mielőtt még a „nagy elszemérmesedésen" keresztülment volna, a felnőtteket veszedelmes bolondoknak tartja, akiknek a bünhődés veszélye nélkül az igazat megmondani nem lehet, s akiknek inkonzekvenciájával és esztelenségeivel számolni kell. A gyermekek e nézete is egészen alaptalan.

káromló kifejezés, melyet a magas erkölcsiségü beteg csak ilyen közvetve vallhatott be magamagának is. Magyarázatom után a kényszer csaknem teljesen megszünt.

Kivételes esetekben valóságos *hallucinációk* is létrejönnek az analizis alatt. (Sokkal gyakoribbak természetesen a rendkivül eleven és élénk *emlékezések*, melyekkel szemben a beteg objektivitását még megőrzi.)

Egyik nőbetegemnek ugyszólván tehetsége volt a hallucináláshoz; élt is vele mindég, ha az analizis rá nézve kellemetlen dolgokat érintett. Ilyenkor hirtelen elejtette a szabad asszociáció fonalát és ijesztő tartalmu hallucinációkat produkált: felugrott, elbujt a szoba egy zugába, heves félelem közben görcsös elhárító és védő mozdulatokat tett, mig végre megnyugodott. Mikor ismét magához tért, pontosan el tudta mondani a hallucinált eseményeket; igy derült ki, hogy hallucinációi azokat a fantáziákat dramatizálták vagy szimbolizálták, melyek az analizis legutolsó, a hallucinálást közvetlenül megelőző ötletéhez kapcsolódtak. Többnyire szimbolikus fantáziák voltak (küzdelem vadállatokkal, elszenvedett erőszakossági jelenetek); ezeknek az analizise azután többnyire uj emlékek felidézéséhez vezetett, melyeknek észbejutása jelentős megkönnyebbülést szerzett a betegnek. A hallucinációs-szimbolikus ábrázolás volt tehát az utolsó eszköz, mellyel bizonyos belátások vagy emlékek tudatossá válását elháritania sikerült. Ebben az esetben azt is szépen megfigyelhettem, mint közeledett lassan-lassan az asszociáció valamely kellemetlen tény tudatos belátásához s mint esett vissza az érzelmi izgalom az utolsóelőtti pillanatban, hirtelen kisiklással az érzékleti szférába.

Nem ritkán muló *illuziós csalódások* is fellépnek az analizis alatt (különösen szaglásiak). Egy esetben az egész tapasztalatvilág illuziós megváltozását észlelhettem analizis közben. Épen arról beszélgettünk egy nőbetegemmel, hogy narcisztikus kötöttségből eredő nagyravágyása tulzott, hogy boldogabb lenne, ha ezt belátná, érvényesülési ábrándjainak egy részéről lemondana és szerényebb sikerekkel is megelégednék. Sugárzó arccal kiáltja erre: „csodálatos, most egyszerre minden oly világos, oly érzékletes előttem; a szoba, a könyvszekrény, minden élénk és természetes szinekben ragyog és plasztikusan helyezkedik el egymás mellett és egymás mögött a térben." Kérdezősködésemre megtudtam, hogy

évek óta nem lát ily „érzékletesen", hanem kopottnak, tompának és elfakultnak látja a világot. A dolog magyarázata a következő volt: mint elkényeztetett gyermeknek, minden vágyát teljesitette akkori környezete; ám mióta felnőtt, a kegyetlen sors nincs tekintettel vágyfantáziáira és azóta „nem tetszik neki a világ"; ezt az érzését nem vallotta be magának, hanem az érzékleti, a látási körbe tolta át és ezért látta a fent leirt változásban az egész világot. Mikor aztán én arról beszéltem előtte, hogy ha vágyteljesüléseinek egy részéről lemond, uj boldogság-lehetőségekhez juthat, a benne ébredő reménység szintén az optikai téren játszódott le, felragyogtatta, érzéki valóvá varázsolta az elétáruló világot. Az optikai ingerlékenység e hullámzását *Silberer* elnevezésével *autoszimbolikus* jelenségnek mondhatjuk, vagyis a lelki müködés szimbolizált önmegfigyelésének. Ebben az esetben egyébként helyesebben a szimptoma hirtelen eltünéséről, mint muló szimptomaképződésről lehetne szólani.

Muló „karakter-visszaesés"-nek neveznék egy, az analizis során gyakorta fellépő jelenséget, melynek lényege röviden abban áll, hogy bizonyos karaktervonások futólag elvesztik átszellemültségüket és hirtelen visszaesnek az ösztönélet primitiven gyerekes fokára, melyből annak idején keletkeztek volt.

Nem ritkán heves vizelési inger jelentkezik némely betegnél az analizis-óra alatt. Egyesek ilyenkor visszatartják a kiüritést az óra végéig, mások kénytelenek azonnal felállni és sokszor, szinte félve, hogy összevizelik magukat, e szükségük elvégzése végett a szobából távozni. Oly esetekben, mikor e jelenség természetes magyarázatát ki lehetett zárni (és közlésem csakis ezekre vonatkozik), a kiüritési kényszernek következő lelki okát állapithattam meg: Mindig ambiciózus és hiu, hiuságukat önmaguk előtt tagadó betegeknél fordult ez elő, olyankor, mikor hiuságukat az analizis által felszinre hozott lelki anyag mélyen sértette, és ha ennélfogva az orvos előtt megalázottnak érezték magukat, anélkül, hogy énjüknek ezt a bántódását teljesen tudatossá tenni, logikusan feldolgozni és elszenvedni képesek lettek volna.

Betegeim egyikénél oly észrevehető volt ez a parallelizmus az analitikai beszélgetés többé vagy kevésbbé bántó

volta és vizelési ingerének foka között, hogy egy bizonyos, reája nézve kellemetlen témánál való időzéssel pontosan ki lehetett nála a vizelési ingert váltani. E „karakter-regressziót" a kritikus téma analitikus megbeszélése mulóan vagy véglegesen is megszüntetheti.

A leirt esetekben a regresszió (visszaesés) *Freud*-tól felfedezett jelenségét ugyszólván in flagranti lehet megfigyelni. Láthatjuk, hogy valamely szublimált karaktervonás csalódás esetén — a lelki fejlődésben megfelelő rögzitődéseket feltételezve — valóban visszaeshetik arra az infantilis fokra, melyen a még nem szublimált ösztön kielégitése akadályokba nem ütközött. (A sértett ambició belátása helyett az *enurezis* kényszere lép fel, amely igy a gyermek legelső nagy megszégyenitését idézi vissza.) Az „on revient toujours à ses premiéres amours" mondás ebben lélektani igazolásra talál; a hiuságában sértett egyén visszahelyezkedik szenvedélyének autoerotikus alapjaira.

Muló székelési zavarok (hasmenés, székszorulás) az analizis alatt gyakran mutatják az anal-karakter regresszióját az anal-erotikára. Egy beteg a hónap végén, mikor a vállalt pénzbeli segitséget kellett szüleinek elküldenie (ami ellen tudattalan fösvénysége tiltakozott), rendszerint heves hasmenést kapott. Egy másik a fizetett honoráriumért bő bélgáztermeléssel kárpótolta magát.

Ha a beteg az orvos bánásmódját szeretetlennek érzi — megfelelő autoerotikus rögzitettség esetén — az *onaniára* térhet át. Az indulatáttétel e módja egyben bevallása a gyermekkorában üzött s talán teljesen elfelejtett maszturbácinak. Mint gyermek le tudott mondani az önkielégitésről, mert a *tárgyszeretés* (a szülők szeretése) kárpótolta ezért. Ha azonban a szeretés e módjában csalódás éri, visszaesik az autoerotizmusra. Előfordul, hogy még olyan betegek is, akik nem emlékeznek rá, hogy valaha onanizáltak volna, egy szép napon azzal a vallomással jönnek, hogy az önkielégités ellenállhatatlan kényszerének hódolniok kellett. Ilyenkor aztán rendszerint fel is idéződik a gyerekkorban tényleg üzött, de teljesen elfelejtett onanizálás emléke.

Ezek a hirtelen visszaesések az anális, uretrális és genitális autoerotikára azt is érthetővé teszik, miért válik minden félelemben (pl. vizsgafélelemben) oly erőssé a diszpozició ezen erotizmusok müködtetésére. Azt is, hogy akasz-

tás közben a delikvens iszonyatos félelmében mindkét záró-izmát elernyeszti és amellett ejakulálhat: a közvetlen ideg-ingeren kivül talán az életörömök forrásaira való utolsó, görcsös regresszióval is lehetne magyarázni. Tanuja voltam egyszer, hogy heves főfájás és egyéb fájdalmaktól kinzott 70 éves vesebajos egyén kinjában onanizáló mozgásokat végzett.

Neurotikus férfiaknál — ha az orvos bánásmódját szeretlennek érzik — *homoszexuális kényszerképzetek* léphetnek föl, melyek gyakran az orvos személyére irányulnak. Szinte kisérletinek nevezhető bizonyitéka ez annak, hogy a barátságnak egy homoszexuális gyökere is van, a barátságban való csalódás esetén pedig az érzelmi ingerület primitiv állapotára regrediálhat.

Indulatkisiklás. Feltünt egy betegemen, hogy rendkivül sokat ásitott. Erre azt lehetne mondani, hogy: bizonyára unatkozott nálam. De a feltünő az volt, hogy rendszerint nagy érdeklődéssel vett részt az analitikai munkában, ellenben éppen olyan analitikai beszélgetéseknél, melyek fájdalmas és ránézve felette fontos tartalmuknál fogva sokkal inkább az érdeklődést, mintsem unalmat kellett volna hogy keltsenek benne: kezdett ásitozni.

Egy másik betegnél aztán, aki nem sokkal ezután került kezelésem alá, ugy hiszem megtaláltam ennek a különös jelenségnek a magyarázatát. Ez is sokszor és szintén olyankor ásitott, amikor erre legkevésbbé lett volna oka, olykor azonban *könnyezett* is eközben. Ez adta nekem az ötletet: hátha az *ásitás* ezeknél a betegeknél a *sóhajtás* elferditése, és az elemzés valóban mindkettőjüknél igazolta ezt a feltevést. A cenzura mindakettőnél elnyomott bizonyos fájdalmas indulatokat, melyeknek az analizis a közelébe férkőzött (bánat, gyász), teljes elfojtásukra azonban nem volt képes, csupán más kifejezésmódra való *kisiklásukat* idézte elő, ami azonban elegendő volt ahhoz, hogy igazi mivoltuk a tudat előtt homályban maradjon. E megfigyelések után más betegek kifejező mozgásaira is ügyelni kezdtem és rájöttem, hogy az indulatkisiklásnak vannak egyéb alakjai is. Egyik paciensem pl. mindig *köhögött*, ha valamit el akart hallgatni előttem: a szándékolt, de elnyomott beszéd mégis érvényesült mint köhögés. Amint látjuk, az *indulat kisiklása* egyik kifejezésmódról a másikra, az élettani szomszéd-

ság mentén történik. (Ásitás=sóhajtás, beszélés=köhögés.) A köhögés egyébként tudva vagy tudattalanul szándékolt, de utóbb elnyomott *nevetést* is fejezhet ki; ez esetben azonban a kisiklott indulat nyilvánulásmódja — mint az igazi hisztериás szimptománál — a vágyteljesülés *büntetését* is magában foglalja.

Neurotikus nők orvosi vizsgálatnál, pl. auszkultációnál, gyakran köhécselnek; ez a köhögés is ugy fogható fel, mint erotikus gondolatoktól és érzésektől kiváltott nevetésvágy kisiklása. A mondottak után nem lesz meglepő, hogy egy esetemben a kétségbeesett sóhajtást a futólag fellépő *csuklás* helyettesitette.

Ezek az analizis alatt fellépő és muló tünetek egyébként világosságot vetnek az ilyenfajta krónikus hisztériás szimptomákra is. (Sirógörcs, nevetőgörcs.) Szinte hihetetlen, de nem kevésbbé igaz annak az indulatkisiklásnak az előfordulása, melyre *Freud* professzor lett figyelmessé, mikor ez észleléseimet közöltem vele. Olyik paciens *gyomorkorgást* produkál, ha valamit elhallgatott: az elnyomott beszéd „has=beszéddé" válik!

*

E „muló szimptomaképződések"=nek, a dolgozatom elején hangsulyozott didaktikai értékükön kivül, bizonyos gyakorlati és elméleti jelentőségük is van. Egyfelől a betegek legerősebb, az indulatáttétel mezébe bujt ellentállásainak leküzdésénél szolgálhatnak kiindulópontul és ezáltal praktikusan értékesithetők az analizis technikájában. Másfelől: alkalmat nyujtanak arra, hogy betegségi tünetek létrejöttét és elmulását szemünk előtt lássuk lezajlani, ami világot vet neurotikus jelenségek létrejövési és elmulásmódjára általában. Szóval lehetővé teszik, hogy legalább bizonyos fajta betegségekre vonatkozólag a *megbetegedés* dinamikájáról fogalmat alkossunk.

Freud=tól tudjuk, hogy a neurotikus megbetegedésnek három étapeja van: ősalap az infantilis *rögzitődés* (a libido fejlődési zavara); a második étape az *elfojtás*, melynek még szimptomája nincs. a harmadik pedig a betegség kitörése: a *szimptoma=képződés*.

A muló szimptoma=képződésről itt összegyüjtött tapasztalatok alapján valószinünek mondhatom, hogy miként ezeknél az „en miniature" neurózisoknál, ugy a nagy neuró=

zisoknál is a szimptoma-képződés csak akkor következik be, ha valamely külső vagy belső ok révén a pszichét az a veszély fenyegeti, hogy elfojtott komplexum-részletek a tudattal asszociativ kapcsolatba lépnek, azaz tudatossá válnak, ami valamely korábbi elfojtás egyensulyát megzavarja.

A tudat nyugalma felett őrködő fájdalomcenzurának sikerülhet ilyenkor, mintegy az utolsó pillanatban, az izgalmat a progrediáló, azaz a tudathoz vezető utról letériteni, de mivel a régi elfojtási szituációba való visszafojtás teljesen nem sikerül: az izgalomnak is módjában van a szimptomában, bárha eltorzultan, de mégis kifejezéshez jutni.

II.

A pszichoanalizisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről.[1])

Minden fejlődés a pszichológia terén fejlődést jelent a
szellemi tudományok többi ágaiban is. Ha az emberi lélekről
való tudásunk csak egy lépéssel is előrehalad, revizió alá kell
venni mindazokat a diszciplinákat, amelyeknek tárgya akár-
miféle vonatkozásban áll a lelki élettel. És miről állithato
ez több jogosultsággal, mint a jogi és társadalomtudományi
ismeretkörről. A szociológia azokról a törvényszerüségekről
tanit, melyek az egy csoportba tömörült emberek életviszo-
nyaiban uralkodnak. A jog pedig pontosan körülirt szabá-
lyokba foglalja azokat az elveket, amelyekhez az egyes em-
maradni. Ez az alkalmazkodás elsősorban pszichikai folya-
a *tárgyszeretés* (a szülők szeretése) kárpótolta ezért. Ha
mekkorban üzött s talán teljesen elfelejtett maszturbácinak.
bernek alkalmazkodnia kell, ha a társadalomnak tagja akar
Mint gyermek, le tudott mondani az önkielégitésről, mert
ugy a társadalmi, mint a jogtudomány alkalmazott lélektan
mat; egy magasabb, általánosabb szempontból nézve tehát
s mint ilyennek gondos figyelemmel kell kisérnie minden uj
mozzanatot, mely az emberi lélekről való tudás körében fel-
merül.

[1]) Az Országos Birói és Ügyészi Egyesületben 1913. október 29-én tartott szabad előadás nyomán.

Ilyen haladásról, még pedig nagy haladásról van módunkban most beszámolni. A pszichológia ezen haladása *Freud* bécsi egyetemi orvostanár nevéhez füződik, ki az ő uj módszerét és az annak segitségével felszinre hozott dus anyagot *pszichoanalizis* név alatt foglalta össze.

Ha azt kérdezem magamtól, mi a legnagyobb érdeme a pszichoanalizisnek, mi az benne, ami felkavarta a pszichológia tudományának évtizedek óta mozdulatlan és egyre sekélyedő vizeit, a *tudattalan lelki élet* törvényszerüségeinek és erőszerkezeteinek felismerésére kell hivatkoznom. Amit a tudatosság jelentőségét annyira tulbecslő filozófusok eddig egyszerüen képtelennek itéltek, amit egyesek, ha feltételeztek is, tudásunk számára hozzáférhetetlennek vallottak: a tudat alatt élő lelki világ Freud kutatásai révén hozzáférhetővé vált. Nem terjeszkedhettem itt ki részletesen e még fiatal, de eseményekben és eredményekben már oly gazdag tudomány fejlődéstörténetére, csak annyit emlitek tel, hogy Freud *a lelki betegségek* tanulmányozása és gyógyitásuknak kisérlete közben tárta fel az emberi lélek mélyebb rétegeit. Valamint egyes különös testi betegségek adtak alkalmat arra, hogy az emberi szervezet eddig egész ismeretlen védő és alkalmazkodó-berendezéseire világ derüljön, ugy a lelki betegségek: az ugynevezett neurózisok és pszichózisok is a normális élet olyan karrikaturáinak bizonyultak, melyek csak feltünőbben, élesebben mutatják azokat a folyamatokat, melyek minden egészséges emberben is végbemennek. Mint elmés, de paradox ötlet, rég ösmeretes egy szatirikus angolnak az a mondása, hogy ha az embereket ismerni akarod, menj be a Bedlamba, vagyis az őrültek házába. De mostanáig legfeljebb ha érdekes és különös ritkasági példányait ösmerhettük fel az emberiségnek az elmekórházak tipusai között. Elmeorvosaink nem foglalkoztak, sokan még sem foglalkoznak egyébbel, eltekintve egyébként oly buzgó és humánus orvosi ténykedésüktől, mint ez érdekes tüneteknek különféle elvek alapján való csoportositgatásával. Ennek az a magyarázata, hogy a biológiai tudományok óriási fellendülése a mult század közepe óta az ideg- és elmeorvosokat is kizárólag az anatómiai térre terelte, mig a pszichológia szempontokat egész a legutóbbi időkig elhanyagolták. Kraepelin és iskolája megpróbálták ugyan az elemi lelki tünetek kisérleti adatait az elmekór-

tanban is alkalmazni, de ez a lelki betegségek *megértését* ép oly kevéssé mozditotta elő, mint a bonckés vagy a mikroszkóp. Csak mióta Charcot és Janet, majd Breuer lemondtak arról a babonás félelemről, mely az előttük járt tudósokat arra késztette, hogy minden, órával vagy mérleggel nem mérhető lelki jelenség kutatását átengedjék a szépirodalmi iróknak, mióta ők pszichológiai szempontokat vittek bele a *hisztéria* tanulmányozásába, vált lehetővé az a fejlődés, melyet Freud vizsgálódásainak köszönhetünk. A hisztériások értelmetlennek látszó, bizarr tüneti megnyilvánulásai mögött Freud a léleknek egy nagyszerü vérőberendezését fedezte fel: az *indulatelfojtást*. Kitünt, hogy a léleknek módjában van tulságosan kinos emlékképektől és a valóság fájdalmat okozó tiszta átlátásától olykép szabadulni, hogy a kinos érzelmektől telitett tudati tartalmat a léleknek egy mélyebb rétegébe, a *tudattalanba* sülyeszti alá, honnan az legfeljebb az ideges tüneteknek elváltoztatott és magára a betegre nézve is érthetetlen s ennélfogva elviselhetőbb formájában üti fel a fejét. Az ilyen elfojtott képzet-komplexumok után eleinte ugy kutatott Freud, hogy hipnózisba ejtette a beteget, ki ebben az állapotában ráeszmélt mindazokra a bajokra, amelyek elől tulajdonképen a betegségbe menekült. Később rájött Freud arra is, hogy hipnózis nélkül, bár lassabban, de tökéletesebben lehet behatolni a lélek mélyebb rétegeibe, az ugynevezett *szabad eszmetársitás* segitségével. Ha betegét rá tudta venni arra, hogy válogatás nélkül mindent mondjon el, ami eszébe jut, tekintet nélkül az ötletek logikai, etikai és esztétikai értékére vagy értéktelenségére: többnyire nagy lelki ellenállás leküzdése után szintén felszinre kerülnek az eddig elfojtott „komplexumok". Mellékesen jegyzem itt meg, hogy az elfojtások feloldásával, a kellemetlen képzetek tudomásulvételével a tünetek termelődése magától megszünik. Ugyanilyen rejtett tudati tartalomra lehetett visszavezetni az ugynevezett *kényszergondolatok és cselekedetek* oly kinos betegségét és indulatelfojtással váltak megmagyarázhatókká, igaz, hogy még mindig nem gyógyithatókká, egyes sulyos elmebetegségek is: a tébolyodottság, a fiatalkori elbutulás jelenségei. A betegek *álmainak* elemzése adott alkalmat Freudnak arra, hogy az álom tulajdonképpeni lélektani jelentőségét megösmerje, s a

tudományos álommagyarázás révén az egészséges ember tudattalan lelkivilágába az első betekintést nyerje. Sorra került azután a mindennapi élet apró *szórakozottságainak és tévcselekményeinek:* az elszólásnak, nyelvbotlásnak, írás-hibáknak, nevek érthetetlen elfelejtésének, apróbb és nagyobb ügyetlenségeknek pszichológiai elemzése, melynél bebizonyult, hogy e jelenségekért gyakran mily igazságtalanul toljuk a felelősséget a véletlenre, mennyivel többször szabják meg azokat tudattalan én-ünk lappangó szándékai. Az élc és a kómikum lélektani boncolása azután az első lépés volt az *esztétikai* hatások tudat alatti megszabóinak méltánylásához.

Mindezen vizsgálódásoknak meglepő és bámulatosan egybehangzó eredménye annak a megállapitása volt, hogy a felnőtt és minden tekintetben normális ember tudattalan énjében is elfojtva ott lappanganak az összes primitiv emberi, ha ugy akarjuk: állati ösztönök, *azon a fokon, amelyen azokat még a gyermekkorban elfojtásra itélte a kultúrához való alkalmazkodás.* És ezek az ösztönök nem tétlenek, ugyszólván csak az alkalmat lesik, hogy az értelem és erkölcs korlátait áttörve érvényesülhessenek. Ahol ezek a korlátok nagyon erősek, ott legalább az élcelődésnek gyerekesen abszurd, vagy rosszindulatu formájába burkolva nyilvánulnak meg, avagy tévcselekményekben bosszantják felsőbb elfinomult tudatunkat, s ha mindez nem elég: lelki betegség tüneteiben élik ki magukat.

A tudattalanban rejlő indulatok a két alapösztön: az *önzés* és a *nemiség* szolgálatában állnak és az analitikai tapasztalat azt bizonyitja, hogy az önös ösztönök jobban türik az elfojtást, mint a nemiek. Kitünt, hogy a nemi ösztönöknek az egyén létérdekével való összeütközéséből fakadnak az összes neurózisok és pszichózisok s hogy az ösztönöknek a nemiekkel való összeütközései közben alakulnak azok ki. Az „ártatlan" gyermeki lélekről alkotott romantikus képzetekről le kell tehát mondania annak, aki a lelki életet a maga valóságában meg akarja érteni. A gyermek lelkületét — az én szempontjából tekintve — a korlátlan érvényesülni akarás, a másokra való tekintetnélküliség jellemzi és az is kiderült, hogy a gyermekek ugynevezett „rossz szokásaiban" (melyek közül kiemelem a vad, sokszor vérengző erőszakosságot és kegyetlenséget,

mely megalázkodással vállalkozhatik, a testi váladékok kiürítésével üzött játékos kedvteléseket, mindenféle tárgynak, a leg„piszkosabb"-nak is előszeretettel való szájbavételét és az azzal való babrálást, azok szaglászását; a mezitelenség sajátságos előtérbetolását és a kiváncsiskodást), ezekben a szokásokban, melyekhez már a legkoraibb gyermekéveiben, sőt a csecsemőkorban is hozzájárulhat a genitale mechanikus izgatása, fellelhetjük a nemiség korai és valósággal perverz megnyilvánulási módjait, melyek csak a pubertás ideje táján mondanak le a nemiség fajfentartásra alkalmas módjainak javára. A kis gyermekről tehát ma azt a jellemzést adhatjuk, hogy az — én ösztöneit tekintve — *önző* és *anarkista*, passzióit tekintve pedig még „*perverz*". A tények ilyen állása ellen nincs jogunk panaszkodni; a hibásak akkor voltunk, mikor — cserbenhagyva minden tudásunkat az ember fejlődésének állati alapjairól, (amely fejlődést pedig — mint *Haeckel* óta tudjuk — minden egyénnek ujra kell ismételnie): az emberi magzatot már születésétől kezdve magasabb társadalmi célok szolgálatába örömmel szegődő lénynek akartuk képzelni. Holott a *nevelés* dolga, hogy ezeket az aszociális ösztönöket megfékezze, megszeliditse, domesztikálja. Ennek eléréséhez két mód áll rendelkezésére: az *indulatelfojtás* és az *átszellemités*. Az előbbi a primitiv ösztönöket teljesen megbénitani, szigor és elrettentés segitségével azoknak érvényesülését kizárni és a tudatból kiküszöbölni igyekszik. Az átszellemités ellenben, felösmerve az ezekben az ösztönökben rejlő értékes energia-forrásokat: társadalmilag lehetséges célok szolgálatába tereli őket. Az átszellemités példái a mai nevelésben: a temperamentum levezetése vallásos buzgóság és engedelmes alázatosság alakjában, a szexuális tendenciák átváltoztatása szemérmességgé és undorodássá. Megfelelő idegrendszerbeli (érzékszervi és mozgató) készségek és képességek mellett a primitiv ösztönök müvészeti térre (képzőmüvészet, zene, irodalmi tevékenység, költészet) terelődhetnek; a gyerekes kiváncsiság tudományos kutatási kedvvé változhat; az egoisztikus velleitások u. n. ellenhatási képződmények (pl. épen a szociális téren való érvényesülés) alakjában a közre is hasznosan juthatnak szerephez. A kétféle alkalmazkodási mód közül az *elfojtás* (ha nem is kapcsolható ki teljesen), mint kétségkivül megterhelőbb, betegségekre

diszponáló, nehezebben elviselhető és amellett pazarló módszer, mely értékes energiákat hagy kihasználatlanul: a nevelésben, amennyire lehet, mellőzendő. A pszichoanalizis tanulságain okuló neveléstan tehát lehetőleg az átszellemités (szublimáció) módszerét fogja alkalmazni, vagyis felesleges szigor és erőszakosság nélkül, szeretettel és jutalmazással — esetleg csak erkölcsi jutalommal és jó bánásmóddal — fogja az a szociális ösztönöket — és pedig egyénenként változó irányban — hasznositani. Nem egy kiváló sebész humánus tevékenysége alapul a szerencsés irányba terelődött gyerekkori kegyetlenkedésen, mely annak idején állatok szétdarabolásában lelte kedvét; sok jótékonyságáról hirneves ember talál az emberszeretetben kárpótlást egyéni boldogságának el nem érhető részéért. A jövendő pedagógusa ezt a fejlődést, mely azonban ritkán ily szerencsés és sokkal többször teszi az egyént boldogtalanná és munkaképtelenné, nem fogja a véletlenre bizni, hanem az ösztönöknek és átalakulási lehetőségeiknek ismerete alapján, okos diplomáciával maga fogja a fejlődésre kedvező helyzeteket megteremteni, a *jellemképződést* célszerüen irányitani.

Az egyéni lélek ily mélyreható ismerete nem maradhatott hatás nélkül a tömeglélek megnyilvánulásai felőli felfogásunkra sem. Freud és tanitványai mindenekelőtt a *mithoszokat* tették vizsgálódásuk tárgyává, és kideritették, hogy azok ép ugy szimbolikus megnyilatkozásai az emberiség elfojtott ösztöneinek, mint a hisztériások tünetei s az egészséges ember álomképei. Az Ödipus-mithosz például, melynek magva a vérrokonok közti „incesztuózus" érintkezés és az apagyilkosság s amely minden nép hitregéi között előfordul, érthetővé válik, ha tudomást szerzünk a ma élő emberben öntudatlanul és mély elitéléssel sujtva, de mégis bennlappangó hasonló tendenciákról, melyek voltaképpen atavisztikus maradványai az emberiség egy ősi állapotának. A ma élő „vademberek" lelkivilágának tanulmányozása lehetővé tette, hogy megismerjük a kulturához való alkalmazkodásnak kezdeti fokát, amely élénken emlékeztet a gyermekkori psziche müködési módjára. A legprimitivebb *vallás*, a *totem*-religió, melyben valamely ős gyanánt tisztelt állat babonás tisztelete váltakozik ugyanezen állat ünnepélyes feláldozásával és feldarabolásával, magyarázható lett, mikor megjelenésmódjának számos finom vonását fellelte a pszicho-

analizis a gyermeknek szüleihez való viszonylatában, különösen azt a félve-tiszteléstt, melyben a szeretet és a lázadási kedv, mint mondani szoktuk: *ambivalenter* ott van egymás mellett. Az összehasonlitó vallástan már Freud előtt is a totem-religióban látta az összes létező vallások prototipusát. valamennyiben fellelte az eredendő bünt és azért való penitenciát, mint alapelemeket. Freud ezt kiegészithette azzal, hogy e büntudat és bünhődési kedv atavisztikus maradványa egy, az emberiség őstörténetében feltételezhető óriási forradalomnak, melyben az emberhorda azok ellen a legerősebbek ellen lázadt fel, kik éppen erejüknél fogva, minden anyagi és szexuális javat maguknak foglaltak le, vagyis az „apák" ellen. Több kulturhistóriai adat és számos vallási ceremónia szól amellett, hogy tényleg volt idő, mikor a fiuk szövetsége, a fivérhorda, állati brutalitással szaggatta szét az őt ösztöneiben korlátozó zsarnokot, hogy javainak birtokába jusson. Csak mikor azután a fivérek az apa eltávolitása után a vélt örömök helyett egymással találták magukat szemközt, mikor tehát az egész vérengzés hiábavalónak bizonyult, akkor bánták meg, amit cselekedtek, kivánták vissza a mindnyájuk felett egyenlően döntő apai tekintélyt, állitották vissza a patriarkátust szigorubb formájában és akkor alakult ki, épen a büntudat hatása alatt, egy óriási méretü apának: az istennek fogalma. Másrészt az „áldozás", a kommunió, az „eredendő bün" leple alatt ma is csak a régi antropophag tendenciák térnek vissza — átszellemitett formában.

Mint ahogy a totemizmus volt az első religió, ugy a *tabu* volt az első megiratlan törvénykönyv, mely Polinézia némely szigetén ma is egyedül van érvényben. A tabu érinthetetlenné tesz bizonyos dolgokat: a király személyét, a vérrokon nőket, a gyermekeket és a halottakat, a más tulajdonát, és a tabu megszegése esetén halálbüntetés vár a tettesre; az egész törzs féltékenyen őrködik azon, hogy a tabu meg ne sértessék. Sokan meghalnának félelmükben, ha szemüket a királyra mernék emelni, ám ha életben maradnak is, maguk válnak veszedelmes tabukká, melyeket az egész törzs kerül, ugy hogy végül mégis éhen kellene veszniök. Sokan próbálták magyarázatát adni annak, hogyan jöhetett létre a jogérzetnek e legprimitivebb formája és különösen mit jelentenek a tabu megsértésének különös következményei. Az a racionalisztikus magyarázat, hogy ezt a rendszert a törzsfőnökök ön-

érdekből, józan megfontolásból és előrelátásból alkották meg s csak az ostoba nép kedvéért öltöztették babonás, misztikus formákba, már azért sem állhat meg, mert magyarázatlanul hagyja magát a tabu-izmus legfőbb pszichológiai problémáját, t. i. azt: mi teszi hajlamossá a népet arra, hogy dacára tulerejének, alárendeli magát egyetlen ember, a főnök vagy király személyéből állitólag kisugárzó varázsnak. De ha Freuddal a tabut az eredendő bünnek előbb emlitett keletkezési módjával, a primitiv törvényalkotást a primitiv vallással magyarázzuk, illetőleg amazt ebből származtatjuk, akkor nyerünk csak a jogérzet keletkezéséről kellő fogalmat.

A neurózisok egy bizonyos faját, a kényszer-neurózist a babonás tartózkodások egész sora jellemzi, amely tartózkodások megsértése a legkülönfélébb áldozati cselekményektonosan attól félnek, hogy valakiben kárt tesznek, s hogy ez be ne következhessék, rettegve óvakodnak mindennek érintésétől, ami érintkezésbe juthatott oly tárgygyal, mely ha még oly közvetve is, de érintkezhetett azzal a személylyel, akire a neurotikusnak beteges aggodalma vonatkozik. Ha mégis érintkezésbe jutott ily dologgal, órákig tartó mosakodással, önsanyargatással, szabadsága és vagyona egy részének önkéntes feláldozásával tudja csak visszaszerezni lelki nyugalmát. Freud analizis közben kideritette az ilyen kényszerbetegekről, hogy ők tudattalan énjükben kegyetlenkedésre hajló rosszindulatot táplálnak épen azokkal a tulságosan óvott személyekkel szemben és tulajdonkép azért irtóznak a vele még oly távol összeköttetésben álló tárgyaktól is, mert már ez is alkalmas volna arra, hogy lappangó vad gyülöletüket felébreszsze. A vadember és a kényszerbeteg viselkedése megtanit minket annak a felháborodásnak értelmezésére is, amely a legfejlettebb kulturembert is elfogja, ha valami jogsértést tapasztal. Tagadhatatlan tény, hogy a törvényes büntetés nemcsak célszerüségi berendezés a társadalom védelmére, nemcsak a büntevő megjavitását, a többi emberek elrettentését célzó rendszabály, hanem bosszuérzetünket is kielégiti. És ha a tabu analógiája alapján felelni próbálunk arra, hogy mi váltja ki ezt a bosszuérzetet, nem felelhetünk mással, mint azzal, hogy tudattalanul az ellen lázadunk fel, hogy az a büntettes merészelte megtenni azt, amire való lappangó hajlandóságunkat magunk

oly nehezen tartjuk féken; a bünöst pedig azért kerüljük irtózva, mert tudattalanunk attól fél, hogy a rossz példa mireánk is könnyen átragadhatna. Természetes, hogy a büntudatnak és a büntetés előtt való önkéntes meghajlásnak ilyen magyarázata, ha általánossá válnék, nem maradhatna hatás nélkül a büntetések kiszabásának és végrehajtásának mai módjára, mert abban nem igen van ma már véleményeltérés a gondolkodó emberek között, hogy a büntetés nem lehet alkalmas eszköz indulatok kiélésére, hanem csak rendszabály a társadalom megvédésére.

Ha már igy áttértem az elméleti lélektanról a gyakorlati büntető jogszolgáltatás terére, nem állhatom meg, hogy fel ne vessek egy, ma talán utopisztikusnak tetsző lehetőséget: a büntetteseknek; különösen a visszaesőknek, kiknek egyénisége sokban emlékeztet az előbb emlitett kényszerbetegekre, pszichoanalizissel való gyógyithatását. A szabadságvesztés mai módszereitől, melyek fenyiték jellegét viselik magukon, ép oly ritka esetben várhatunk tartós javitó hatást, mint a neurózisoknál a szuggesztiv gyógykezeléstől. Csak az a mélyreható feltárása az egész egyéniségnek, az a teljesebb önismeret, melyet a pszichoanalizis szerez meg, adja meg a lehetőségét a gyermekkor óta elszenvedett miliőhatások ellensulyozásának és az eddig tudattalanul vagy elferditve jelentkező ösztönök fékentartásának, szóval a radikális ujranevelésnek. De még ha le is tennénk erről a reményről, akkor is kötelességünk volna e pszichoanalitikus kutatásokat elvégezni, már csak azért is, hogy reális bepillantást nyerjünk a büntettek lelki meghatározóiba. Ha talán a büntetőjogi szankció szempontjából nem is okvetlenül, de kriminálpszichológiai szempontból uj megitélés alá kell, hogy kerüljön a pszichoanalitikus tapasztalatok nyomán a büncselekmények egész sora. A „gondatlanságból" elkövetett vétségekről igen sok esetben ki fog derülni az elemzésnél, hogy azok tudattalan *szándékból* követtettek el. Sokkal több esetben, mint eddig is, fogja a lélekelemzés *a lopásra* és az *élet ellenii* büncselekményekre való hajlamban libidinózus ösztönök eltolódott megnyilvánulását felfedezni. Mindenesetre sokkal alaposabban, mint eddig, ki fognak derülni a büncselekmények igazi mozgató rugói az alkati és környezeti hatások mennyiségi és minőségi elemzése révén; más szóval: a büntetőjogi determinizmus, ez az eddig is általánosan

elfogadott elv, a pszichikai történés meghatározóit felderitő lélekelemző módszer segitségével az egyes esetekre az eddiginél hasonlithatlanul meggyőzőbb módon lesz alkalmazható.

„Principiis obsta — sero medicina paratur." Ez az elv nemcsak az orvostudományban érvényes. *Az orvos* és a *biró* csak a már bekövetkezett bajok gyógyitásának, foltozgatásának sysiphusi munkájával foglalkoznak; a tulajdonképeni haladást a szociális berendezéseknek fejlődésétől remélhetjük.

Ha a szocietást egy régi, de elkerülhetetlen analógiával, mely valószinüleg több mint analógia, organizmushoz hasonlitjuk, ugy ezen szervezet törekvéseit is természetszerüen beoszthatjuk az egoisztikus és libidinózus ösztönök csoportjába. A „panem et circenses" követelése ma is, mint a régi rómaiak idejében, kimeriti a társadalom minden igényét, legfeljebb minőség tekintetében változhatott, illetve komplikálódhatott a panis és a circus. Ahhoz, hogy társadalom jöhessen létre, az egyes egyének egoizmusának és libidójának egymáshoz alkalmazkodniok kell, vagyis az egyénnek le kell mondania arról, hogy minden ösztöne szabadon érvényesüljessen. És le is mond ösztönkielégüléseinek egy részéről, abban a reményben, hogy a társadalom ezért az áldozatért legalább részben kárpótolni fogja. A társadalmi fejlődést a pszichoanalizis nyelvén ugy irhatni le, hogy az voltaképen a valósághoz való alkalmazkodás elvének (a Realitätsprinzipnek) diadala a korlátlan kedvkielégités elve (a Lustprinzip) felett. Az emberiség legősibb gyermekségének individuális anarchizmusából igy fejlődhetett ki az állam és annak szocialisztikus ideálja.

Szociológusainkban és politikusainkban azonban nagy a hajlandóság arra, hogy elfelejtkezzenek arról, hogy az individualizmusról való lemondás, vagyis az állam, nem öncél, hanem csak egyik eszköze az egyén boldogulásának, amelyért nincs értelme, hogy az individuum a szükségesnél több áldozatot hozzon. Más szóval: oktalan és értelmetlen dolog az egyént több szabadságtól fosztani meg, mint a köz érdekében okvetlenül szükséges. A tulságos aszkétizmus, mely a vallásra alapitott államokat csak ugy jellemzi, mint a szociáldemokratikusat, teljesen megfelel annak az indulatelfojtási folyamatnak, melynek káros következményeiről az egyén egészséges fejlődésére épen az imént számoltam be. A tár-

sadalom indulatelfojtási módszere sokban hozzájárul a társadalom betegségeinek előidézéséhez.

Ha szabad az egyéni neurózisokhoz analógiákat keresnem a társadalomban: a vallásos fanatizmus megfelel az egyes ember betegesen kényszerü ceremóniáinak; a háboruk és zendülések paroxismusa a felhalmozódott primitiv ösztönök feszültségének hisztérikus kisülése; a különféle álbölcsek szofisztikus rendszereinek sokszor tüzként terjedő ragályát a társadalom tébolyodottságának, paranoiájának lehetne nevezni; egyes néptribunok demagógikus sikere nem magyarázható másként, mint a gyermekes alázatosságra szoktatott szükült tudatu nép hipnotizált állapotával: a kapitalizmus tultengése pedig kétségkivül erőt merit, az egoizmuson kivül, bizonyos erotikus ösztönrészletek elfojtásából, szerintem különösen a tisztasági kényszer tulságbaviteléből.

Kell, hogy legyen az anarchizmus és a kommunizmus között, melyek közül az első a korlátlan individuális kiélést, a másik a társadalmi aszkézist hirdeti, egy józan *individualszocialisztikus* irány, mely a társadalom érdeke mellett az *egyén* boldogságát is gondjaiban részesiti, a kitörésekhez vezető társadalmi elfojtás helyett a vad ösztönök energiájának értékesitését, átszellemitését alkalmazza és ezzel a fejlődésnek paroxizmusoktól, revolucióktól és reakcióktól mentesebb, nyugodtabb és egészségesebb menetét biztositja.

Ismét csak a gyermeknevelés reformjáról kell beszélnem, ha a társadalmi bajok orvoslásáról akarok valamit mondani. Ma a legtulzóbb szocialista-vezér is ujra csak rabszolgát nevel gyermekéből, ha családja körében a szabadságról fennen hirdetett elvek helyett zsarnoki önkényuralmat gyakorol és környezetét tekintélyimádáshoz szoktatja. Az apának le kell szállnia az állitólagos tökéletesség ingatag trónusáról, a szinte isteni mindenhatóságról és birálhatatlanságról gyermekeivel szemben; nem kell, hogy eltagadja előttük gyenge és emberi mivoltát. Lehet, hogy ezzel tekintélyének egyrésze elvész, de csak az a része, mely az utód fájdalmas csalódására, ha csak nem nevelik lelki vakságra, mihelyt gondolkozni kezd, amugy is előbb-utóbb összeomlanék. A felnőtt, tapasztalt embernek e tulzások elhagyása után is marad elég tekintélye ahhoz, hogy módjában legyen gyermekét

ösztöneinek józan megfékezésre tanitani, nem kell tehát attól félni, hogy a szülői tekintély alászállása a társadalmi rendet megbontaná.

Ha a tekintélyektől parancsolt dogmák helyett az emberekben rejlő — de most jórészt elnyomott — önálló itélőképességet engednék érvényesülni: akkor is fennmaradna a társadalmi rend; igaz, hogy esetleg uj rend alakulna ki, mely nem okvetlenül csak egyes hatalmasok érdekére volna tekintettel.

III.

A férfiak homoszexualitása.[1])

Amire máig, a homoszexualitást illetően, a pszichoanalizis tanitott, az pár mondatban összefoglalható. Az első s legjelentékenyebb lépés ez ösztönfajta megismerése felé Freudnak az a megállapitása volt az ő „Sexualtheorie"-jában, hogy *minden ember* biszexuális lelki szakot is él át gyermekkorában; ennek „homoszexuális komponense" később nagyobb részében elfojtásnak esik áldozatul, másik része mint bizonyos „átszellemitések" anyaga, kulturális alakulatok (szociális segitésre való készség, baráti körökbe, egyletekbe egyesülés) megalkotásában válik tényezővé. A nem eléggé elfojtott s rosszul szublimálódott homoszexualitás bizonyos körülmények közt ujra megnyilvánulhat, mint neurózisok szimptomáinak rejtett oka; igy különösen a paranoiában, amelynek szimptomáiról legutóbb derült ki, hogy azok nem egyebek, mint megannyi elferditett manifesztációi a beteg saját neméhez való vonzódásának.[2])

Ösmereteink további fejlődését *Sadger*-nek köszönhetjük, aki azt mutatta meg, hogy valamennyi tőle vizs-

[1]) Az „Internationale Psychoanalytische Vereinigung" weimari (III-ik) kongresszusán, 1911 októberében tartott előadás.

[2]) L.: Freud: Psychoanalitische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall v. Paranoia (Jahrbuch f. Psychoan. III.) Ferenczi: A homoszexualitás szerepe a paranoia pathogenezisében. (Lelki problemák. Dick M. kiadása).

gált homoszexuális esetében az azonosnemüek felé fordulást mindig megelőzte egy olyan periodus, amelyben intenziv heteroszexuális ösztöneik nyilvánultak. Ugyancsak Sadger hangsulyozta kezdettől fogva a homoszexuálisok „Ödipusz-komplexumának" nagy jelentőségét, különösen a később homoszexuálissá fejlődő férfiak tulontul való rögzitődését az anyjukhoz. E rögzitettség és a végtére kifejlődő homoszexualitás között való összefüggést ő a következőkép magyarázta: A homoszexuális nemi cselekvéseiben tulajdonkép az anyjához való kezdeti, infantilis viszonylatot akarja viszaidézni, az anyja szeretetét keresi. Ezt ugy éri el, hogy — tudattalanul — magát az anyjával azonositja, mig szeretésének azonosnemü tárgya saját magát jelenti. Önmagát szereti férfiszeretőjében: igazában tehát narcissta.[1])

Freudtól aztán megtanultuk, hogy még sokkal jelentősebbnek itéljük a narcisztikus tendenciákat; mert ő figyelmeztetett arra, hogy nemcsak a homoszexuálisnak, de minden embernek át kell élnie fejlődése narcisztikus fázisát. A „poli-morf-perverz" szervi erotizmus (azaz a test erogén részein való erotikus maga-kielégités) periódusa, s a tulajdonképeni tárgyszerelmi (Objektliebe) periódus közé minden ember fejlődésében beiktatódik a narcisztikus időszak, amely ugy alakul, hogy az individuum egységbe foglalja az eddig egymástól független erotizmusokat, egy szeretett lénnyé süriti, amelynek neve: Én. *Magát* választja szerelme tárgyául előbb, semmint a többi ember közül választaná szeretése tárgyát. A homoszexuális pedig olyan ember, a Freud-féle felfogás szerint, aki erősebben rögzitődik ehhez a narcisztikus stádiumhoz, mint más, — szerelmének egész életére feltétele marad a magáéval egyforma genitale.

Mind e magában véve igen jelentékeny uj ismeret azonban még mindig nem derit világosságot a szexuális alkat ama különösségeire s ama sajátos élményekre, amik a *manifeszte* homoszexuálisan érző s ilyenkép cselekvő ember fejlődésének feltételei, s amiknél fogva keletkezés-történetére nézve megkülönböztethető a *manifeszt* homoszexualitás az elnyomott, vagy neurótikus, illetőleg pszichotikus tünetek mögött *lappangó* homoszexualitástól.

Előre kijelentem, hogy hosszas fejtörés dacára sem tud-

[1]) Narciszmus = önszerelem, önmagában való tetszelgés.

tam magam sem megoldani ezt a kérdést. Dolgozatomnak nincs egyéb célja, mint hogy néhány tapasztalatot s szempontot közöljek benne, amik, éveken át foglalkozván pszichoanalitikailag a homoszexualitás problemájával, szinte maguktól tolultak elém s amikkel különösen a homoszexualitás „betegségtanára" lehet több fényt deriteni.

Magam kezdettől fogva ugy láttam, hogy a „homoszexualitás" nevével manap nagyon különféle, semmiképpen sem összetartozó pszichikai állapotokat jelölnek meg. A saját nemének szexuális szempontból való többrebecsülése csak *szimptoma*, de ez a szimptoma lehet a legkülönfélébb pszichikai betegségek jelentkezési formája, vagy lehet valamely fejlődési zavar megnyilvánulása, sőt a normális lelki tevékenységnek is alakja; nem valószinü tehát, hogy mindaz, amit ma a homoszexualitás gyüjtőneve alatt szokás ismertetni, valóban közös klinikai egységbe tartozzék. Például: a homoszexualitás ama két tipusát, amelyet eddig is mint „aktiv" és „passziv" homoszexualitást különböztettek meg, eddig egyazon állapot kétféle jelentkezési formájának vélték. Mind a kettőnél csak a nemi ösztön inverziójáról, konträr nemi érzésről, perverzióról beszéltek és nem gondolták meg, hogy ilyenkép két lényegében különböző kórállapot képét keverik össze, csak azért, mert van egy közös, feltünő szimptomájuk.[1]) S valóban, az egynemüség kétféle megjelenési módjának már fölszines megfigyelése is arra tanit, hogy (legalább az „aktivitás" s „passzivitás" tipikus eseteiben) teljességgel külön szimptoma-csoportokhoz tartozik a kettő s hogy a „szenvedő" és „cselekvő" homoszexuális két egészen más természetü, sőt sokszor ellentétes tipusu ember. Arra, hogy betegségét az „inverzió" nevével határozzák meg, tulajdonképpen csak a passzive homoszexuális szolgál rá, csak ő képviseli a normális lelki, sőt némely testi jellegzetességnek is „megforditottságát"; ő köztük találni a valódi „átmeneti fokokat" (Zwischenstufen). Az ő esetükben a *szubjektum* homoszexuális, az egyéniség maga; nem férfinak, de asszonynak érzik magu-

[1]) F. *Karsch*-nak azt az indítványát, hogy a hasonló nemüek iránt való szerelem nyilvánulásait a „homoszexualitás" szó helyett az egyáltalában nem prejudikáló „*homoerotika*" szóval jelöljük, igen szerencsésnek tartom.

kat; elvárják (nemcsak szerelmi viszonyainkban, de egyéb életükben is) a kitartatást, a tanácscsal, segitséggel, pénzzel való támogatást, stb.

Más az aktive homoszexuális. Ennél a hajlandóságnak csak az *objektuma* hasonlónemü; szubjektive minden tekintetben férfias, gyakran rendkivül energikus, aktiv ember, kinek sem testi, sem lelki világában semmi nőies nem fedezhető fel. Továbbá, nagy különbségek nyilvánulnak a „szubjektiv" és „objektiv" homoszexualitás közt abban, hogy az előbb emlitettek (az invertáltak) inkább vonzódnak idősebb, erőteljes, érettebb férfiakhoz s asszonyokkal barátságosan, szinte azt mondanám: kollégiálisan érintkeznek, mig csak „objektiven" homoszexuális majdnem kizárólag egész fiatal, finom, gyerekes és nőies fiuk iránt érez szenvedélyt, a nő azonban határozottan ellenszenvet, sőt gyakran rosszul vagy egyáltalán nem titkolt gyülöletet kelt benne. Az igazi invertált a maga jószántából ritkán megy orvoshoz; jól érzi magát passziv homoszexualitásában; egyáltalában nem akar „meggyógyulni" s nincs más vágya, mint, hogy nyugodjanak bele az ő különösségébe s ne akadályozzák meg, hogy a neki jóleső módon keressen kielégülést. Arról, hogy önmagával kerüljön konfliktusba, szó sincs, s ha attól, hogy kivülről éri veszély vagy megszégyenités, nem kell tartania, éveken át folytathat boldog szerelmi viszonyokat. Emellett szerelme még a legkisebb részleteiben is nőies; valamennyiben sok a narcizmus, kevés a tárgyszerelem. A szeretés tárgyának *tulbecsülése*, ami Freud szerint a férfi szerelmét jellemzi, nálunk nincs meg; nem nagyon szenvedélyesek; csapodárok; az elveszitett szeretőt hamar pótolják mással; mindennél fontosabb nekik, hogy gyöngéden bánjanak velük s az, hogy méltányolják testi s másfajta kiválóságaikat.

Az „objektiven homoszexuális" egészen más. Ezt végnélkül gyötri abnormitásának tudata; a nemi érintkezés soha teljesen ki nem elégiti, amellett gyakran vesződik lelkiismerete furdalásaival, — a mérhetetlen szexuális tulbecsülés sokszor mazochista orgiává fajul benne. Az is belső konfliktusának jele, hogy állapotával soha meg nem békél s baja ellen hajlandó orvos segitségét is felhasználni; tudja, hogy beteg. Nála nem lehet az érzelmek sekélységével magyarázni, hogy szintén gyakran változtatja társát, a Freud-féle „Reihen-

bildung" az ő esetében csalódásokról s uj szerelmi ideálért való szüntelenül uj próbálkozásról beszél. Megesik, hogy a kölcsönös megkivánásban találkozik két teljesen különböző motivumok miatt homoszexuális egyén: az *invertált* és az *objektiven homoszexuális*. Az invertáltnak nagyon megfelelő szeretője az objektiv, aki őt imádja, érzelmeit rápazarolja, anyagiakban önfeláldozó; emellett imponáló és energikus; az objektiven homoszexuális pedig megleli az invertálódottban éppen azt a keveredettségét a nőiességnek és férfiasságnak, amelyre szüksége van. (Bár azért van olyan objektiven-homoszexuális, aki sokallja még az invertálódott nőiességét is, tehát csak nem-invertált ifjakra vágyik s az invertálttal éppen csak jobb hijján éri be.[1])

A homoszexualitás e két karaktertipusának leirása, bármennyire mesterkéletlenül lehetett szétválasztani a kettőt, mégis felszines leirás marad; ha összetevőik s felépitésük mélyebb érthetőségét meg akarjuk érteni, a pszichoanalizis feloldó eljárást kell alkalmazni rájuk.

Nekem volt rá alkalmam, hogy pszichoanalitikusan vizsgáljak több homoszexuális férfit; némelyiket csak rövid ideig (egy pár hétig), másokat hónapokon, sőt több mint egy éven át. Tanulságosabbnak tartom, hogy ebben az összefoglalásban ne kórtörténeteket beszéljek el, hanem összefoglaljam benyomásaimat s a homoszexualitásról való tapasztalataimat két pszichoanalitikus Galton-fotografiává sűritsem össze.

A végeredményt előre megmondom: a pszichoanalizis bebizonyitotta, hogy a szubjektiv s objektiv homoszexualitás

[1]) Jól tudom, hogy mikor „nőies"-nek nevezem az invertáltat az objektiven homoszexuálist pedig „férfias"-nak, olyan fogalmakat használok, amiknek terjedelmét még nem állapitották meg a megkivánható pontossággal. Ezért pár szóban meg kell jelölnöm, milyen értelemben használom a „férfias", „nőies" kifejezést. Az én nézetem szerint is a pszichikai nemi karakter minden emberben kevert, de a férfinak „férfias", a nőnek „nőies" tulajdonságai túlnyomók. *Férfiasság* alatt pedig értem itt a libidio aktivitását, amely a nemiség aggresszivitásában nyilvánul, magasra kifejlett tárgyszerelmet, mely nemileg túlbecsüli tárgyát és végül az intellektualitást; ezzel szemben *nőiesség:* a libidio minden tartóztatása, elfojtása, elnyomása, azaz: passzivitása; a túlnyomó narcizmus s a szerelmi tárgy szexuális túlbecsülésének hiánya, végül az intuitivitás.

valóban lényegükben különböző állapotok képei. Az előbbi valódi „„szexuális átmeneti-fok" (*Magnus-Hirschfeld* és követői értelmében), a pszichikai nemi karakter invertálódása, tisztára *fejlődési anomália*. A férfias tipus homoszexuálisának aktiv ösztönnyilvánulásai ellenben *neurózis*, még pedig a *kényszerneurózis* szimptomái.

A lélek legmélyebb rétegeiben s az individuum legkezdetibb multjában mind a két tipusnál megtalálható az *ambiszexualitás*,[1] az arra való kisérlet, hogy mind a két nemhez (apához és anyához) való viszonylatát libido hassa át. A későbbi fejlődés folyamán azonban a két tipus messze eltávolodik egymástól.

Nagyon mélyen le lehet ásni az invertált multjának kezdeti történetébe s már mindenütt invertálódásának, abnormisan nőies természetének jeleit találhatni. Már egész kicsi gyerekkorában anyja, nem pedig apja helyzetébe képzeli magát az ilyen fiu. Hamarosan *invertált Oedipus-komplexumot* is fejleszt ki magában: — *anyja* halálát kivánja, hogy apja mellett ő foglalhassa el a helyét, élvezze jogait, — szép ruháit, ékszereit, testi szépségét, mind a neki járó gyöngédséget örökölje. Gyerekekről fantaziál, babával játszik, főz; szeret nőiesen öltözködni. Irigykedve csodálja az anyja tulajdonságait.

Bizonyos esetekben határozottan kimutatható, hogy a valószinüleg mindig eleve meglévő alkati invertálódási hajlamot külső befolyások is erősitették. Elkényeztetett „egyetlen" gyerekeket, kedvenceket, akik kizárólag női környezetben nőttek fel, olyan fiukat, akikkel nőmódjára bántak s igy nevelték, mert a nagyon várt leányka helyett születtek, ceteris paribus inkább fenyegeti az invertálódás veszélye, valamint gyakran olyan fiukat is, akik apátlanul nevelkedtek. Ez utóbbi körülmény terelt arra a gondolatra, hogy az ilyen esetekben az apa képéhez való rögződést az okozhatja, hogy az apában való s normális körülmények közt soha el nem maradó csalódás az apa korai elvesztése miatt nem következhetik be. De Freud figyelmeztetett rá, hogy az ő tapasztalatai szerint olyan fiuk is hajlanak az invertálódás felé, akik anyátlanul nőnek fel, vagy akiknek családjában az apa él, de teljesen jelentéktelen. Egyelőre be kell érnünk avval

[1]) Ferenczi: „A trágár szavakról" a „Lelki problémák" c. kötetben (Dick M. kiadása, 1912).

a megállapitással, hogy az egyik szülő hiányának vagy jelentéktelenségének a tárgyválasztás zavara lehet a következménye.

Másrészről a szülők tulságos dédelgetését provokálhatja éppen a fiu narcisszusi lénye is, amely igy circulus vitiosust indithat meg; testi sajátságai: lányos testalkata és vonásai, szoprán hangja, gracilis izomzata, dus haja, mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a fiuval lány módjára bánjanak.

Az ilyen fiuk későbbi sorsáról nem mondhatok sokat: egyszerüen megrekednek a fejlődésnek ebben a stádiumában s pszichikai tekintetben olyan egyéniség lesz belőlük, amilyeneket az „urning"-ok önéletrajzaiból mindenki untig ismer. Itt csak egy pár dolgot akarok kiemelni. A koprofilia s a szagok kedvelése rendesen el van nyomva bennük, s ez segitheti művészi (zenei, festői, esztéta) tehetségeik aktiválódását; a parfömök különös szeretete is ez ösztönfajta ellen támadt reakció. Kezdettől fogva nem valami erős szadizmusuk tápláló talajából nő az a tulajdonságuk, hogy férfiakkal szemben mazochistának mutatkoznak, szintugy kokettériájuk, vér és véres dolgok iránt való ellenszenvük, tulérzékenységük.

A pszichoanalitikus kutatásnak ez a meglehetősen sovány eredménye invertláódottaknál szintén megerősiti azt a föltevést, hogy a szubjektiv homoszexualitásnak narcisszusi[1]) az eredése; ahogy Freud — ihletett müvészi formában — Leonardo da Vincinél, Sadger a neurótikus betegek szimptomáiban mutatta ki.

Minthogy az invertált analizise révén jóformán semmi ujat sem tud meg magáról, remélni sem lehet, hogy állapota analizis következtében gyógyuljon vagy javuljon. S valóban az analizis ily esetekben csak annyit segitett, hogy azok az ideges félelmek, amik az állapotot esetleg kisérték, megszüntek. Maga a nemi kielégülés módja változatlan maradt.

Érdekessé alakulhat az inverzió s a szexuális potencia közt való viszony. Tudvalevő, hogy van olyan invertált, aki, bár szerelme egészen nőies, nővel is folytat nemi érintkezést, s tud gyermeket nemzeni. Egy ilyen esetemben megállapithattam, hogy az invertált a nővel való érintke-

[1]) A „narcziszmus" szó az önmagába szerelmes Narcissus mithológiai alakján alapul.

zésében quasi egy *nő homoszexualitását* élte ki, azaz olyanforma kielégülést keresett, mint azok a nők, akik lesbosi szerelemben élnek.

Mennyire más a képe, már felszines megtekintés után is, a *tárgyi homoszexuálisnak.* Leolvasni róla, hogy tipikus kényszerneurózisban szenved. Csak ugy nyüzsög benne a kényszereszme, óvó kényszer-rendszabály, babonás ceremónia. Az analizis aztán megtalálja az ily egyénekben a kényszerneurózis minden ma már jól ismert pathognosztikus jellemzékét: a rendkivül erős, s ezért elnyomott szadizmust, amit a pszeudomazochizmus[1]) egy fajtájával és a gondolkozási kényszerrel fékez meg; a zaklató *kételkedést,* amit a *kényszer* korrigál; általában az összetevőire bontott ellentétpárokat, az ellentétje kedvéért állandóan vagy időnként elnyomott ösztön-komponenst. (V. ö. *Freud*-nak a kényszerneurózis egy esetéről szóló munkájával: az u. n. „Rattenmann"-ról szóló dolgozattal, Kl. Schriften zur Neurosenlehre, III. k.)

Aktive homoszexuálisok analizálása közben világosan láttam, hogy ezeknek a homoszexuálisoknak, kiket külsejük, de egész jellemük miatt is már előbb férfiasnak neveztem, erotikus képzetei és cselekvései is kifejezetten kényszerüek vagyis: *kényszerneurózis szimptomái.* Nehogy félreértsenek, mindjárt kijelentem, hogy kényszerü alatt nem egyszerüen az ösztönöst értem, ami természetesen szintén kényszererejü. Minden, ami szexuális, különösképen ilyen. Kifejezetten ugy értem ezt, hogy ezeknek homoszexuális képzeteiben és cselekvéseiben az eredeti gondolkodási s cselekvési célok logikusan nem korigálható *eltolódása* mutatható ki.

Azoknak a tárgyian homoszexuális egyéneknek analizissel felderitett története, akiket magam elemeztem, rövi-

[1]) A pszeudomazochizmus gyakran bizonyul analizis közben asszimptotikusan a távol jövőbe tolt szadizmusnak. A pszeudomazochista azért keresi a megaláztatást, mert ettől várja, hogy bátorsága végre legyőzi a gyávaságát. Minél mélyebbre alázzák, öntudatlanul annál közelebb érzi azt a határt, amelynél türelmének vége szakad; de ezt a határt *nem éri el soha.* Példányképe ennek a tudattalan jövőbe való képzelésnek valamely gyerekkori élemény, mikor kiméletlen sértés, (többnyire büntetés) tiszteletlen szitkozódást vagy dacos visszatámadást tudott kiváltani olyan valakivel szemben is, akit tisztelni kötelesség.

den következő volt: Egészen kis gyerekkorában valamennyi igen agresszív volt szexuális tekintetben, különösen a nőnem iránt; Ödipus-komplexuma mindnek férfias s ez az anyjukról való szadisztikus fantáziálásban s az apjuk kegyetlen halálának kivánásában teljesedett ki; értelmileg mind koraérett volt s egész sereg infantilis szexuális elméletet alkotott magának. Szexuális alkatukhoz erős koprofilia, szagok iránt való hajlam (analis erotika) tartozott. Kora gyerekkorukban heteroszexuális csiny miatt szigoru büntetést szenvedtek el s ilyenkor heves dührohamot kellett elfojtaniok; (valószinü, hogy *több* ilyen büntetést és düh-visszafojtást értek meg). Azután, a korán elkövetkező lappangási idő folyamán „engedelmesek" lettek, azaz: pszeudomazochistákká; félősen kerülték asszonyok és leányok társaságát és kizárólag a barátaikkal érintkeztek. Az egyik betegemnél egyszer-egyszer előfordult, hogy a barátaival homoszexuálisan illették egymást. Egy másiknál rövid időre az szakitotta meg a lappangási időt, hogy elfojtott, heves boszufantáziák közepett a szülei nemi érintkezését leste ki. Az előbb emlitett homoszexuális pubertása korában egy leányba szeretett bele s ezért a szülei erősen megfedették. Ennek a látszólag jelentéktelen, de a tudattalanban mérték felett megrázóan ható esetnek az lett a következménye, hogy végkép elfordult a női nemtől s kényszerüen lett a fiuk iránt való szerelem rabja. Már meglehetős magas állást ért el, de a legnagyobb veszedelmeknek ki tudta tenni magát, minden kötelességről megfeledkezett, ha megszállta a gondolat, hogy férfival kell nemileg érintkeznie. Nyilvánvalóan játszott a veszéllyel.

Az egyik h. sz. betegnél a pubertás szintén rendkivül heves heteroszexuális erotikával, valóságos *kényszerheteroszexualitással* kezdődött; egy éven át minden nap kellett koitálnia, s erre a célra válogatatlan módon szerzett pénzt. Végül házuk egy cselédjét ejtette teherbe s nem sokkal azután, hogy apja ezért összeszidta, kényszerü homoszexuális lett. Mind a két esetben tehát a *heteroszexualitástól való eltiltás* okozta, hogy a régi rögződés helyén keresztültört a szimptoma. Homoszexualitásának kényszerü karakterét mind a két itt emlitett beteg az *indulattételben* is mutatta. Az egyik, akit különben csak pár hónapig kezeltem, azonnal kénytelen volt férfiprostituáltat felkeresni, ha ugy érezte,

hogy megsértettem. A másik heves pozitiv indulattétellel kezdte kuráját, sőt az első beszélgetések után ugy érezte, hogy meggyógyult; nőkhöz járt és már abban a boldog hitben élt, hogy egészséges. Amint azonban az első kis kellemetlenség adódott közte és köztem: visszaesett bajába; mikor pedig a szünidőben magára hagytam, valóságos homoszexuális őrjöngés szállta meg.[1]) Analiziseim közben különben ugy találtam, hogy az egynemü szexuális érintkezés szimptomája egész sor más, tudattalan fantáziának is lehet takaróköpönyege és amikor a páciens invertált vagy nőies külsejü férfit kiván, tudata alatt az ősi Ödipus-fantáziát szolgálhatja. Fantáziájában mindent visszafordit: a férfi hátulsó része a nőt jelenti elölről, a férfi nates-eit, lapockáit fantáziája női mellekké változtatja. Bővelkednek visszafordításokban a homoszexuális álmai is; néha egész álmukat megforditva kell olvasni. A tárgyi homoszexuális tehát a férfiban tulajdonképp a nőt szereti s egyuttal boszut áll a férfin (atyján) avval, hogy penisével bemocskolja, bántja, holott tudatosan ezzel szeretését nyilvánitja. Másfelől homoszexuálitásában atyja iránt való késői engedelmességet is mimel: hiszen csak neki „engedelmeskedik", mikor az asszonyt kerüli s férfiak közé jár; de a parancs szószerint való, tulkonzekvens megfogadásával boszut is áll rajta. (Passziv rezisztencia.)

Igy megmagyarázható, miért boszulják meg magukat ezek a neurotikusok homoszexuális kielégüléssel, ha apjuk, orvosuk által megsértve, megalázottnak érzik magukat.

Nagyjában s általában tehát az ő homoszexuálitásuk ugy definiálható, hogy az: *a férfiak (atyjuk) iránt érzett szeretetükben való kételkedésük kényszerü tul-korrekciója;* vagy ugy is lehet mondani, hogy e kényszer-neurotikusok csak azért lettek homoszexuálissá, hogy elkerüljék azt a heteroszexualitást, amely miatt férfival támadt konfliktusuk. Hogy a férfivetélytárssal (atyjukkal) békében élhessenek, egészen lemondanak küzdelmük tárgyáról, a nőről; csakhogy az igy elnyomott, eredetileg a nő iránt érzett libido a homoszexualitást erősiti kényszerü szenvedéllyé.

[1]) Ezeknek a rohamoknak analiziséből azt láttam, hogy az ilyen esetek után legszivesebben *megölné sértőjét* (engem) s épen az őt megszálló kisértés ellen védekezik a férfiak iránt való gyöngédséggel.

Érdemes felemliteni, hogy az általam analizált *kény=szerü homoszexuálisok* legtöbbje (mert igy is lehetne ne=vezni a tárgyi homoszexualitásnak ezt a tipusát) a homo=szexualitás ma elterjedt „átmeneti fokozat"=teóriáját arra használja fel, hogy állapotát veleszületettnek, ennélfogva változhatatlannak és befolyásolhatatlannak tekintse. Inver=táltnak tekinti magát s boldog, mert ugy hiszi, hogy a kényszerképzetei és cselekvései igazolására tudományos támasztékot talált. Homoszexuálitása ennek a teóriának az értelmében (hogy a Schreber=féle „Denkwürdigkeiten" szavait használjam) „világrend=szerü". Képzelt invertáltsá=guk különben azt a lehetőséget is megszerzi nekik, hogy olyan jelenetekről fantaziáljanak, amelyekben nőnek öltözve asszonyi intimitásokat lesnek ki s ezt az alkalmat sok egyébre is kihasználják.

Itt a helye annak, hogy pár szót szóljunk arról is, gyó=gyitható=e a homoszexualitásnak ez az alakja. Mindenekelőtt azt állapitom meg, hogy még kifejezetten kényszerü homo=szexuálist teljesen nem gyógyitottam meg, bár láttam ki=gyógyulni homoszexuális erotikájának tulságaiból sok neu=rotikust. Az egyik homoszexuálissal, akit kezeltem s aki nem magától, de atyja parancsára került hozzám, bizonyára épen ezért nem sikerült folytatni a gyógyitó eljárást; pár hónap mulva javulatlanul elmaradt. Valósággal tréfát üzött belőle, hogy a homoszexuális kalandjait mesélgesse nekem; nyilván azért, mert bennem az apját akarta kigunyolni. A másikat két évig kezeltem. Esete a legnehezebb kényszerneurózisos eset volt, amellyel valaha foglalkoztam; ennek ellenére bár hosszu átviteli ellenállási küzdelmeink voltak, időnkint jelen=tékenyen haladtunk. Nem szólván arról, hogy másfajta bete=ges szimptomái enyhültek (apja halálának kinzó kényszer=képzete megszünt az analizises szétbontás után) maga a homoszexuális kényszer is szünetelt időnkint, mikor belátni kezdte, mennyire ellentétes érzéseket akart tulzó szeretettel visszaszoritani. A legtöbb analizises ráeszmélésre mégis az orvosára való „átvitele" vezette. A velem szemben való tulságos kedvessége alatt hitetlenséget, csufolódást, gunyt, gyülölködést, boszuvágyat és kegyetlenséget fedeztünk fel s visszavezettük azt az atyja ellen való hasonló érzéseire, akit pedig tudatosan imádott eddig. Rövid időközönként szinte neutrális stádiumba jutott; egyik nem se szerzett neki

tökéletes kielégülést; ha mégis férfit választott is, már tudatosan a nőiest kereste benne; sőt gyakran tudott nővel is érintkezni.

Szilárd meggyőződésem, hogy a tárgyi homoszexualitás épen ugy gyógyitható, mint a kényszerneurózis bármelyik más szimptomája; bár meg kell engednem, hogy ennek az eredménynek az elérésére sokszor éveken át tartó pszichotherapeutikai erőfeszités szükséges. Majd akkor, ha ilyen eseteket teljesen megoldanak s meggyógyitanak, nagyobb pontossággal fogják megállapithatni a homoszexuális *neurózis-megválasztás* finomabb feltételeit: konstitucionális alapját, az első fejlődés idejében való fixálódása helyét, az elnyomás s a későbbi keresztültörés kiváltó tényezőit.

Valószinü, hogy van a homoszexualitásnak az itt leirtakon kivül egyéb formája s mechanizmusa is. A két tipus, az inverzió és a tárgyi homoszexuális tipusával nem is akartam kimeriteni minden lehetőséget; csak meg akartam mutatni, hogy a homoszexualitás gyüjtő neve alatt a legkülönfélébb mechanizmusokat s szervezeti anomáliákat fogják ma egy kalap alá; az egyik pl. valóságos „átmeneti fok“, a másik kényszerneurózis, amit a férfi iránt való különös hajlandóság nem jellemez annyira, mint a nő neurózisos kerülése.[1])

Azt hiszem, jogosan mondhatom, hogy a két tipus közül a tárgyi homoszexuálitásé a gyakoribb s szociális szempontból nagyobb jelentőségü, mert neurózisos diszponáltságukat leszámitva mindenképen teljes értékü férfiakat von ki a következő generációból s tesz egész életükre szerencsétlenné.

Freud fel is vetette egyszer beszélgetés közben a témát, hogy a homoszexualitás s különösen a homoszexualitásnak némely országban való terjedése fontos szociális jelenség s közben utalt arra a tényre, hogy keleten s az ókorban a homoszexuális szerelmet általánosan jogosultnak ismerték el.

[1]) Azáltal, hogy a homoszexualitásnak ezt a fajtáját *neurózis* tünetének tekintem, látszólag ellentétbe kerülök a Freud ellenmondás nélkül elfogadott felfogásával, amely szerint a neurózis a perverzió *negativuma*. Az ellentét azonban csak látszólagos. A neurózis itt elkerüli ugyan az egyik perverziót, de pótló szimptomául választ egy másikat, amellyel tudata egy vagy más okból inkább összefér. Ebben az esetben a homoszexualitás a szintén perverz (incestuosus) heteroszexualitás negativuma.

Valóban csodálatos is, mennyire hiányzik a mai férfiból az arravaló hajlam és képesség, hogy más férfi iránt gyöngéd vagy szeretetreméltó legyen; ez a tehetség, amely az ókorban a legszebb baráti egyesüléseket teremtette, nyilvánvalóan nagyon alászállott. Ehelyett a ma férfiai közt, a legtöbb esetben, határozott nyerseség, egymás ellen szegülés, összetüzési kedv található. S mégis könnyü elképzelni, hogy még a német diákság barbár verekedése se egyéb, mint az ősi homoszexuális gyengédség elferditett manifesztációja. Hogy az az ösztön, tudatunkon kivül mindnyájunkban még ma is milyen erős, az (nem szólván a szociális s egyesületi élet jelenségeiről s a hősök tiszteletéről) nyers erotikus formában mutatkozik meg akkor, mikor az *alkohol* töri meg a konvenciót s tünteti el a szublimálódottságokat. Sok férfinak a férfias nők iránt való szeretete s a női nadrágszerepek iránt való általános érdeklődés is mintha a latens homoszexualitás áttörései volnának.

Ugy látszik azonban, hogy a modern férfit sem kárpótolják a tulajdon neme iránt való szerelme e töredékei azért, hogy a barátságot elvesztette; a homoszexualitás egy része „szabadon kering" bennünk és kielégitésre vár. Minthogy pedig ez a kulturális elrendezkedés folytán nem lehetséges, ez a fajta libido eltolódni kénytelen, még pedig eltolódni *a női nem felé.* A legkomolyabban azt hiszem, hogy ennek az eltolódásnak a következtében a mai férfi ugyszólván kivétel nélkül *kényszerü heteroszexuális*, vagyis avval igyekszik elkerülni a homoszexuálitást, hogy tulozza a nő iránt való szerelmét. Egészen független a férfitől, de rabszolgája lesz a nőnek. Nem szeretném, ha félreértenének: természetes, hogy a férfi hasonlithatatlanul jobban szeresse az asszonyt, mint a férfit; de nem természetes, hogy a férfit egészen eltaszitsa és kényszerü tulzással imádja a nőt.

Nem tudom mi az oka ennek a társadalmi fenoménnek, természetes állapotokból milyen befolyások hatása alatt fejlődött ez ki. Gyanitom, hogy az *analis erotika elnyomása* volt az, ami a vele erősen asszociált férfi-homoszexualitást magával rántotta az elfojtottságba. A homoszexuális probléma mélyebb magyarázata csak ennek a kérdésnek a kielégitő megoldása után lesz lehetséges.

Bizonyos, hogy ez az egyoldaluság, a megalkuvásra való képtelenség, akár homoszexuálitásról, akár heteroszexuáli-

tásról van szó, mesterséges és kényszeredett, és elképzelhető, hogy az objektiv homoszexuálisok egyre szaporodó száma azt is jelentheti, hogy szünik az elnyomottság, amelynek sorsán van valamennyi kulturállamban a hasonló-nemüek iránt való érzelem.

Az pedig semmiesetre sem meglepő, hogy az objektive homoszexuális embernél az érzelmek eltolásának ez az utja az egyik nemtől a másik felé, a konvencionálissal ellenkező irányban is járható.

IV.

Az onaniáról.

(A bécsi pszichoanalitikai egyesület ankétjén mondott vélemény.)[1])

Az önkielégítés következtében fellépő ideges zavarok egy része feltétlenül csupán lelki természetü és abból a *félelemből* vezethető le, mely a korai gyermekkorban, a gyermeki maszturbáció idejében, az onaniával elválaszthatatlan asszociativ kapcsolatba került. (Fiuknál a kasztrációtól, lányoknál más büntetéstől, pl. a kezek levágásától való félelem.) Számos hisztériáról és kényszerneurózisról bebizonyul az analizis közben, hogy az az ilyen gyermeki félelem lelki következménye, amely félelemhez a tárgyszeretés ébredésekor az incestusos onánia-fantáziáktól való félelmezás is társul. A felnőttnek a maszturbációtól való félelme tehát egyrészt a *gyermekkori* (v. *kasztrációs-) félelemből*, másrészt az *ifjukori* (v. *inceszt-) félelemből* tevődik össze és e félelem konverziós és szubsztitucios tüneteit az analizis meg is szünteti.

Az önkielégítés azonban közvetlenül is előidézhet bizonyos ideges testi és kedélyi zavarokat, noha ezeknek a jelentősége — és ezt nem is hangsulyozhatom eléggé — sokkalta csekélyebb a durva elijesztés és elfojtás következtében beálló lelki tüneteknél.

[1]) Az ankét egész anyaga Bergmann kiadásában (Wiesbaden) „Die Onanie" c. alatt jelent meg németül.

Néhány esetben az analizis a kasztrációs- és az inceszt-félelmet tudatossá tette és ezáltal jórészt megszüntette a pszichoneurotikus tüneteket, de mert a beteg sem a kezelés alatt, sem utána az önkielégitéstől teljesen nem tartózkodott: az önkielégités utáni napokon a beteg testi és lelki állapotában sajátságos zavar mutatkozott, melyet *egynapos neuraszténiának* nevezhetnénk. A beteg ilyenkor rendszerint a következőket panaszolja: Rendkivül fáradékony, lábát, különösen reggel a felkelésnél, ólomsulyunak érzi; éjjel nem aludt, vagy nyugtalanul aludt; a fény, a hang zavarja (néha a szem és fül fájdalmas tulérzékenysége lép fel), gyomra fáj, ágyéktája paraesztheziás s teste az idegpályák mentén nyomásra fokozott érzékenységet mutat. A lelki szférában: nagyfoku kedélyingerlékenység, rosszkedvüség, kötekedési kedv, türelmetlenség, továbbá értelmi koncentrációra való képtelenség, vagy e képesség csökkenése (aproszexia) mutatkozik. Ez az állapot a délelőtt folyamán rendesen fennáll, délután lassanként mulik és csak estefelé áll helyre teljesen a test és a lélek normális állapota, valamint az intellektuális teljesitőképesség.

Ki kell emelnem, hogy e tünetek a fennálló pszichoneurózis tüneteiben sem visszaesést, sem rosszabbodást nem okoznak és hogy elemzés utján való megközelitésük vagy befolyásolásuk egyetlenegy izben sem sikerült. A pszichológiai megfejtés lehetőségéről tehát ebben az esetben le kell mondani és e tüneteket az onánia fiziológiai következményeinek kell tekintenünk.

Ez a felfogás, ugy hiszem, megerősiti *Freudnak* a neurasztenia keletkezéséről vallott nézetét: a neurasztenia Freud szerint maszturbáció okozta aktuálneurózis. Az én megfigyeléseim pedig amellett szólnak, hogy a neurasztenia ilyen maszturbációs „egynapos neuraszténiák" tüneteinek összegeződéséből, krónikussá válásából keletkezik.

Számos tapasztalat igazolja és az elméleti megfontolás sem ellenkezik azzal, hogy az onánia a szabályos koituszétól némely tekintetben eltérő fiziológiás következményekkel járhat.

Tudjuk, hogy sok monogámiában élő férfi, libidója csökkenése dacára elég sürün közlekedik nejével, akit azonban fantáziája eközben egy más nővel helyettesit. Ez voltaképpen nem más, mint onania in vaginam. Ha e férfiak

időnként olyan nővel érintkeznek, aki teljesen kielégíti őket, akkor észreveszik, hogy az ilyen, teljes kielégülés-sel járó koitusztegészen más közérzés követi, mint a fantá-ziával támogatottat. Ha a nő kielégitette libidójuk igényét, felfrissülnek, majd rövid álomba merülnek a koitus után s ugy aznap, mint másnap fokozottan munkaképesek. Az „onániás koitust" viszont *mindenkor* a jellemzett tünetek-ben megnyilvánuló „egynapos neurasztnénia" követi. Külö-nösen tipusosan jelentkezik ilyenkor, közvetlenül az aktus után, a lelki ingerlékenységen kivül a lábak ólomsulya, a szem és bőrfelület tulérzékenysége, utóbbié főként csiklan-dozással szemben. Az álmatlanságot hőhullámokkal és pul-zációs érzésekkel járó véredénybeidegzési izgalom követ-kezményének tekintem.

Az elméleti megfontolás sem szolgáltat számbavehető érvet ama feltevésünk ellen, hogy a szabályos koitusz és a maszturbáció, különböző jellegü folyamatok nemcsak pszi-chológiai, hanem fiziológiai szempontból is. Akár kézzel, akár vaginális dörzsöléssel történjék az onánia, e folyamat eltér a szabályos koitusztól. *Az onániánál hiányzik a normá-lis izelitőöröm* (Vorlust), *viszont a fantázia igénybevétele tul-zottan fokozott.* Nem hihetem, hogy a „Vorlust"[1]) pusztán lelki természetü folyamat. Ha valóságos egyesülésről van szó, a látó-, tapintó-, száj- és izom-kéjtájak hatalmas izga-lomba jönnek s izgalmuk egy részét automatikusan leadják a genitalénak. Vagyis a folyamat elsősorban az érzékszer-vekben, illetve érzékszervi idegközpontokban játszódik le, mig a fantázia csak másodlagosan lép akcióba. Az onániánál ellenben az érzékelés tétlen marad s a tudatos fantázia és a genitalis inger kénytelenek kicsiholni az egész izgalmat.

Valamely — sokszor hallucinációs erősségü — képnek a tudatban való rögzitve tartása a máskülönben ugyszólván automatikusan lefolyó nemi aktus folyamán, eléggé terhes feladat ahhoz, hogy a figyelemnek nyomában járó kifára-dását megmagyarázza.

Az érzékszerveknek onánia után (és neurasztnéniánál)

[1]) L. Freud: „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie." (Deu-ticke. Wien.) A „Vorlust" szerinte úgyszólván izelitő, melynek célja az, hogy a végkielégüléshez (orgazmus) szükséges aktusra ösztö-nözzön.

észlelhető tul-ingerlékenységét már nehezebb értelmezni, miután a normális koitusznál lejátszódó idegfolyamatokról is csak keveset tudunk még. A koituszt az erogén zónák izgalma vezeti be, mely felkelti a genitale készségét; a frikció alatt pedig a genitospinális reflex-berendezés müködik, a genitalis ingerek összegeződnek, mig végül — az ejakuláció pillanatában — az izgalom explozioszerüleg szétterül az egész testen. A nemi kéjérzet, mely a többi közérzésekhez hasonlóan lokalizálhatatlan, nézetem szerint ugy keletkezik, hogy a kellőleg összegeződött, illetve kellő feszültséget elért genitalis izgalom a gerincvelői központból az egész érző szférára, az összes érzékközpontokra robbanásszerüleg szétlövel.

E feltevésünk értelmében bizonyára nem közömbös, hogy a kéjhullám utjában az izelitő örömök által „előremelegitett", avagy pedig „hideg" érzékközpontokra talál-e. Ez magyarázatát adhatná azután annak a tulingerlékenységnek, mely a szenzorium és általában a psziche állapotában önkielégités után észlelhető. Feltehetjük, hogy normálisan a kéjhullám az orgazmus közben tökéletesen lezajlik, önkielégitésnél ellenben egy része megakad és ez az elakadt izgalom okozza az egynapos, az idők folyamán pedig az állandó neuraszténiát.[1])

Nem szabad figyelmen kivül hagynunk az orr és a genitale közötti, *Fliesstől* felismert összefüggést sem. Maszturbációnál a vazomotoros tulingereltség az orr nyálkahártyájának erektil szövetében krónikus zavarokat idézhet elő, melyekből aztán a legkülönbözőbb neuralgiák és müködésbeli zavarok származhatnak. Néhány maszturbációs neuraszténiás betegem állapota az orr genitalis pontjainak edzése után feltünően javult. Óhajtandó volna, hogy ebben az irányban behatóbb vizsgálatok végeztessenek.

Ha eddigi fejtegetéseimben a maszturbáció következményeit illetőleg az egyoldalu pszichológiai álláspont érvényesitése ellen szólottam, ugy az ***ejaculatio praecox*** kérdésében az ezzel ellentétes egyoldalu álláspontot kell az iróknak szemére vetnem. Ez a bántalom tapasztalatom szerint ren-

[1]) Egynapos neuraszténia olykor normális koitusz után is fellép, ha pl. a koitusz a reggeli órákban történik, mikor a libido rendszerint még kevés. A libido csak estefelé növekszik, ami a neuraszténiások állapotának esténkénti javulásával bizonyára összefügg.

desen olyan egyéneknél fordul elő, akiknek a koitusz valaminő okból kinos vagy unalmas, akiknek ennélfogva érdekük, hogy rajta mielőbb tulessenek. Már pedig tudjuk, hogy a fantáziák által elkényeztetett onanisták szerelmük reális tárgyával csakhamar elégedetlenek és igy feltehetjük, hogy tudattanjukban a nemi aktus megröviditésére irányuló szándék lappang. Ez természetesen nem vonatkozik olyan esetekre, mikor az ejaculatio praecox helyi okokra (pl. a ductus ejaculatoriusok valamely megbetegedése) vezethető vissza.

Még csak a *foghuzásra*, mint az *onania álom-szimbolumára* vonatkozólag óhajtanék egy megjegyzést tenni. Ismeretes, hogy a foghuzás, álmokban és neurózisoknál, az önkielégités szimboluma gyanánt szerepel. *Freud* és *Rank* ezt kifogástalan példákkal igazolták és utaltak a német nyelvre is, amelynek szójárásai szintén hódolnak e szimbolikának. Ám e szimbolum magyaroknál is sürün szerepel, akik a szóban forgó német tájszólást egyáltalán nem ismerik, viszont a magyar nyelvben nincs a maszturbációnak olyan szinonimája, amelyben ez a szimbolika nyilvánulna. Ilyen eseteim bizonyitották, hogy a *foghuzás* valószinüleg a *kasztráció* szimboluma tulajdonképpen. Az álomban a *kasztráció* helyett szerepel a *foghuzás*, vagyis az onánia helyett annak büntetése.

E szimbolum képződésénél a fog = penis, foghuzás = penislevágás hasonlaton kivül valószinüleg bizonyos időviszonyoknak is van jelentőségük. A kasztráció és a foghuzás azok a mütéti beavatkozások, melyeknek a lehetőségével a gyermek életében *először* találkozik. E képzetek közül a kinosabbikat, a kasztrációt a gyermek elfojtja és ezáltal juttatja a hozzá hasonló foghuzást szimbolikus jelentőséghez.

Ismerünk különben egy sajátos *fog-neurózist* is, mely bárminő fogorvosi kezeléstől való tulzott félelemben, szüntelen fogszivásban, fogpiszkálásban, a fogra vonatkozó kényszerképzetekben és hasonló tünetekben nyilvánul. E neurózis analizisnél az onánia, illetve a kasztrációtól való félelem származékának bizonyul.

V.

Az alkohol és a neurózisok.

„Lelki problémák" cimü gyüjteményem egyik dolgozatában[1]) érintettem az alkoholizmus és a neurózisok összefüggésének kérdését is, főleg a következő megjegyzésben: „Az antialkoholisták egyoldalu agitációs tevékenysége elhomályositani igyekszik azt a tényt, hogy az alkoholizmus csak egy, kétségkivül kártékony következménye, de nem oka a neurózisoknak. Ugy az egyén, mint a társadalom alkoholizmusát csak az analizis gyógyithatja meg, mely felderiti és semlegesiti az okokat, melyek a narkózisba való menekvésre kényszeritenek. Dr. Drenkhahn főtörzsorvos kimutatta a német hadsereg megbetegedési statisztikájából, hogy az utolsó évek antialkoholisztikus propagandája következtében 4.19 : 1000-ről gyorsan 0.7 : 1000-re esett az „alkohol-megbetegedések" arányszáma a hadseregben, azonban e helyett a többi neurótikus és pszichotikus megbetegedések száma ugyanolyan mértékben emelkedett. („Deutsche Militärärztliche Zeitschrift" 1909 május 20.). Az alkoholizmus leküzdése tehát csak látszólag javitja a hygienét. A psziche még számtalan más utat is talál a betegségbe való menekülésre, ha megvonják tőle az alkoholt. És ha igy a pszichoneurotikusok alkoholizmus helyett szorongási hisztériában vagy dementia praecoxban betegednek meg, sajnálnunk kell azt

[1]) „A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában."

az óriási energiát, melyet az alkoholizmus elleni küzdelemben nagy jóakarattal, de helytelen irányban pazaroltak el."

Dolgozatomnak e részét Bleuler zürichi egyetemi tanár élesen megtámadta. Megnézte, ugymond, a Drenkhahn-féle statisztikai adatokat, és azt találta, hogy azok egyáltalában nem bizonyitanak nézetem mellett. Egyfelől ugyanis Drenkhahn állitásai nem fedik a tőle közölt számsorokat, melyeknek párvonalossága csak látszólagos, másfelől pedig e számsorok is csak Németországra vonatkoznak, mig másutt, amivel Drenkhahn már egyáltalában nem törődik, még erről sem lehet szó. Vagyis a neurotikus és pszichotikus megbetegedések az alkoholmegbetegedéstől függetlenek, és amennyiben ujabban emelkedtek, ezt szerinte Stier nézetének megfelelőleg, a diagnózisok eltolódásának kell tulajdonitani. Sajnálatosnak tartja, hogy Drenkhahn nyomán az alkoholról oly nézetet vallottam, mely alkalmas arra, hogy az antialkoholista mozgalomnak ártson s mely az argumentálásban amugy sem válogatós alkoholérdekeltségnek szolgáltat uj támasztékot.

Bleuler professzornak itt vázolt birálatára felelek alábbi fejtegetésemben, mely német nyelven a „Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen" III. kötetében (Leipzig és Wien, Franz Deuticke kiadása) jelent meg, ugyanott, ahol Bleuer professzor birálata.

*

Nemrégen alkalmam volt kifejezést adni annak a nézetemnek, hogy a statisztikai módszer értéke a lélektanban csekély: egyfelől ugyanis e tudományban a megfigyelések sokasága nem nyujthat kárptólást az egyes megfigyelés mélységbeli fogyatkozásaiért, másfelől pedig a számok köztudomás szerint könnyen idomulnak a szerző szándékához. Őszintén sajnálom, hogy a Bleuler professzortól birált dolgozatomban hütlen lettem ehhez az elvhez, és állitásaim igazolásául hivatkoztam dr. Drenkhahn főtörzsorvos munkájára. Előre láthattam volna, hogy az alkohol-pszichozisokról való uj felfogásomat a gyönge oldaláról, a statisztikai oldalról fogják az antialkoholisták megtámadni, ami most ime be is következett.

Nem érzem magam hivatottnak arra, hogy Drenkhahn statisztikájának selejtezésébe bocsátkozzam és eldöntsem, szolgálhat-e bizonyitékul, amit ő előad, vagy sem. Anélkül,

hogy adatainak igazságáért helytállottam volna, hivakoztam és hivatkozom az eredményekre, melyekhez ő jutott és amelyek analitikai tapasztalataimmal egybevágnak.

Tiltakoznom kell azonban épp oly energikusan, mint ahogy Bleuler professzor támadta fejtegetéseimet, az ellen a látszatkeltés ellen, mintha az alkohol neurózisbeli szerepéről vallott felfogásom Drenkhahn statisztikai munkáján és nem lélektani vizsgálódásaimon alapulna.

Idevágó észleléseim egyikét, talán éppen a legjelentősebbet: egy alkoholparanoiás eset elemzését, közöltem is a bírált dolgozatban. Kimutattam ott, hogy a lappangva homoszexuális egyén csak akkor adja magát ivásra, mikor rendkivül sulyos, szexuális alkatával összeütköző körülmények közé kerül (t. i. két izben, nősülései után). Kimutattam, mint rombolta szét nála az alkohol az átszellemitéseket és segitette napvilágra jönni paranoiás lelki képződmények alakjában a szexuális erotikát, mig az illetőnek két házasságkötése közötti legény-életében sem iszákosság, sem paranoia nem muatkozott.

Nézetem szerint Bleuler professzornak, ahelyett, hogy a Drenkhahn-féle közlemények visszautasitására szoritkozott volna, dolgozatomnak e sokkal fontosabb részével kellett volna foglalkoznia; könnyü lett volna neki, a nagytapasztalatu pszichiaternek, lélekelemző kutatás alapján nézetemet felülbirálni, azt elfogadni vagy módositani.

Meg kell itt azonban jegyeznem, amire a paranoiáról szóló dolgozat rövid jegyzetében nem térhettem ki, hogy nézetem, mely szerint krónikus alkoholizmus létrejötténél nagy jelentőséget tulajdonitok pszichikus (illetőleg komplexpathológikus) mozzanatoknak, — lassanként szürődött le számos év tapasztalatából.

Észrevettem, hogy az alkohol-nemtürés, melyet eddig tulegyszerüen és tulkönnyedén a fölfokozott szervezeti méregérzékenységgel azonositottak, nincs hiján pszichogén elemeknek, sőt némely esetben tulnyomóan pszichogén. Amig csak olyan eseteket észleltem, melyeknél kis adag alkohol okozott aránytalanul erős hatást, megnyugodtam az „idioszinkrazia" elméletében. Későbben azonban megfigyelhettem olyan egyéneket is, akik pár csepp, nem is nagyon erős italtól lerészegedtek. Két esetben végül a töltött pohár puszta látása elegendő volt ahhoz, hogy a beteg mámorossá váljék.

Mindkét esetben jellemzők voltak a „részegség“ tünetei; a beteg olyan fantáziákat tett tudatossá, továbbá olyan agreszsziv vagy tilos beszédeket engedett meg magának, melyeket józan állapotban mélységesen el szokott fojtani. Komplexumainak ilyetén kiélését pszichoneurotikus állapotának javulása kisérte, viszont az alkoholmentes mámort épp oly csömör (Katzenjammer) követte, mint amilyen valóságos alkoholélvezet után jelentkezik.

Ezek után kétségtelennek láttam, hogy kevésbbé szélsőséges esetekben sem lehet a mámor tüneteit egyedül az alkoholnak tulajdonitani; hogy az ital gyakran csak kiváló mozzanatként, mint az átszellemitések szétrombolója, elfojtási törekvések kikapcsolója szerepel, mig a tünetek mélyebb oka belső vágyteljesülési törekvésekben keresendő.

Mig az „alkoholt-nemtürők“' egy részénél az ivás a mérgezéssel való öngyógyitás tudattalan kisérlete, más neurotikusok a krónikus alkoholizmus veszélyével dacolva, tudatosan és eredményesen használják ezt az anyagot gyógyszerül. Egy tér-iszonyban szenvedő egyén, pl., akin semmi más narkótikum nem fogott, egyetlen korty konyakból annyi bátorságot meritett, hogy a félkilométeres Duna-hidon is átmerészkedett. Egész élete folytonos hányódás-vetődés volt a mámor és neurozis között, és valóban nem következtetek tulmerészen, ha föltételezem, hogy ha aztán egy ilyen egyén alkoholistává válik, alkoholizmusa nem okozója, hanem következménye neurózisának.

Arra vonatkozólag, hogy az alkohol kiváltó hatását hogyan képzeljük el, O. Grossnak a mánia lelki szerkezetéről irt geniális munkájában találunk egynémely ujjmutatást. Megtanulhatjuk tőle, hogy vannak emberek, — a mániások, — akik kábitó-szerek beszedése nélkül, belülről való örömtermelés segitségével tudják borongós gondolatkomplexumaikat és fájdalmas indulataikat elhallgattatni.

Én azt hiszem, hogy az italhoz menekülő neurotikus a belülről való örömtermelésnek ezt a nála hiányzó képességét akarja az ivással pótolni, ami a szervezetben feltételezett „öröm-anyagnak“ az alkoholhoz való valamelyes hasonlóságát sejteti. És valóban, a mámor, minden tünetével és a nyomában beálló csömörrel egyetemben, nagyon hasonlit a cirkuláris pszichózishoz, a mániát követő melankóliához. Ezek a megfontolások viszont támogatják azt az állitásomat

is, hogy az alkohol főként olyan egyénekre csábító, akik belső, lelki okokból kénytelenek a külső örömforrásokat fokozottan igénybe venni.

Érdekes bepillantást nyerhetünk az alkohol és a neurózis összefüggéseibe antialkoholisták megfigyelésével és elemzésével is. Több esetben lehetett az antialkoholista buzgalmát olyan nemi kicsapongásokra visszavezetnem, amelyeket ő önváddal bár, de mégis üzött és melyekért mintegy más téren gyakorolt aszkézissel, alkoholmegvonással büntette magát. Gyakran tapasztalhatjuk azt is, hogy az alkohol-absztinencia leghangosabb követői engedékenyek a nemi szabadságok megadása és hirdetése dolgában. Ezzel a megállapiátssal nagyon természetesen, nem akarok az antialkoholista mozgalom értéke felől itéletet mondani. Elvégre minden hivatásnak (pl. a pszichoanalitikusnak is) van meghatározója a szexualitásban. Azt sem akarom állitani, hogy az antialkoholizmus minden esetben csupán ilyen tényezőkre vezethető vissza. Csak annyit kivántam jelezni, hogy az alkoholtól való menekvés gyakran neurotikus (vagyis: tudattalan lelki tartalomtól meghatározott) tendencia, ugyszólván az ellenállás eltolódásának egy esete. Az antialkoholista olyan neurotikus, aki kiéli libidóját, tényleg azonban csak egy más, ahhoz hasonló vágyról (pl. az alkoholról) való lemondás árán. Az ilyen antialkoholistákról eszembe jut az az ember, akit ifjukorában nagy lelkiismeretfurdalás gyötört, mert gyerekkorában ribizkés-tészta evése közben egy kis lányt illetlenül érintgetett. Az önvád oly erősen hatott reá, hogy ettől fogva nem tudott többé — ribizkés-tésztát enni.[1])

Bleuler nem hiszi el nekem azt sem, hogy az alkohol szétrombolja az átszellemitéseket. Ennek ellentmond nézete szerint az a megfigyelés, hogy alkoholélvezet után gyakran mutatkozik hajlam „hazafias" átszellemülésre:

Ez az ellenvetés arra emlékeztet, hogy dolgozatomban nem érintettem az alkohol-hatás mennyiségi kérdését. Kis mennyiségü alkohol valóban kiválthat az egyénben meglévő, de érvényesülésükben belsőleg gátolt átszellemitéseket. Ha azonban egy részeg ember sub titulo „hazafiság" átöleli és megcsókolja asztalszomszédját, ugy bizonyára rosszul leplezett homoszexszuális erotikáról és nem átszellemitésről fogunk beszélni.

[1]) A szexuális kielégités e módját persze tovább is üzte.

Tapasztalataim alapján egyébként még azt a — bírálómtól abszurdum gyanánt konstruált — esetet sem tartom teljesen kizártnak, hogy egy neurotikus valami csekély külső ok, pl. „felesége gonoszsága, vagy egy sertés hirtelen megbetegedése folytán" váljék iszákossá. A logikus gondolkodás aztán — miként bírálóm — „ostobának" tarthatja az ilyen motivumokat, és szemére vetheti az iszákosnak „gyöngeségét"; azonban a pszichoanalizis az ilyen sebezhetőségnek és a cselekvési motivumok ilyen aránytalanságának mélyebb megértéshez vezet. (Komplexum-érzékenység, indulat-eltolás, betegségbe-menekvés, stb.)

Nemrég olvastam dr. H. Müller összefoglaló áttekintését az alkoholpszichozisok ujabb (1906—1910.) irodalmáról. Ez olvasmány után sem találom e kérdést felettébb nehéznek vagy bonyolódottnak, s igy nem értem, mért kíván Bleuler ugyszólván külön szakképzettséget azoktól, akik az alkohol-kérdéshez hozzá akarnak szólni. Müller dolgozatában, mellesleg, számos olyan iróra találtam, akik a lényegileg belső eredésü (endogén) alkoholos-elmezavarok eseteiben az alkoholnak csak másodrendü, mintegy kiváltó szerepet tulajdonitanak. (Bonhoeffer, Souchanow, Stöcker, Reichardt, Mandel) Magam is azon a nézeten vagyok, csakhogy még egy lépéssel tovább menve, az endogeneitás homályos fogalma helyébe a Freud—Gross-féle mechanizmusokat állitom.

Végül: osztom ugyan Bleulernek azt az aggályát, hogy az itélni nem tudó tömeg az alkoholpszichózisokról vallott nézeteimet épugy félre fogja érteni, mint ahogy Freud szexualitás-tanával történik; azonban ebben épenséggel nem látok okot arra, hogy meggyőződésemet elhallgassam. Ha Freud egyre csak az itélni nem tudókkal törődik, pszichoanalizise ma is megiratlan.

VI.

Néhány klinikai megfigyelés paranoiás és parafreniás betegeken.

(Egyuttal adatok a «rendszeralkotás» klinikai jelentőségéhez.)

I.

Egy fiatal művésznő fivére azzal a panaszszal jött hozzám, hogy huga, aki különben igen tehetséges leány, utóbbi időben rendkivül különösen viselkedik. Orvosi értekezést olvasott a tuberkulózis szérum-gyógyitásáról,[1] azóta szakadatlanul önmagával foglalkozik, vizsgáltatja vizeletét és köpetét, és noha a vizsgálat semmi kórosat nem mutatott ki, az illető értekezésiró orvosnál szérummal kezelteti magát. Rövidesen kitünt, hogy a beteg nem egyszerü hipochondriás lehangoltságban szenved. Nemcsak az értekezés, hanem az orvos egyénisége is rendkivüli benyomást keltett benne. Mikor az orvos egy alkalommal nyersen rászólt, napló-feljegyzéseiben (melyeket fivére magával hozott) folytonos ismétlések közt egyre azt fontolgatta, hogy az orvos e viselkedését tudós mivoltával (amiben kételkedni nem mert) hogyan egyeztesse össze? Kiderült továbbá,

[1]) Ez az értekezés, mely majdnem minden ideges és lelki zavart tuberkulózisra vezet vissza és ennek megfelelőleg kezeltet, sokat foglalkoztatta az ilyesmi iránt fogékony lelkü pszichoneurotikusokat.

hogy hipochondriás eszméi nagyobb filozófiai rendszerbe illeszkedtek bele. Már régebben érdeklődött *Ostwald* ter-mészetbölcselete iránt, e bölcsész lelkes hivének vallotta magát, s különösen a mester energetikai főgondolatát vette lelkére, az *ökonomiai principiumot*. Az energia minél töké-letesebb felhasználásának elvét magánéletében is érvénye-síteni akarta, igyekvése azonban olyan tulzásokra ragadta, melyeket még a nővére intelligenciáját nagyratartó fivér is különösnek találta. Amig csupán határtalanul pontos, irásos napirendet készítgetett, melyben megszabta mindenfajta testi és szellemi munkája idejét, még a mester rendkivül lelkiismeretes követőjének lehetett vélni; utóbb azonban takarékossági törekvését tulzásaival csaknem ad absurdum vitte. Különösen feltünővé vált ez, mikor a hipochondria erősebb méreteket öltött. Legkülönbözőbb testrészeiben, így a lábában is, paraesthesiákat érzett és megfigyelte, hogy a baj megszünik, ha lábát magasra emeli. Hogy figyelmét — melynek energiáját filozófiai meggyőződése szerint testi ál-lapotainak percepciójánál sokkal értékesebb, magasabb mű-ködésekre kellett volna fordítania — a lábán eredő érzékle-tekről elterelje, fivérével magasra emeltette a lábait, hogy így legértékesebb működésébe: a gondolataiba merülhessen el. Fivére ezt a furcsa kivánságát többször hiven teljesitette is. Lassanként arra a meggyőződésre jutott a beteg, hogy a gondolkodáson kivül semmi egyéb munkát végeznie nem szabad; eszméinek a kivitelét — ezt az alsóbbrendű munkát — kisebb tehetségű egyéneknek kell átengednie.

Igy hovatovább már csak a legnagyobb problémák fel-állításával foglalkozott, és órarendjét azzal a feladattal töl-tötte meg, hogy a természettudomány, a lélektan és a böl-cselet végső kérdéseit kell megoldania; környezetét utasí-totta, hogy szellemi munkássága idejére az általa szigoruan előirt módon gondoskodjék föltétlen nyugalmáról. Mindez nem keltett volna még családjában aggodalmat, ha az addig rendkivül szorgalmas művésznő tökéletes semmittevésnek nem adta volna át magát. Törekvésében, hogy minél kedve-zőbb „hatásfokkal" dolgozzék, odajutott, hogy napi teendőit is teljesen elhanyagolta; az ökonomikus munkálkodás pa-racsa alapján végül egész következetesen minden munkával felhagyott. Órákig feküdt tétlenül, mesterkélt helyzetekben. Ez utóbbiakat a katatoniás testtartás egy ne-

mének kellett tekintenem, tisztán lelki tüneteit pedig hipochondriás és nagyzási eszmék töredékeként fogtam fel. A családdal látatlanban is közölhettem, hogy a beteg paranoid parafreniában (dementia praec.) szenved és ennélfogva elmegyógyintézetben való elhelyezése kivánatos. A család sem diagnózisomat, sem tanácsomat nem tette magáévá, noha utaltam arra a lehetőségre is, hogy talán csak könnyü és esetleg muló állapotról van szó.

Ám a beteg fivére rövidesen megint felkeresett és a következőket adta elő: Nővére felkérte, hogy az ő szobájában aludjék, mivel akkor jobban érzi magát és ez kedvezően hat szellemi képességeire. A fivér a betegnek ezt az óhajtását teljesitette. Az éj folyamán a lábát többször felemeltette vele, majd nemi izgalomról panaszkodott, mely a szellemi munkában zavarja. Közben anyjáról is beszélt, mint aki tulságos szigorral bánt vele és aki iránt eddig semmi szeretetet nem érzett; csak most fedezte fel egymás iránti kölcsönös vonzódásukat. Aztán hirtelen kijelentette, hogy ellenkezik az energetikus ökonómiával, ha nemi szükségletét esetleg idegen férfival és felesleges utánjárással elégitené ki; sem fáradsággal, sem veszélylyel, sem költséggel nem járna, szóval ökonómikusabb volna, ha szellemi teljesítő képessége érdekében és „az energetikus imperativus" szellemében a fivér tenné meg neki ezt a szolgálatot.

A fivér ezt az incidenst eltitkolta, a beteget azonban, öngyilkossági szándékra valló kijelentései miatt rövidesen tényleg elmegyógyintézetben kellett elhelyezni.

II.

Ismertem és több mint tiz évig figyelemmel kisértem egy rendkivül intelligens fiatalembert,[1]) aki hivatali kötelességeinek pontos teljesítésén felül figyelemreméltó költői tevékenységet is fejtett ki; az illető nagyzási és üldöztetési tébolyodott volt, de úgy fékentartotta tüneteit, hogy meg tudott maradni társadalmi helyzetében. Irodalmi műveit kedveltem és miután többször megkiséreltem, — noha sikertelenül — hogy irányadó személyek figyelmét reátereljem.

[1]) Sajnos, e közleményben kénytelen voltam több személyi adatot megváltoztatni.

kifejezett rokonszenvvel viseltetett irántam. Havonként fel=keresett; mint egy gyóntatónak panaszolta el szenvedéseit és rendszerint megkönnyebbülten távozott. Elmondta, hogy hivatalnoktársai és felebbvalói a legkinosabb helyzetekbe so=dorják. Ő a kötelességét mindenkor pontosan teljesíti, sőt túlbuzgóságot tanusit és mégis (vagy éppen ezért!) vala=mennyien rosszindulattal viseltetnek iránta. Mikor azonban sérelmei felől tudakozódtam, csak kartársainak jelentéktelen tréfáiról és a főnökök részéről szokásos lenéző viselkedés=ről tudott beszélni. Bosszuból aztán igen gondosan megje=gyezte a kartársai által elkövetett szabálytalanságokat, téve=déseket — sőt állítólag hütlenségeket is — és midőn felgyü=lemlett elégedetlensége kitört, előhozakodott e rendszerint rég elfeledett dolgokkal, feljelentéseket tett a vezető főnök=nél s magának is, társainak is csak kellemetlenséget okozott. Végre valóban mindenkivel összekülönbözött s így aztán megtakarította azt a fáradságot, hogy kartársai rosszindula=tát apró jelekből állapitgassa meg. Gyülölték; a hivatal minden osztálya örült, ha szabadulhatott tőle és a legelső kinálkozó alkalommal más=más osztályba helyezték át. Ilyenkor nála is olyanforma „áthelyezési javulás" mutatko=zott, mint amilyen elmebetegeknél tapasztalható, ha uj inté=zetbe kerülnek. Minden uj főnökétől kiválósága teljes elis=merését várta és eleinte mindenikben látni is vélte a nagyrabecsülés és szimpátia jeleit. Ám rendszerint csak=hamar kiderült, hogy az uj főnök se jobb a régieknél: ezek bizonyára be is árulták őt az új főnöknél — mondta — hiszen az egész banda egy kalap alá tartozik, és igy tovább. Hasonló balsors üldözte irodalmi tevékenységét is. Az elis=mert irók érdekközösséget, maffiát alkotnak — mondotta mindig —, amely az ifju tehetségeket nem engedi érvénye-sülni. Pedig az ő művei egyenranguak a világirodalom leg=hiresebb remekeivel. — Nemi vágyakat nem igen érzett. Többször észrevette, hogy a nőknél — bár maga sem érti miért — szinte tulságos szerencséje van; szeretik őt, noha ő nem törődik velük, szinte óvakodnia kellett tőlük. (Vagyis: nagyzási és üldöztetési eszméihez erotománia is társul.)

Időnkénti közlései révén lassanként bepillantást nyer=tem lelke mélyebb rétegeibe is. Családja szegényes viszo=nyok közé jutott s ez korán elhidegítette a fiut eleinte for=

rón szeretett apjától. Utóbb az apa szerepét (fantáziájában) egy tekintélyre és irodalmi hirnévre jutott nagybátyjára vitte át, azonban csakhamar belátta, hogy ettől az egoistától mit sem várhat, tőle is megvonta tehát szeretetét. Ezután egyrészt megkisérelte, hogy hivatali főnökeiben találja fel az elveszett „apa-képmást", másrészt visszavonta azt a külvilágtól és narcisztikusan önmagában, a saját kitünőségeiben igyekezett kielégülést találni, alkotásaiban gyönyörködött.

Ismeretségünk tizenkettedik éve körül azután bekövetkezett az összeomlás. A vélt rossz bánásmód következtében egy alkalommal annyira felháborodott, hogy tettleg inzultálta legmagasabb felebbvalóját. Hosszú és kinos vizsgálat következett, amely viszonylag enyhén végződött, amennyiben megállapították róla, hogy „idegbeteg" és nyugalomba küldték. Ez idő tájt — illetve talán már valamivel korábban — behatóbban kezdett érdeklődni a pszichoanalitikai irodalom iránt.[1]) Többek közt olvasta a paranoia és a homoszexualitás összefüggéséről szóló dolgozatomat is és tréfásan azt a kérdést intézte hozzám, hogy őt is paranoiásnak és homoszexuálisnak tartom-e? Kezdetben fölényesen mosolygott e gondolaton, de egy napon, meglepetésemre, lelkendezve jött hozzám és izgatottan előadta, hogy utólag igazat ád nekem; ő valóban üldöztetési tébolyban *szenvedett*, míg most meg nem állapította magáról, hogy benső hajlama szerint homoszexuális és vissza nem emlékezett olyan eseményekre, amelyek e felismerését közvetlenül beigazolják. Hirtelen megértette a részint félelmi, részint libidinozus izgalmak jelentőségét is, melyeket egy idősebb uriember jelenlétében érezett volt; megértette továbbá, miért törekedett mindig énhozzám annyira közeledni, hogy leheletemet érezze.[2])

Uj belátása arra is világosságot derített, hogy miért gyanusított más embereket homoszexuális szándékokkal: nyilvánvalólag saját vágya szülte a gondolatot!

Ez a fordulat rendkivül megörvendeztetett, nemcsak a

[1]) Miután egészen kilátástalannak látszott, nem akartam őt analizálni.

[2]) Ez a különös szokása már korábban feltünt nekem; erotikus indulatoknak az orvosra való átvitelét láttam benne, de természetesen óvakodtam tőle, hogy a tünetre figyelmeztessem és azt megmagyarázzam neki.

betegre való tekintettel, de mert megerősíteni látszott azt a titkos reményemet is, hogy a paranoia gyógyítására irányuló törekvés mégsem teljesen kilátástalan.

Másnap a beteg ismét felkeresett; még mindig izgatott volt, de már kevésbbé boldog. Nagyon fél — panaszolta — mert egyre türhetetlenebb homoszexuális fantáziák gyötrik: undorító phallusokat lát, férfiakkal (így velem is) pederasta helyzetekbe képzeli magát, stb. Megnyugtattam, hogy e fantáziák kinos hatását szokatlan voltuknak kell tulajdonítania, később nem fog annyit szenvedni miattuk.

Ezután nem hallottam róla pár napig, amikor egy hozzátartozója a következő hirrel keresett fel: A beteg két-három napja hallucinál, magában beszél; az előző napon előbb az emlitett nagybátyjához, azután egy ismert mágnás palotájába rontott be, skandalumot csinált, majd midőn kiutasították, hazament, lefeküdt és azóta egy szót sem szól; néha vannak világos pillanatai, ilyenkor fogadkozik, hogy semmi baja és könyörög, hogy valahogy elmegyógyintézetbe ne szállitsák.

Meglátogattam a beteget és csakugyan mély katatoniás állapotban találtam (merev testtartás, lelki megközelithetetlenség, hallucinációk). Első pillanatban, mikor beléptem, látszólag megismert, kezet nyujtott, de már a következő percben ismét visszaesett a katatoniás stuporba. Hetekig tartott, amig az elmegyógyintézetben, ahová szállitották, állapota valamennyire javult és csak hónapok mulva bocsátották haza. — Mikor viszontláttam, nem volt világos belátása beteg voltába. Parafreniás érzéseit ujból objektiválta, régi paranoiás tébolya részben ismét megelevenedett, — viszont ijedten menekült homosexuális gondolatrezdüléseitől, *tagadta, hogy elmebajban szenved és nem hitte többé a lelki élményei és a homoszexualitás közötti oki kapcsolatot.*

Természetesen nem erőszakolhattam a dolgot és meg sem kiséreltem, hogy a beteget ujra megnyerjem régi belátása számára. Ettől fogva a beteg feltünően került.

* * *

E két eset közös vonása (a paronia és parafrenia esetében mindig kimutatható lappangó homoszexualitáson felül, amelyre azonban e helyütt nem térhetek ki[1]) az, hogy mind-

kettő érdekes bepillantást nyujt a paranoiás betegek ösmeretes *rendszeralkotásának* jelentőségébe. Az első beteg a fáradságos rendszerfelépités helyett egyszerüen átvállalt egy kész bölcsészeti rendszert: Ostwald természetbölcseletét. A bölcseleti rendszereket, melyek a mindenséget mindenáron racionálisan értelmezik és semmi irracionálisnak (vagyis: egyelőre megmagyarázhatalannak) nem engednek teret, már gyakran párhuzamba állitották paranoiás tébolyrendszerekkel. Mindenesetre kitünően megfelelnek e rendszerek a paranoiás egyén szükségleteinek, akinek téveszméi éppen arra szolgálnak, hogy belső, irracionális törekvéseit a külvilág racionális eseményeiből megmagyarázza. Esetünkben is szépen láthatjuk, mint használtatik fel az „en bloc" átvállalt rendszer mindjobban arra, hogy a beteg egocentrikus vágyait (semmittevés, fivére iránti incest-vágyai) racionalizálja.

A második eset arra tanit, mily nagy veszély hárul a paranoiásra, ha hirtelen megfosztják fáradsággal felépitett rendszerétől, amely társadalmi tevékenységét lehetővé tette. A szóbanforgó betegnek sikerült erkölcsileg összeférhetetlen hajlandóságait a bürokratikus környezetre kivetiteni: rendszeres üldöztetés áldozatának érezte magát. Azzal, hogy hivatalából elbocsátották, mintegy elrabolták tőle a „rendszerét"; véletlenül ugyanekkor megismerkedett a pszichoanalizis irodalmával, melyet, noha már előbb is hallott egyetmást felőle, tisztán csak most érthetett meg.

Futólag hajlandónak mutatkozott arra, hogy üldöztetési rendszerét feladja, igazi, benső természetét belássa és elfojtott komplexumaival megbarátkozzék. Azonban csakhamar kiderült, hogy ez a belátás számára tulságosan elviselhetetlen; a rettenetes félelem elől, amely erre meglepte, alkalmas rendszer hiján és miután ezt egy másik neurotikus rögzitéspontja lehetővé tette, kénytelen volt a demenciába menekülni. Parafreniás rohama csak akkor javult, mikor a pszichoanalizis nyujtotta belátástól szabadulnia és üldöztetési rendszerét helyreállitania sikerült.

A rendszerképzés és a paranoia közötti ilyen szoros kapcsolat talán azt az ösmert tényt is megmagyarázza, hogy

[1]) Utalok *Freud* „Egy autobiografikusan leirt paranoia-esetről" c. munkájára. (Jahrbuch f. Psychoanalyse III.) továbbá „A homoszexualitás jelentőségéről a tébolyodottság kórtanában" c. dolgozatomra. *Lelki problémák* c. kötetemben.

a tudomány és a bölcselet uj rendszereit mindig a pszichopathák egész serege követi.

A therapia kérdésében második esetünk arra int, hogy a paranoia pszichoanalitikus gyógyithatását illetőleg *Freud* pesszimisztikus álláspontján maradjunk.[1])

Külön méltatást érdemel az első beteg sajátságos katatoniás tartása (magasra emelt lábbal való fekvés). E motorikus tünet értelmezését maga a beteg könnyitette meg azáltal, hogy a lábfeltartás feladatát fivérére bizta, akivel csakhamar közölte is incesuosus vágyódásait. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a penisnek (clitorisnak) a láb, az erekciónak a lábkinyujtás a lélekelemző előtt régen ismeretes szimbólumai, ugy e katatoniás tartást elfojtott orgastikus törekvés kifejezőjének (és egyben elháritójának) kell tekintenünk. Könnyen lehetséges, hogy hasonló megfigyelések révén a katatoniás merevség általában ily értelemben fog megvilágosodni. E felfogás támogatására szolgáljon harmadik esetem egy mozzanata:

III

Egy igen éles önmegfigyelő képességü parafreniás beteg magától mondta nekem, hogy különös tartásával és mozdulataival különböző testrészein fellépő erotikus érzéseit igyekszik elháritani. Percekig megtartott katatoniás törzshajlitása pl., saját állitása szerint, arra szolgált, hogy *„a bél erekcióját letörje"*.

---

[1]) Ellentétben *Bjerre*-el, aki egy paranoiást állitólag meggyógyitott (Jahrbuch). *Freud*-dal együtt az a nézetünk, hogy Bjerre esete nem volt igazi paranoia.

VII.

Az analis zóna izgalma, mint tébolyodottságot kiváltó ok.

(Adalék a homoszexualitás és a tébolyodottság viszonyának kérdéséhez.)

A *Schreber*-féle önéletleirás elemzése,[1]) továbbá a közvetlen betegészlelés[2]) beigazolták a visszás nemiség döntő fontosságát a tébolyodottság kórtanában. Első idevágó vizsgálataim óta számos tébolyodott beteget figyelhettem meg és megállapithattam, hogy a betegséget valamennyinél kivétel nélkül a homoszexualitás társadalmi átszellemitésének hajótörése idézte elő. Olyan egyének ezek, kiknek az önszeretéstől a tárgyszeretéshez vivő fejlődése zavart volt és akik gyermekkori narcisztikus rögzitődés, valamint későbbi esetleges okok folytán visszasiklottak a visszás nemiség fejlődésfokára, azonban ennek tudata számukra időközben elviselhetetlenné vált, ugy hogy a perverzió ellen védekezni kénytelenek.

Korábbi közlésem kiegészitéséül ideiktatok egyet ujabb eseteim sorából.

Egy 45 év körüli, józan előéletü sváb parasztot hoznak hozzám azzal a panasszal, hogy üldöztetési tébolya van. A betegnek az a rögeszméje — mondja a felesége —, hogy minden hozzá közeledő férfi ellensége, aki őt meg akarja mérgezni, ujjal mutat rá, gunyolja, stb. Ha a *kakas* az udvarban kukorékol, ha idegen férfi megy el az utcán mellette, ugy mindez miatta történik, reá vonatkozik.

Megkérdezem a beteget, hogy milyen viszonyban van

[1]) *Freud:* „Pszichoanalitikus megjegyzések egy autobiografice leirt paranoia-esethez". Jahrbuch für Psychoanalyse.

[2]) *Ferenczi:* „A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában", a *Lelki problémák* c. kötetben. Dick M. kiadása.

a feleségével (tudtam ugyanis, hogy féltékenységi tévesz-mék nemcsak alkoholos tébolyodottságnál fordulnak elő). A beteg is, felesége is egyértelmüen azt felelik, hogy ezen a ponton minden rendben van; szeretik egymást, több gyermekük van, — a férfi ugyan betegsége óta nem él nemi életet, de csak azért, mert *„egyéb gondja“* van.

Kérdezem továbbá, hogy érdeklődik-e a község dolgai iránt és ha igen, változott-e az érdeklődése, amióta beteg? (Tapasztalásból tudom, hogy a később tébolyodottságban megbetegedő egyének a ténylegesen homoszexuálisokhoz hasonlóan rendkivül nagy közéleti érdeklődést és tevékenységet tanusitanak, mely azonban, amint a téboly kitör, nagyrészt vagy teljesen megszünik.) Az asszony ismételten és élénken igen-nel válaszol. Férje a falu esküdtje volt, mondja, e minőségben mindenkor *rendkivül* buzgólkodott, betegsége óta azonban egyáltalában nem törődik többé a közügyekkel.

A beteg, aki eddig mindent csöndesen végighallgatott és hozzájárulásával meg is erősitett, egyszerre nyugtalankodni kezdett és — vallatóra fogva — kimondta, hogy felesége bizonyára titkos utbaigazitásokat adott nekem, másként nem tudná elképzelni, hogyan találhattam el mindezt oly pontosan.

Négyszemközt beszélgetek tovább a beteggel, aki visszatérve előbbi kérdésemre, beismeri, hogy a féltékenység dolgában is igazam volt, csak nem akarta ezt felesége jelenlétében bevallani. Minden férfival, aki a házukba kerül, titkon meggyanusitja a feleségét. (Ezt a féltékenységet a hónapok óta tartó és nem valami nagy szerelemre valló nemi tartózkodással egybevetve én — előbbi tapasztalatok alapján — a saját nemére irányuló tetszésének kivetitése gyanánt értelmeztem, anélkül persze, hogy erről a beteg előtt egy szót is elejtettem volna.)

Azt kérdeztem ezután, hogy mikor s minő körülmények között lépett fel a benne és körülötte végbement változás? A beteg erre a következő összefüggő előadással felelt: Pár hónap előtt *végbélfisztula* miatt kétszer egymásután műtétet végeztek rajta. A második műtétet (szerinte) hibásan végezte az orvos. E műtét után hosszu ideig ugy érezte, mintha valami *„motoszkálna a mellében“* és napjában többször „halálfélelem“ lepte meg. Ilyenkor ugy vélte, hogy „a fisztula hirtelen felszáll a gyomrába és ebbe bele kell halnia“.

De ebből a félelméből azóta kigyógyult, most meg azt fogják rá az emberek, hogy bolond.

Az asszony és egy kisérőül velük jött ismerősük igazolják a beteg állitásait, kiváltképen, hogy *téveszméi csak azután léptek fel, hogy az operáció által előidézett paresztheziája és félelme elmult.* Utóbb a sebészt is meggyanusította, hogy a műtétet készakarva végezte hibásan.

A tébolyodottság és a visszás nemiség összefüggéséről való ismereteim alapján ebben az esetben is ugy kellett okoskodnom, hogy a férfiaknak (orvosoknak) a beteg *végbélnyilása körül* szükségessé vált foglalatoskodása gyermeki emlékek ujraélesztése által a betegnél az addig lappangott vagy átszellemitett visszás nemiségü vonzalmakat föllobbanthatta.

A kivont kés szimbólikus jelentőségére való tekintettel különösen a második, narkózis nélkül végzett műtétet vélem alkalmasnak arra, hogy — miután ez alkalommal a metsző eszközt mélyen a végbélbe vezették — e sérülés regresszive megelevenitse a coitus a tergo gyermeki képzetét.

Nem óvatoskodtam sokat, hanem nyiltan megkérdeztem a beteget, csinált-e gyermekkorában valami tilos dolgokat? Kérdésem szemmelláthatólag meglepte. A felelettel sokáig habozott, végül is nagy szégyenkezve elmondta, hogy 5—6 éves korában egy pajtásával, épen azzal, *aki most a legnagyobb ellensége,* különös játékot üzött. Pajtása arra kérte, hogy játsszanak *„kakast és tyukot"*. A fiu belement a játékba, melyben mindig a szenvedő-szerepet játszotta, ő volt a „tyuk". Pajtása pedig erigált penisét vagy ujját a beteg végbelébe nyomta; máskor meg cseresznyét dugdosott az anuszába, amit aztán ujjával ismét kikapart. Tiz-tizenegy éves korukig játszadoztak ily módon. Mióta azonban tudja, hogy ez a dolog istentelen és utálatos, soha nem teszi többé, sőt azóta eszébe sem jutottak ezek a régi események. Ismételten biztositott róla, hogy most már megveti ezt az utálatosságot.

Ez a visszaemlékezés bizonyitja, hogy betegünk valóban rendkivül intenziven és hosszasan megmaradt a sajátnemiségü tárgyválasztásnál, melyet utóbb energikusan elfojtott és részben átszellemitett. Az analis kéjzónán végbement durva sebészi beavatkozás tehát nagyon alkalmas

lehetett arra, hogy tudattalanul továbbélő, a gyermeki homo-erotikus játszadozás megismétlésére irányuló vágyakozását felébressze. Ami azonban annak idején gyermeki kedvtelés volt: a nemiség, időközben az erős és fejlett férfi impetuózus és veszélyes ösztönévé izmosodott. Csoda-e, ha a beteg ekkora libidomennyiség rendkivüli (perverzus) elhelyezkedése ellen védekezni igyekezett és előbb annak *paraesztheziává* és *félelemmé* való átváltoztatását, majd tébolyos képződmény gyanánt a külvilágba való kivetitését kisérelte meg. Az üldöztetési téboly kitörését megelőző paraesztézia („a végbélfisztula felszállása a gyomorba") bizonyára ugyanazon tudattalan passziv-pederaszta fantázián sarkalt, amely téveszme-rendszerének is alapja volt. Nincs kizárva, hogy a beteg ezzel az állapottal visszás nemisége parafren[1]) elintézésmódját, vagyis a férfitől való teljes elfordulást és az analis autoerotizmushoz való viszatérést kisérelte meg és hogy üldöztetési tébolya nem volt más, mint „az elfojtott indulat visszatérése": hosszu ideig átszellemitett, majd teljesen elvetett férfiszeretésének ujjáébredése. Az udvarában „kukorékoló kakas", melynek a beteg téveszmerendszerében külön szerep jutott, ugyanaz a „legnagyobb ellenség" lehetett, akivel szemben gyermekkorában a tyúk szerepét játszotta.

Annak a feltevésnek a támogatására, hogy a *megmérgeztetéstől való félelem* itt is, mint más hasonló esetekben, a teherbeesés gondolatát szimbolizálja, már nem szerezhettem bizonyitékokat, miután a beteggel mindössze egy izben beszéltem.

A beteg gyógyulását illetőleg szkeptikusan nyilatkoztam, noha utaltam arra az eshetőségre is, hogy a bélfisztula teljes gyógyulása és ezzel a szervezeti diszpozició alábbszállása esetén a téveszmék részben vagy teljesen megszünhetnek és a beteg visszanyerheti átszellemitőképességét, vagyis azt a képességet, hogy a durva, bár tudattalan perverzitás helyett társadalmi ténykedés és barátkozás formájában élje ki homoszexuális érdeklődését.

---

[1]) A *parafrenia* elnevezést *Freud* a dementia praecox kifejezés helyett ajánlotta. A parafrenia kórtana egyébként még sokkal tisztázatlanabb, semhogy (pl. esetünkben) az érzéses izgalmi tüneteket és a félelmet hisztériás konverziótól biztosan megkülönböztethetnők.

VIII.

A valóság-érzék fejlődésfokai és pathologikus visszatérésük.

Freudtól tanultuk, hogy az egyéni lélek működési formáinak fejlődése ugy történik, hogy az ősi kedvtelési (Lust) principiumot, valamint az ezt szolgáló elfojtó-berendezést a valósághoz (Realität) való alkalmazkodás, vagyis a tények tárgyilagos vizsgálatára alapitott itéleti működés váltja fel. A lelki működések „elsődleges“ formájából, amint az kezdetleges lényeknél (állatok, vadak, gyermekek), valamint kezdetleges lelki állapotokban (álom, neurózis, fantázia) megnyilatkozik, e változás rendjén alakul ki az ébren gondolkodó normális ember „másodlagos“ működésformája.

Léte kezdetén az ujszülött kizárólag heves kivánás utján igyekszik kielégülni. Figyelmen kivül hagyja (elfojtja) a ki nem elégitő valóságot és megjeleniti az óhajtott, de nélkülözött kielégülést. Szóval: fáradság nélkül, pozitiv és negativ hallucinációk segitségével próbálja szükségleteit fedezni. „A hallucinatórikus szükséglet-kielégités e kisérletének csak a csalódás, a remélt kielégülési érzet elmaradása vet véget. A lélekszerv rákényszerül arra, hogy a valóságot érzékelje és a valóság megváltoztatására törekedjék. Ezzel a lelki müködés uj alapelvre helyezkedik: az ember többé nem azt érzékeli, ami jól esnék, hanem azt, ami való, még ha a valóság kinos is.“ [1])

[1]) Freud „Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens“ (Jahrbuch f. psychoanal. u. psychopathol. Forschungen. III. k. p. 1.).

Az a jelentős dolgozat, melyben Freud a lélekfejlődésnek ezt az alaptényét feltárja, a kedvtelési és valósági korszak éles megkülönböztetésére szoritkozik. Foglalkozik ugyan átmeneti alakzatokkal is, melyekben együtt hat a lelki történés két principiuma (fantázia, művészet, nemi élet), felelet nélkül hagyja azonban azt a kérdést, hogy a másodlagos müködési formák az elsődlegesekből egyenletesen vagy lépcsőzetes ugrásokkal fejlődnek-e ki és hogy vajjon az egészséges, illetőleg a beteg lelki életben a korábbi fejlődési fokok vagy azok nyomai kimutathatók-e?

A kényszerneurótikus lelki életét fényesen megvilágitó egyik korábbi dolgozatában [1]) azonban felemlit Freud egy tényt, melyből kiindulva megkisérelhetjük a lélekfejlődés felőli ismereteink e hézagát kitölteni.

Kényszerneurótikusok, akiket analizálunk, — irja ott Freud — bevallják, hogy ők nem tehetnek róla, de — jobb belátásuk dacára — meg vannak győződve gondolataik, érzéseik, jó és rossz kivánságaik mindenható voltáról. Felvilágosultságuk, iskolás tudásuk, értelmük akárhogy is tiltakozik ellene: ugy érzik, hogy az ő kivánságaik megfoghatatlan módon beteljesednek. Minden analitikus bármikor meggyőződhetik e tényállás valóságáról. Tapasztalni fogja, hogy a kényszerbeteg érzése azt sugallja, hogy bizonyos ártalmatlan gondolati és cselekvési proceduráktól, melyeket ő végez, más emberek jó- vagy balsorsa, sőt élete, halála függ. Az ilyen beteg kénytelen egy meghatározott varázsformulára gondolni, valamely meghatározott cselekvést végrehajtani, mert különben ezt vagy azt az embert (rendszerint egy közeli hozzátartozóját) sulyos csapás éri. E babonás meggyőződésében az annak ellentmondó ismételt tapasztalat sem ingatja meg.[2])

Tekintsünk itt el attól teljesen, hogy e kényszergondolatokról és cselekvésekről az analizis kideriti, hogy azok helyes logikáju, de elviselhetetlenségük miatt elfojtott szán-

[1]) Freud, „Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose" (Jahrbuch für psychoanalytische u. psychopathologische Forschungen, I. évf. p. 411.).

[2]) Ez a dolgozatom már készen volt, mikor Freud-nak „Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken" cimü tanulmánya, mely ugyanezt a tárgyat, de más szempontból vizsgálja, az „Imago"-ban megjelent. (II. évf. 1. sz.)

dékokat helyettesitenek[1]) és vegyük csupán e kényszer-szimptomák sajátos megjelenésmódját szemügyre. Rá fogunk jönni, hogy ez a formája a „helyettesitésnek“ egymagában is pathológiai probléma.

Lélekelemzési tapasztalataim során ahhoz a meggyőződéshez jutottam, hogy ez a „mindenhatósági érzés“ azon belső megismerésünk kivetitésének tekintendő, hogy egyes fékezhetetlen ösztöneinknek szolgamódra engedelmeskedni vagyunk kénytelenek. A kényszerneurózis a lelki élet visszaesése a gyermekkori fejlődésfokra, melyet többek között az is jellemez, hogy a gátló, halasztó, megfontoló gondolkodás itt még nem iktatódik be a vágyás és a cselekvés közé, hanem a vágyat azonnal, magától követi a vágyteljesitő mozdulat: a kín elháritása, a jóleső dolog közelitése.[2])

A kényszerneurótikus lelki életének egy, tudatától többé-kevésbbé távoleső darabja — mint az elemezés kimutatja — fejlődési gátlás (rögzitődés) folytán gyermekkori szinvonalon marad és a kivánást a cselekvéssel azonositja, épen mert elfojtottsága, figyelmen kivül maradása miatt e két működés elkülönböztetését nem tanulhatta meg, mig a beteg elfojtásától menten fejlődött egyén tudata (én-je) a tapasztalás s nevelés révén okulva, talán mosolyog ezen az azonositáson. Ez a forrása a kényszerneurótikus rejtélyes kétszerüségének, annak, hogy felvilágosult is, babonás is egyszerre.

A mindenhatóságérzésnek ilyen magyarázata, t. i. az, hogy itt „autoszimbólikus“ jelenséggel van dolgunk,[3]) nem elégitett ki teljesen. Felmerült ugyanis az a kérdés: mi a forrása a gyermek azon merészségének, mellyel a gondolkodást és cselekvést azonositja?, mért nyul oly magától értetődően minden tárgy után, legyen az a felette függő lámpa,

[1]) Freud, Sammlungen kiemer Schriften zur Neurosenlehre I. k., I. kiadás, p. 45. és 86.

[2]) Ösmeretes, hogy a kicsinyek szinte reflektorikusan nyujtják ki kezüket minden fénylő, vagy egyébként tetszetős tárgy után. Eleinte arra is képtelenek, hogy valamely kedvteléssel járó „illetlenség“-től tartózkodjanak, ha egyszer az arra hajló inger jelentkezett. Egy kis fiú, akinek megtiltották, hogy az orrában turkáljon, igy felelt anyjának: „Én nem akarok, csak a kezem akar és nem tudom visszatartani“.

[3]) Igy nevezi Silberer a szimbólikusan ábrázolt önmegfigyelést.

vagy a messze fénylő hold korongja?, miért reméli, hogy e mozdulatával elérhet és megszerezhet mindent?

Freud feltevésére kellett itt gondolnom, mely szerint a kényszerneurótikus mindenhatósági fantáziájában „régi, gyermekkori nagyzását ismeri be“ és megkiséreltem felkutatni e nagyzás eredetét és későbbi sorsát. Reméltem, hogy ezen az uton a kedvtelési szaktól a valóság-szakig vivő én-fejlődés is tisztázódni fog, mert e fejlődés gerincét épen abban láttam, hogy lelkünkben a gyermekkori nagyzás helyét, a tapasztalat kényszere folytán, a természeti erők hatalmának elismerése foglalja el.

Freud szerint az olyan organizmus, mely tisztán a kedvtelési principium szerint él, a való külvilágot pedig elhanyagolhatja, csak fikció, mely azonban a csecsemőben, ha dajkáltatását hozzávesszük, megközelitőleg realizálódik.[1])

Ehhez hozzáfüzhetem, hogy az ember fejlődésének tényleg van egy olyan szaka, mely a kedvtelési principiumnak hódoló lény eszményét nemcsak képzeletünkben és hozzávetőleg, hanem valóban és teljesen megtestesiti.

Az anya testében töltött időre gondolok, hol a magzat élősdi módjára él. „Külvilága“ alig van; meleg, védelem és táplálék iránti szükségletét anyja fedezi. Még arra sincs gondja, hogy a neki szánt tápszerek és oxigén bekebelezésével fáradjon: megfelelő berendezés gondoskodik róla, hogy ezek az anyagok közvetlenül a vérébe jussanak. Hozzá képest pl. egy a bélben élősködő féreg jelentékeny munkára van utalva: változtatásokat kell a „külvilágban“ létesitenie, ha életben akar maradni, mig a méhmagzat életbenmaradásának minden gondja anyjára hárul. Feltéve mármost, hogy a foetusban, ha tudat nélkül is, lélekműködések folynak, — mert hisz képtelenség volna feltenni, hogy e működések a születés pillanatában keletkeznek —, ugy neki azt a benyomást kell nyernie léte felől, hogy csakugyan mindenható. Mert mi a mindenhatóság? Az az érzés, hogy mindenünk megvan, amire vágyunk, hogy nincs semmi kivánni valónk. A foetus ezt valóban állithatná magáról, mert mindig min-

[1]) Jahrbuch für psychoanalytische u. psychopatologische Forschungen III. k. 1. l. 2. jegyzet. Lásd még a Bleuler és Freud közötti kontroverziát ebben a kérdésben. (Bleuler, „Das autistische Denken“ Jahrbuch, 4. kötet.)

dene megvan, ami ösztönkiéléséhez szükséges;[1]) tehát nem is vágyhat semmire, szükséglete nincs.

A gyermek nagyzása, mindenhatóságának hite nem puszta képzelődés tehát. A gyermek és a kényszerneurótikus nem kivánnak a valóságtól lehetetlent, mikor ragaszkodnak ahhoz, hogy vágyaiknak teljesülni kell; hiszen csak a *visszatérését* kivánják egy olyan állapotnak, melyben valaha csakugyan éltek: annak a „régi jó idő"-nek, mikor tényleg mindenhatók voltak: *a feltétlen mindenhatóság időszakának*.

Ugyanazzal a joggal, sőt még jogosabban, mint ahogy a fajfejlődés emléknyomainak az individuumra való átvivődését feltételezzük, állithatjuk, hogy az intrauterin lelki életből maradt emlékezések befolyásolják a születés után kibontakozó gyermeki lelkületet. E lélekmüködési folytonosságot igazolja a csecsemő viselkedése közvetlenül születése után.[2])

Az ujszülött a világrajöttét követő uj és szemmelláthatóan kinos helyzethez nem minden szükséglete szempontjából alkalmazkodik egyformán. A köldökerek lekötésével elmaradó oxigén fedezésére lélegzeni kezd; már az anyaméhben kifejlődött légzőkészüléke e szükségletét azonnal aktive képes fedezni. Figyeljük meg azonban az ujszülött egyéb viselkedését és látni fogjuk, hogy anyja testében élvezett vágytalan nyugalmának hirtelen megszünésétől a legkevésbbé sincs elragadtatva, sőt mindenképen *visszavágyik előbbi állapotába*. Az ápoló-személyek a csecsemő e vágyát ösztönszerüleg megérzik, és mihelyt sirással, vergődéssel kifejezést ad elégedetlenségének, igyekeznek olyan helyzetbe hozni, mely az intrauterin állapotot lehetőleg megközeliti. Anyja meleg testéhez fektetik, puha, meleg takarókba és párnákba burkolják, nyilván, hogy az anyai melegellátás illuzióját keltsék fel benne. Szemét fénytől, fülét hangtól óvják, hogy a foetalis lét ingermentességét tovább élvez-

[1]) Kóros okok: az anya vagy a köldökzsinór betegsége, sérülése folytán a szükség már az anyatestben meglátogathatja az embert és mindenhatóságát elrabolva, a „külvilág alakitásának", vagyis munka végzésének megkisérlésére kényszeritheti. Ilyen munka pl. a magzatviz belégzése fulladás fenyegető veszélye esetén.

[2]) Freud mutatott rá, hogy a szülés *alatt* izgalmak váltják ki valószinüleg az újszülött első szorongási érzetét, mely minden későbbi félésre és félősségre irányadó marad.

hesse, esetleg reprodukálják azokat a halk és monoton rit=musu ingereket, melyek a magzatot a méhben is érték (rin=gás az anya járásakor, az anyaiszivhangok, az anyatestbe szürődő külső zaj): vagyis ringatják és monoton, ütemes bölcsődalokat dudolnak neki .

Ha arra törekszünk, hogy necsak beérezzük (mint a dajka teszi), hanem bele is gondoljuk magunkat az ujszülött lelkébe, akkor az ő sirását és vergődését ama kinos zavar=tatás célszerütlen reakciójának kell tekintenünk, melyet ad=digi kielégültségi állapota a születéskor szenved.

Freud „Álomfejtésének" általános részében foglalt fejte=getésekre támaszkodva,[1]) feltehetjük, hogy e zavartatás folytán a nélkülözött kielégültségi állapot, az anyatestben való csendes, nyugodt lét *hallucinációs felidézése* következik be. *A gyermek első vágya tehát csak az lehet, hogy ebbe az állapotba — melyből kizavarták — visszajusson.* A dolog=ban az a csodálatos, hogy a csecsemő e hallucinációja, ren=des dajkálást feltételezve, tényleg *meg is valósul.* Az eddigi feltétlen mindenhatóság a csecsemő szubjektiv szempontjá=ból tehát csak annyiban változott, hogy ezután azt, amire vágyik, hallucinatorikusan fel kell idéznie (elképzelnie) és noha a külvilágban semmi munkát nem végez, ezen egyetlen feltétel betartásával vágya kielégüléshez jut. Miután pedig a csecsemő ápolóinak létezéséről s ténykedéséről, az okok és okozatok láncolatáról kétségkivül semmit sem tud, mági=kus erejünek kell éreznie magát, mikor vágyai puszta elkép=zelésre megvalósulnak. *(A mágikus=hallucinatorius minden=hatóság időszaka.)*

A megnyugtató hatás amellett szól, hogy az ápoló=szemé=lyek eltalálták a csecsemő vágy=hallucinációját; ha a dajka az ujszülöttet az emlitett módon gondozza, a gyermek elpi=hen, „elalszik". *Az első alvás tehát nem egyéb, mint a külső ingerektől lehetőleg védett intrauterin állapot sikerült repro=dukciója,* valószinüleg azzal a biológiai jelentőséggel, hogy külső munka végzésétől megkimélve, minden energia a növés és regeneráció folyamataira összpontosuljon. E fejtegetések keretén kivül eső megfontolások meggyőztek róla, hogy épen igy *minden későbbi alvás is perodikusan ismétlődő visszaesés a mágikus=hallucinatorikus mindenhatóság idő=*

[1]) Freud, „Traumdeutung", Magyar ford. sajtó alatt.

szakába, illetőleg ennek segélyével az intrauterin állapot „feltétlen mindenhatósági fokára". — Freud fejtegetései értelmében minden a kedvtelési principium szerint élő lénynek szüksége van olyan berendezésre, melynek segélyével a realitás ingerei elől elvonulhat.[1]) Nézetem szerint az alvás és az álom ennek a berendezésnek a müködései, azaz a csecsemő hallucinatorius mindenhatóságának a felnőttben is meglevő maradványai. E visszaesés kórtani pendantja a pszichozisok hallucinatorius vágyteljesülése.

Miután az ösztönkielégülés utáni vágy időszakosan lép fel, a külvilág pedig az ösztön jelentkezésének időpontjáról nem szerezhet tudomást: a hallucinatorius felidézés rövidesen elégtelenné válik a tényleges vágyteljesülés létesitéséhez. Ezután csak egy uj feltétel árán áll be kielégülés: a gyermeknek *jelt* kell adnia, motorikus — bár inadaequat — munkát végezne, hogy a helyzet kivánsága szerint megváltozzék és a „képzeti azonosság"-ot a kielégitő „érzékleti azonosság" kövesse.[2])

Kinos indulatok összrendezetlen motorikus kisülése (visitás, kapálódzás) már a hallucinatorius időszakot is jellemezte. Ezeket használja a gyermek mágikus jelként, amelyre azonnal be is következik a kielégülés, természetesen külső segitséggel, melyről azonban a gyermek nem tud. Az ő szubjektiv érzése e folyamatoknál a büvészéhez lehet hasonló, kinek egyetlen taglejtése elég ahhoz, hogy a külvilágban a legbonyolultabb jelenségek menjenek végbe akarata szerint.[3])

[1]) Freud, „Jahrbuch" stb. III. k. p. 3.

[2]) Freud, Traumdeutung, III. kiad. 376. l.

[3]) E kisülések kórtani analógiáját keresve, a legproblematikusabb nagy neurózisra, *a genuin epilepsziára* kell gondolnom. Megengedem ugyan, hogy az epilepszia kérdésében a testi és a lelki tényezőket nehéz elválasztani, arra azonban mégis rá óhajtok mutatni, hogy az epileptikusokat végtelen „érzékeny" embereknek ismerjük, kiknek alázatossága mögül a legcsekélyebb okra iszonyatos düh és zsarnoki urhatnámság tör elő. Ezt a jellemvonásukat eddig többnyire a sürün ismétlődő rohamok okozta másodlagos elfajulásnak tartották. Gondolhatunk azonban arra a lehetőségre is, hogy az epilepsziás roham visszaesés a *koordinálatlan mozgásokkal létesülő*

Észrevehetjük, hogy az emberi teremtmény mindenható=sága vágyainak bonyolultabbá váltával egyre több „feltétel"=től válik függővé. Hovatovább az egyszerü jeladásos indulat=nyilvánulás sem elégséges a kielégültségi állapot létrehozásá=hoz. A fejlődés folyamán specializálódó vágyak speciális je=leket igényelnek. Ilyenek például a szopásvágy jelzésére szol=gáló szopómozgások, a defekálási ingert jelző jellegzetes hangutánzás, hasprésmüködtetés, stb. A gyermek lassanként azt is megtanulja, hogy a kivánt tárgyak után kinyujtsa a kezét. Ebből valóságos taglejtéses beszéd fejlődik ki; a moz=dulatok kombinálásával egészen speciális szükségleteket tud a gyermek kifejezni, melyek aztán rendszerint ki is elégittet=nek, ugy hogy a gyermek — ha csak ezeket a feltételeket betartja — még mindig mindenhatónak képzelheti magát: ez a *mágikus taglejtések mindenhatósági időszaka.*

Ennek az időszaknak is van a kórtanban képviselője. A *hisztériás konverzió*, ez a csodálatos ugrás a gondolatok kö=réből a testiség körébe (Freud),[1]) érthetővé válik, ha a tag=lejtéses mágia időszakára való visszaesésnek tekintjük. A lé=lekelemzés tényleg beigazolja, hogy a hisztériás roham a beteg elfojtott vágyainak teljesedését ábrázolja taglejtések=kel. A normális ember lelki életében a babonás, vagy egyéb=ként hatásosnak hitt taglejtések (átkozó, áldó mozdulatok, a kezek összekulcsolása imánál stb.) maradványai a való=ságérzék e fejlődésszakának, melyben elég hatalmasnak éreztük magunkat ahhoz, hogy ily ártalmatlan taglejtések=kel áttörjük a világfolyamat — ugyan akkor még nem is sejtett — törvényszerüségét. Büvészek, jósok, magnetizőrök taglejtéseinek korlátlan hatalmusága még mindig hitelre ta=

vágyteljesülés infantilis időszakára. Az epileptikusok e szerint olyan lények volnának, akiknél a kinos affektusok felhalmozódnak és időnként rohamokban reagálódnak le. Ha e feltevés hasznavehető=nek bizonyul, úgy a későbbi epilepsziás megbetegedés rögzitődés=pontját a koordinálatlan vágynyilvánulások ezen időszakába kell helyeznünk. Az egyébként egészséges ember *dühkitörését* kisérő ökölbe szoruló kezek, toporzékolás, fogvicsorítás, tajtékzás ugyan=ezen visszaesés enyhébb alakjai volnának.

[1]) Lásd Freud dolgozatait a „Studien über Hysterie" cimü Breuerrel közösen kiadott kötetben. (Deuticke, Wien.) L. továbbá: Ferenczi, A hisztéria (Dick M. kiadása).

lál és a nápolyi ember is szimbolikus mozdulatokkal védekezik a „szemverés“ ellen.

A szükségletek mennyiségi és minőségi szaporodásával nemcsak a „feltételek“ szaporodnak, melyekhez az individuumnak igazodnia kell, ha kielégülni akar, hanem szaporodnak természetesen azok az esetek is, melyekben az egyre merészebb vágyak még az egykor hatásosaknak bizonyult feltételek szigoru betartásakor sem teljesülnek. Kinyujtott kezét egyre gyakrabban kell üresen visszahuznia a gyermeknek, az óhajtott tárgy nem engedelmeskedik a büvös mozdulatnak. Legyőzhetetlen ellenséges hatalmak e mozdulatnak erővel is ellenszegülhetnek, a kezet előbbi helyzetébe visszakényszerithetik. Ha a „mindenható“ lény a mozdulatainak hódoló világgal eddig egynek érezhette magát, ezután lassanként fájó szakadás áll be élményei közt. Némely konok dolgot, melyek akaratának nem engedelmeskednek, mint *külvilágot* kénytelen *én*jétől elkülöniteni, vagyis megkülönböztetni a szubjektiv lelkitartalmat (érzéseket) a tárgyiasultaktól (érzékletektől). Az előbbi állapotot már régebben a lélek *magábavetitő (introjekciós) időszakának* neveztem volt el, mivel ekkor még minden élmény beletartozik az énbe; az utóbbit *kivetitő (projekciós időszaknak.*[1]) E terminológia nyelvén az „én“ mindenhatósági stádiumai az énfejlődés magábavetitő szakának, a valósági stádium az énfejlődés kivetitő szakának nevezhető.

Ám a külvilág tárgyiasulása sem szakit meg rögtön minden fonalat „én“ és „nem-én“ között. A gyermek megtanulja ugyan, hogy csak a világ egy darabja (az „én“) felett rendelkezhetik, mig a többi (a külvilág) vágyainak gyakran ellenszegül, azonban ezt a külvilágot még mindig olyan tulajdonságokkal ruházza fel, melyeket önmagán ismert meg, vagyis „én-kvalitásokkal“. Minden jel arra vall, hogy a gyermek valóságfelfogásának van egy *animisztikus időszaka* is, melyben minden létezőnek lelket tulajdonit és mindenben saját szerveit, meg működéseit igyekszik fellelni.[2])

A lélekelemzésről egyszer az a tréfás megjegyzés hang-

[1]) Ferenczi „Indulattétel és magábavetités“, a „Lelki problémák“ cimü kötetben. Dick M. kiadása, 1912.

[2]) Az animizmust illetőleg lásd H. Sachs dr. dolgozatát: „Über Naturgefühl“ (Imago 1. évf.).

zott el, hogy e tan szerint a „tudattalan“ minden domború tárgyban penist, minden homoruban vaginát vagy anust lát. Ez az állitás nézetem szerint jól jellemzi a tényeket. A gyermeki lelket (valamint a felnőtt tudattalanjának belőle származó tendenciáját) saját testén eleinte kizárólag, később főképen ösztöneinek kiélése érdekli, azok a kedvkielégülések, melyeket szopás, evés, erogén testtájak érintése, exkréciós működések révén szerez. Csodálatos-e, ha a külvilágban is azok a dolgok és folyamatok kötik le elsősorban a figyelmét, melyek, ha még oly távoli hasonlóságukkal is. legkedvesebb élményeire emlékeztetnek?

Igy születnek meg azok a benső, egész életünkön végigkisérő kapcsolatok az emberi test és a tárgyak világa között, melyeket *szimbolikusaknak* hivunk. Ebben az időszakban a gyermek egyrészt csak a saját testisége másait látja a világban, másrészt megtanulja annak gazdag változatosságát szerveivel érzékeltetni.

Ez a szimbolikus ábrázolási képesség a taglejtéses beszédnek jelentős tökéletesedése; lehetővé teszi, hogy a gyermek nemcsak a saját testére, hanem az immár megismert külvilág változtatására vonatkozó vágyait is kifejezze. Ha szeretetteljesen gondozzák a gyermeket, a mindenhatóság illuzióját még ebben az időben sem kell feladnia. Hiszen elég, hogy valamely tárgyat szimbolikusan jelezzen és a lelkesnek vélt dolog valóban gyakran hozzá is *jön;* az animisztikusan gondolkodó gyermeknek nyilván ez a benyomása vágyainak teljesüléséről. A kielégülés beálltának bizonytalanságából mindenesetre sejti már, hogy magasabb, „isteni“ hatalmak is léteznek (anya, dajka), akiknek a kegyét birnia kell, hogy mágikus taglejtését kielégülés kövesse. Ezt a feltételt azonban nem nehéz megszereznie, kivált ha a környezet tulzottan engedékeny.

A gyermek a vágyainak, valamint a tőle óhajtott tárgyaknak érzékeltetésére használt „testi lehetőségek“ közül kiváló, minden más ábrázoló-módot tulszárnyaló jelentőséget a *beszélés* nyer. A beszéd eredetileg[1]) azoknak a zörejeknek és hangoknak az utánzása, melyeket a tárgyak adnak, illető-

[1]) Lásd Kleinpaul, Leben der Sprache (Leipzig, 1893) és Sperber dr., Über den Einfluss sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache. (Imago, 1912.)

leg melyek segitségükkel létrehozhatók; a beszélőszerv mo=dulálóképessége sokkal több tárgynak és jelenségnek, hozzá még sokkal könnyedébb reprodukálását engedi meg, mint a taglejtéses beszéd. A taglejtési szimbolikát igy a beszéd=szimbolika váltja fel: a hangok meghatározott sora *associa=tive* kapcsolódik meghatározott dolgokkal és jelenségekkel, sőt *azonosul* velök. Ez nagy haladás kezdetét jelzi; immár szükségtelenné válik a képekben való nehézkes elképzelés és még nehézkesebb dramatizáló ábrázolás, a szavaknak neve=zett hangegyüttesek képzése és elképzelése a vágyak jóval specializáltabb és gazdaságosabb fogalmazását engedi meg. A beszédszimbolika egyben lehetővé teszi *a tudatos gondol=kodást,* mivel a magukbanvéve tudattalan gondolatfolya=matokhoz asszociálódva, ezeket az érzékelhetőség kvalitásá=val ruházza fel.[1])

A szavakban való tudatos gondolkodás a lélekszerv leg=magasabbrendü működése, mely a reflexes motorikus indu=latlefutás és kin=kisülés feltartóztatásával már a valósághoz való alkalmazkodásra képesit. A gyermek mindamellett még ebben az időszakban is meg tudja mindenhatóságérzését menteni. Viszonylag oly egyszerü és oly kevés még a gon-dolatokba foglalható vágya, hogy figyelmes és javát akaró környezete e gondolatok legtöbbjét kitalálja. Felette meg=könnyiti a felnőtteknek az efajta gondolatolvasást a mimika, mely különösen gyermekeknél a gondolkodást még kiséri. Ha még hozzá szavakba is foglalja a gyermek kivánságait, készséges környezete sietve=siet azokat teljesiteni. A gyer=mek pedig ilyenkor igazán bűverejünek vélheti magát, vagyis *a mágikus gondolatok és szavak időszakában él.*[2])

A valóságfejlődésnek ebbe a szakába esnek vissza a *kényszerneurótikusok,* akik eltántorithatatlanok szavaik és gondolataik mindenhatóságába vetett hitüktől, és akik, mint Freud kimutatta, a gondolkodást léptetik a cselekvés he=lyébe. A babonában, bűvészetben, vallásos kultuszban is igen nagy szerepet játszik a szavak ellenállhatatlan hatal=

[1]) Lásd Freud, Traumdeutung III. kiad. 401. I. és Jahrbuch etc. III. kötet 1. l.

[2]) A „mágia" lélektani magyarázata természetesen nem zárja ki azt a *lehetőséget,* hogy ebben a hitben fizikális tények megsejtése is foglaltatik. (Telepátia, stb.).

mába vetett ez a hit: az imát, átkot és varázsigéket csak el-kell gondolni, vagy ki kell ejteni, hogy hassanak.[1])

Az embernek ezt az ugyszólván gyógyithatatlan nagyzását nem cáfolják meg azok a neurótikusok sem, akiknek lázas sikerhajhászása mögött csakhamar rábukkanunk az ő, jórészt tudatos *alsóbbrendüségi érzésükre* (Adler). A mélyreható analizis minden ilyen esetben kideriti, hogy ez az „alsóbbrendüség" legkevésbbé sem valami végső, a neurózist megmagyarázó dolog, hanem már reakció a tulzott *mindenhatósági érzésre*, melyhez az ilyen betegek kora gyermekségükben rögzitődnek és amely lehetetlenné tette, hogy később az — elmaradhatatlan — lemondással megbarátkozzanak. A náluk megnyilvánuló nagyravágyás csak az „elfojtott törekvések visszatérése", vagyis reménytelen kisérlete annak, hogy az egykor fáradság nélkül élvezett mindenhatóságérzést a külvilágban való ténykedés utján szerezzék vissza.

Ismételhetjük: a gyermekek valamennyien a mindenhatóság boldogitó káprázatában élnek, melynek egykor, bárha csak az anyaméhben, valóban részesei voltak. „Daimon"-juktól és „Tyche"-jüktől függ (vagyis hajlamaiktól és élményeiktől), vajjon sikerül-e mindenhatóságérzésüket későbbre is megmenteniök és *optimistákká* válniok, avagy nem szaporitják-e majdan a *pesszimisták* nagy számát, azokét az emberekét, akik tudattalan irracionális vágyaik meddőségével soha meg nem békülnek, kik a legcsekélyebb okból sértve és mellőzöttnek érzik magukat és miután nem maradtak a sorsnak kiválasztott kegyencei, azt hiszik, hogy mostohagyermekei.

A kedvtelési principium uralma Freud szerint a szülőktől való teljes lelki elszakadással ér véget. Ebben az esetenként rendkivül változó időpontban váltja fel a mindenhatóságérzést a viszonyok hatalmának teljes méltányolása. A valóságérzék pedig a tudományban éri el tetőpontját; mert itt a mindenhatósági káprázat legmélyebbre alacsonyodik: az egykori mindenhatóság csupa „feltétel"-ben osz-

[1]) Az obscén szavakat is nagy mértékben jellemzi ez a „mindenhatóság" („motorikus erő"). Lásd: Ferenczi, „Az obscén szavakról", a „Lelki problémák" cimü kötetben. (Dick M. kiadása.)

lik fel. (Kondicionalizmus, determinizmus.) Ámbár az akaratszabadság tanában van egy optimisztikus, mindenhatósági fantáziákat valósító filozófiai dogmánk is.

Vágyaink és gondolataink feltételezettségének elismerésével a normális kivetités, objektiválás véget ér. Van azonban egy lelki kór, *a tébolyodottság*, melyre többek között az is jellemző, hogy a külvilághoz csatolja, abba kivetiti a szubjektiv vágyakat és gondolatokat is.[1]) Közelfekvő, hogy e pszichózis rögzitődési pontját a mindenhatóság végleges feladásának időpontjába, vagyis a valóságérzék kivetitő időszakába helyezzük.

A valóságérzék fejlődésfokait eddigi fejtegetéseinkben csak az önfentartást szolgáló, egoisztikus, ugynevezett énösztönökön mutattuk be. Az *én* ugyanis, mint Freud kimutatta, a valósággal sokkal bensőbb viszonyban áll, mint a *szexualitás;* az utóbbi függetlenebb a külvilágtól, mivel autoerotikusan is kielégülhet s mert a lappangási időszakban elszenvedett elnyomatása alatt a külvilágtól ugyszólván el van zárva. Igy a szexualitás életünk fogytáig inkább a kedvtelési, mint a valósági principium szolgálatában marad, mig az „én" a valóság semmibevevését keserü csalódással fizetné meg.[2])

Ha mármost a kedvtelési korszakot jellemző mindenhatóságérzés szerepét a szexualitás fejlődésében vizsgáljuk, megállapithatjuk, hogy itt a „feltétlen mindenhatóság időszaka" egészen az autoerotikus kielégülési módok feladásáig tart, holott ekkor az *én* már régen alkalmazkodott a valóság egyre bonyolódó feltételeihez és a mágikus taglejtések és szavak időszakán át majdnem eljutott a természeti erők korlátlan hatalmának meg- és elismeréséhez. Autoerotizmus és narciszmus tehát *az erotika mindenhatóságszakai;* s mivel a narciszmus sohasem szünik meg, hanem a tárgyerotika mellett mindig megmarad, mondhatjuk, hogy — amennyiben

[1]) Lásd Freud, „Die Abwehr-Neuropsychosen". (S. kl. Schriften zur Neurosenlehre.) Freud, „Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall van Paranoia". (Jahrbuch etc. III. k.) Ferenczi, „A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában". (A „Lelki problémák" cimü kötetben. Dick M. kiadása.)

[2]) Freud, Formulierungen, etc. (Jahrbuch, III. k. p. 5.)

saját énünk szeretésére szoritkozunk — szerelem dolgában megőrizhetjük mindenhatóságilluzóinkat éltünk fogytáig. Az, hogy a tárgyszeretésben csalatkozó ember számára min=denkor nyitva áll a narcizmus felé vivő ut, annyira ismert dolog, hogy felesleges bizonyságokat keresni reá. A *hisztéria* és *parafrenia* (dementia praecox) tünetei mögött patholo=gikus visszaesést sejthetünk az autoerotizmusra s a narcisz=musra, mig a *kényszerneurózis* és *paranoia* rögzitődési pont=ját valószinüleg az *„erotikus realitás“ (tárgyválasztásra való kényszerülés)* fejlődése mentén fogjuk megtalálni.

Nem minden neurózisnál tanulmányozták még kellőleg e viszonyokat, ugy hogy a *neurózis=megválasztás* kérdésében be kell érnünk Freud általános formulájával, mely szerint a későbbi megbetegedés fajtája attól függ, hogy „az én= és libido=fejlődés, mely szakában állt be a diszponáló fejlődési gátlás.“

Mégis megpróbálhatjuk már ezt a tételt egy másodikkal kiegésziteni. A neurózis *vágytartalma*, vagyis az erotikának a szimptomákban kielégülő fajtája és célja nézetünk szerint attól függ, hogy a rögzités idejében a *libido* melyik fejlett=ségi stádiumban volt; a neurózis *mechanizmusa* felett ellenben az dönt, hogy az *én=fejlődés* mely szakában érte az egyént a későbbi megbetegedésre hajlamositó fejlődési gátlás. Ért=hető is, hogy a libidónak korábbi fejlődésfokra való vissza=esésekor a tünetképződés mechanizmusában felelevenedik a valóságérzék ama fejlődésfoka is, mely a rögzitődés idejé=ben uralkodott volt. Minthogy a neurótikus jelenlegi én=je nem érti a „valóságmegitélés“=nek azt a régebbfajta mód=ját, ez minden akadály nélkül beállitható az elfojtási törek=vés szolgálatába, elfojtott érzelem= és gondolat=komplexumok ábrázolására. E felfogás szerint pl. a hisztériát és a kény=szer=neurózist egyfelől a libidónak egy korábbi fejlődésfokra való visszaesése jellemzi (autoerotizmus, oedipizmus), más=felől a tünetek mechanizmusát illetőleg az, hogy bennük a valóságérzék is visszaesik a *mágikus taglejtés (konverzió)*, illetőleg a *mágikus gondolatok (gondolatmindenhatóság)* stá=diumába. Ismétlem: hosszu és fáradságos munkát kell még a kutatásnak végeznie, mig valamennyi neurózis rögzitődési pontjai kétségtelenül tisztázva lesznek; a fentebbiekben

csak egy valószinünek látszó megoldási lehetőségre óhajtottam utalni.

A valóságérzék *filogenezisét* illetőleg ezidőszerint csupán derengő sejtésekről lehet szó. Valamikor hihetőleg sikerülni fog párhuzamot vonni az én egyes fejlődésszakai és ezeknek neurótikus visszaesési alakzatai, másfelől az emberiség fajfejlődésének étape-jai között, mint ahogy Freud a vadak lelki életében rátalált a kényszerneurótikusok jellemvonásaira.[1])

A valóságérzék fejlődése általánosságban *elfojtások* sorozatából áll, melyekre nem valami spontán „fejlődési törekvés" viszi az embert, hanem a szükség, az alkalmazkodást igénylő nélkülözés. A születés váltja ki az első nagy elfojtást; nem kétes, hogy ez a csecsemő aktiv hozzájárulása, „szándéka" nélkül megy végbe. A magzat szivesen maradna továbbra is az anyaméhben , ámde kegyetlenül a világba helyeztetik, kedvenc kielégülés-módjait el kell fojtania (felednie) és alkalmazkodnia kell ujakhoz. A fejlődés minden további szakánál ugyanez a kegyetlen játék ismétlődik.[2])

Talán szabad azt a feltevést is megkockáztatnunk, hogy a földkéreg geológiai átalakulásainak katasztrofális következményei kényszeritették valamikor a mai ember őseit kedvenc szokásaik elfojtására és ezek váltották ki az ő „fejlődésüket". E katasztrófák teremthették meg az emberfaj fejlődéstörténetében az elfojtási helyeket, időbeli eloszlásuk és intenzitásuk szabhatta meg a népfajok karakterét és neurózisait. — Freud megállapitása szerint a faj jelleme a faj történetének a lecsapódása.

Ha e pontnál oly távolra merészkedtünk a pozitiv tudás köréből, nem szabad visszariadnunk attól az analógiától sem, hogy az *egyéni élet nagy elfojtási időszakát,* a *szexuá-*

[1]) Freud, „Über einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker". Imago, I. évf. 1912. Magyarul: Freud, Totem és Tabu c. müvében.

[2]) E gondolat következetes végiggondolása oda vezet, hogy az organikus világban általában is fel kell tételeznünk a nyugalomra való törekvést mint alap-tendenciát, mig a fejlődés, alkalmazkodás stb. tendenciáit csak külső ingerek zavaró hatása váltja ki.

lis lappangás idejét, kapcsolatba hozzuk a jégkorszak borzalmaival, ezzel az utolsó és legnagyobb katasztrófával, mely őseinket érte (és pedig olyan időben melyben már biztosan mint ember élt a földön) és amelyet egyéni életünkben még mindig hüségesen megismétlünk.[1])

Az a telhetetlenül kiváncsi mindenttudnivágyás, mely ez utóbbi sorokban a multak homályos távolába vitt és analógiákkal hidaltatta át velem a még nem tudhatót, visszavezetett oda, ahonnan fejtegetéseim kiindultak: a mindenhatóságérzés virágzásának és hanyatlásának problémájához. A tudománynak, mint mondtuk, ettől az illuziótól szabadulnia kell, vagy legalább is mindig tudnia, mikor kalandozik a feltevések és fantáziák terére. A *mesében* ellenben a mindenhatóság-fantáziák korlátlanul uralkodnak továbbra is.[2])

Ahol a legmélyebben kell a természeti erők előtt megalázkodnunk, ott jön segitségünkre a mese tipikus motivumaival. A valóságban gyöngék vagyunk, a mesebeli hősök erősek és legyőzhetetlenek; idő és tér korlátozzák tudásunkat, képességeinket: a mesék emberei örökké élnek, mindenütt jelen vannak, a jövőbe látnak és ismerik a multat. Az anyag áthatlansága és nehézkedése lépten-nyomon akadályokat gördit utunkba: a mesében az ember szárnyra kél, pillantása áthat sziklán, falon és varázsvesszeje megnyit minden ajtót. A valóság keserü küzdés a létért; a mesében elég a büvös ige: „asztalkám terülj!" Veszélyes állatok, ádáz ellenségek támadását rettegjük szüntelen; a mesében egy ködsüveg minden átváltozásra képesit és sebezhetlenné tesz.

[3]) Annak a felfogásnak, hogy csak a külső kényszer és nem valami spontán belső erő váltja ki a meglevő mechanizmusok elhagyását (a fejlődést), látszólag ellentmondanak azok az esetek, melyekben a fejlődés megelőzi a reális szükségletet. Példa erre a légzőkészülék intrauterin kifejlődése. Ilyesmi azonban csak az *ontogenezisben* fordul elő és mindig a faj fejlődésében végbement s *akkor* szükségtől parancsolt fejlődési tény megismétlődésének tekintendő. Az állatok játékos gyakorlatai (Groos) szintén nem valamely jövendő faji működésnek a csírái, hanem ellenkezőleg, filogenetice szerzett tulajdonságok megismétlődései. *Okságilag* és történetileg megmagyarázhatók tehát és igy nem szorulnak a *finális* szemléletre.

[1]) Lásd: Riklin, „Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen". (Schriften zur angew. Seelenkunde. 2. füzet, Deuticke, Wien.)

Mily nehéz a valóságban elérni a minden vágyunkat kielé-gitő szerelmet: a mese hőse ellenállhatatlan és elvarázsol egy büvös mozdulattal.

A mese tehát, melyben a felnőttek oly szivesen beszélik el gyermekeiknek a maguk kielégületlen és elfojtott vágyait, az elveszett mindenhatósági helyzetet juttatja utolsó, ezuttal müvészi ábrázoláshoz.

IX.

Kormányozható álmok.

Az álomról álmodni, *Stekel* helyes felismerése szerint, azt a vágyat valósitja meg: bárha az álomgondolatok tar=talma irrealitás, valótlanság, vagyis álom volna. Az alvás közben álomnak tudott álmok sorában azonban olyanokat is találunk, melyeknél az álmodás tudatossá válása nyilván=valóan más magyarázatot kiván.

Azok az emberek, akik az alvást és az álmodást a való=ságból való menekülésre használják fel, igyekeznek alvó állapotukat az élettanilag szükséges mértéken tul meghosz=szabbitani, s ezért többek között arra is hajlanak, hogy az ébresztő ingereket álmukba szőjjék, ahelyett, hogy felébred=nének reájuk. Még ha az ébresztő inger elég erős is ahhoz, hogy felébressze őket, „képtelenek" felkelni és a leglehetet=lenebb ürügyek alatt tovább is fekve maradnak.

Egy ilyen természetü betegemnél gyakran különös mó=don vált alvás közben tudatossá az álom. Egyik=másik több=felvonásos álmában a szinváltozás nem a szokásos közve=tetlenséggel, meglepetésszerüen, tudatos ok nélkül, hanem különös indokolás kiséretében következett be, körülbelül ilyenformán: „E pillanatban azt gondoltam, hogy ez rossz álom, a helyzetet másképpen kell megoldani és erre meg=

változott a szintér." Az uj szin azután meghozta az általa óhajtott megoldást.[1])

A beteg olykor egymásután három-négy jelenetet álmodik, melyekben ugyanazon lelki anyag különböző kimenetelü feldolgozása folyik le, ám az álomjelleg tudatosodása és egy jobb megoldás utáni vágy a döntő pillanatban mindeniket megakasztja, mig végül az utolsót akadálytalanul végigálmodhatja. Ez az utolsó álomkép nem ritkán pollucióval végződik. (V. ö. *Rank* nézetével, mely szerint minden álomnak van valami pollucionális jellege.)

Az egyes fennakadások bekövetkezése után az uj jelenet nem kezdi a történetet mindig elülről, hanem az alvó álmában néha igy gondolkodik: „Álmom ily módon rosszul végződnék, pedig a kezdete oly szép volt; másképen fogom végigálmodni." És az álom valóban visszamegy egy bizonyos pontra, amelytől kezdve, anélkül, hogy az előzményeken változás esnék, a kedvezőtlennek itélt megoldást az óhajtott kifejlés helyettesiti.

Ki kell emelnünk, hogy a nappali álmodozással ellentétben — amely tudvalevőleg szintén válogat különböző megoldások között — ezek a „*kormányozható álmok*" nem racionális jellegüek, és az eltolás, sürités, közvetett ábrázolás gyakori alkalmazásával elárulják a tudattalanhoz való szoros kapcsolatukat, noha gyakran összefüggőbb álomfantáziák is szerepelnek bennük.

Ha figyelembe vesszük, hogy ezeket az álmokat rendszerint a reggeli órákban és olyan egyén álmodja, aki alvását és álmát lehetőleg nyujtani akarja, ugy a tudatos és tudattalan gondolkodás e sajátságos elegyét olybá vehetjük, mint a már kipihent, felébredni óhajtó tudat és a görcsösen aludni vágyó tudattalan közötti küzdelem eredményét.

Elméleti szempontból is jelentősek e „kormányozható álmok", mert ugyszólván az álom vágykielégitő célzatának introspektiv megismerését tartalmazzák.

E jelenség révén arra is némi világosság derül, miért változik az álom szintere és mi az összefüggés az ugyanazon éjjelen álmodott álmok között.

Az álom — ugy látszik — minden viszonyulásában pró-

[1]) Hasonló álmokról számolt be nekem egy ismeretlen helyről levélben kapott tudósitás is.

bálja feldolgozni a lélek aktuális anyagát, elveti az álomképet, ha a vágykielégülést kudarc fenyegeti, uj meg uj megoldásokat sző, mig végül sikerül a lélek mindkét fórumának megfelelő vágyteljesedést alkotnia.

Ugyancsak ebből a szempontból itélhetjük meg azokat az eseteket is, melyekben az álom kinossága felébreszt s aztán ujból elaludva, „mintha egy bosszantó legyet riasztottunk volna el" (Freud), tovább álmodunk. E feltevésünket támogatja a következő álom is:

Egy ma már igen magas állásu, de alacsony zsidó családból származó, kikeresztelkedett uriember azt álmodja, hogy elhalt atyja megjelenik egy előkelő körben és őt (az álmodót) szegényes ruházatával nagy zavarba hozza. Kinos érzése pár pillanatra felkölti az alvót, aki csakhamar ujra elalszik és ekkor azt álmodja, hogy atyja finom és előkelő öltözetben jelenik meg ugyanabban a körben.

X.

A rémlés ‹déjà vu› egy esete.

Rémlés (déjà vu") elnevezéssel a pszichológusok azt a „mindennapos pszichopathológia" körébe vágó jelenséget jelölik, mikor valamely helyzet vagy esemény átélésekor az a különös benyomásunk, sőt meggyőződésünk van, mintha teljesen ugyanazt, teljesen ugyanugy egyszer már átéltük volna, — anélkül, hogy azt a korábbi élményt, melyen érzésünk alapul, emlékezetünkbe tudnók idézni. Ezt a csodálatos és néha kellemetlen lelkiállapotot *Freud* magyarázata szerint valamely régebbi tudattalan fantáziára, nappali álmodozásra való (tudattalan) visszaemlékezés okozza. Lelkünk tehát a korábbi időből „rémlő" élményt — illetve annak *hangulat=szinezetét* — egyszer valamikor valóban ugyanigy átélte, de mivel ez az élmény tudattalanul folyt le, nem emlékezhetik rá tudatosan, hanem csupán az ismerősségnek azzal a megmagyarázhatatlan érzésével, amely ezt a jelenséget jellemzi.

Freud e magyarázatát már régebben azzal a tapasztalatommal egészithettem ki, hogy rémlés nemcsak nappali ábrándozás (álmodozás), hanem a megelőző éjszaka valamely elfelejtett (elfojtott) álma alapján is keletkezhetik. Freud e megfigyelésemet könyve ujabb kiadásaiban kellően méltatja is.[1])

[1]) Lásd *Freud:* „Zur Psychopathologie des Alltagslebens" cimü könyvében (III. kiadás) a 141. lap jegyzetét.

Az alábbi eset ismét egy lépéssel tágitja a rémlés keltésére alkalmas tudattalan fantáziák körét.

*

Egy betegem az analizis-órán leánykorából való álmát beszéli el, melyben szerelmese rövidre nyirott „fogkefe-bajusz"-szal jelent meg. Közvetlenül álma elmondása előtt arról beszélt a páciens, mily kinosan érintette annakidején ennek a fiatalembernek az a vallomása, hogy a férfiak nem, mint a nők, szűzen, hanem bőséges erotikus tapasztalatok után lépnek házasságra. Kérdésemre, hogy a fogkeféről mi jut eszébe és hogy barátja száj-toilettején nem talált-e valami kivetni valót, bevallotta, hogy olykor érezte nála a „rossz gyomor"-ra jellegzetes szagot. Ezen emlékezeti anyag utmutatása alapján a páciens feltünő érzékenységét szagokkal szemben arra a kinos képzetre lehetett visszavezetni, hogy vőlegényén megérezhetné *más nők szagát.* Amint e feltevésemet közlöm vele, a beteg felkiált: „Ami most itt körülöttem történik, egyszer már ugyanigy megtörtént velem. A szavai, a hangja, a butorok, minden, minden pontosan és változatlanul igy egyszer már jelen volt!" Megmagyarázom neki, hogy a „rémlés" ismert lelkiállapota fogta el, és hogy ez a körülmény mintegy igazolja feltevésemet. „Ó mi már (a növéremmel) gyermekkorunk óta ismerjük ezt az érzést, — felelte a beteg — azt szoktuk volt mondani, hogy a dolgok bizonyára azért tetszenek nekünk ismerősnek, mert már egyszer, *amikor még békák voltunk,* láttuk őket." Figyelmeztetem a beteget, hogy amikor még „béka" (embryo) volt, egy asszonyi testtel (az anyjáéval) valóban szoros összefüggésben állott és pedig olyan szervek és exkretumok közelében, amelyek iránt — mint már előbbről tudom — utálattal viseltetik. Erre a betegnek eszébejut néhány infantilis szexuálteóriája (gólyamese a tóval és a békákkal, analis uton való megszületés, stb.), valamint anyja testszagának az emléke, melyet akkor érzett, mikor az ő ágyába fekhetett.

A beteg álmának, rémlésének, valamint hozzájuk társitott ötleteinek anyaga értékes bizonyitékát szolgáltatta ama régóta sejtett (tudattalan) kapcsolatnak, mely a homoszexuális rögzitettség és a szaglási hyperaesthesia között fennállhat és nőnél az „asszonyszag" iránti tulzott ellenszenvben nyilvánulhat meg.

Az eset egyben igazolta azt a korábbi alkalmakkor szerzett tapasztalatomat is, hogy a rémlés és az álom benső kapcsolatban állnak egymással. Ám eddig csupán a rémlés és a *megelőző éjszaka valamely álma* közt találtam ilyen összefüggést, mig ez az eset arra tanitott, hogy valamely aktuális „déjà vu“ *régmult álmokhoz* is kapcsolódhatik. Figyelembevéve Freudnak a rémlésről adott eredeti magyarázatát, amely szerint a rémlés valamely tudattalan *nappali álmodozásra* való visszaemlékezésből fakad, összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy ***a rémlés a muló (passagère) tünetképződések***[1]***) sorába tartozik, és mindig a tudattalanból jövő megerősitését jelenti valamely aktuális élménynek.***

Figyelmet érdemel a betegnek magaalkotta infantilis elmélete is a rémlésről. Ez az elmélet a „déjà vu“ talányos ismerősségi érzését egy *korábbi létre* vezeti vissza, melyben a lélek még egy más állatban („a békában“) lakozott. *Freud* sejtése, hogy egy ilyen elmélete a rémlésnek létezhetnék, valóban beigazolódott tehát.[2])

Egyébként a *lélekvándorlás* időtlen idők óta makacsul védett tanát is ama mindinkább ránk kényszerülő megismerés mithológikus projekciójának vélhetjük, hogy az emberi lélek mélyén bennlappanganak a fajfejlődés tudattalan emléknyomai.

---

[1]) Lásd e kötet első értekezését.

[2]) L. *Freud:* „Zur Psychopathologie des Alltagslebens“ (S. Karger, Berlin) III. kiadás, 134. lap.

XI.

Egy kakasimádó fiu.

Az itt elmondandó esetre egy hölgy hivta fel a figyel=memet, aki a pszichoanalizis törekvései felől jól van tájé=kozva.

A most ötéves Árpádról van szó, ki hozzátartozóinak egybehangzó állitása szerint három és féléves koráig testi=leg=szellemileg jól fejlett, ép fiucska volt, folyékonyan be=szélt és szavai élénk értelemről tanuskodtak.

Egyszer csak megváltozott mindez. A gyermek hozzá=tartozói 1910 nyarán egy osztrák fürdőbe utaztak, ahol ez=uttal is az előző évben bérelt lakásban helyezkedtek el. Alighogy megérkeztek, a fiu egész lényében különös módon átalakult. Régebben élénk figyelemmel kisért a házban és a ház körül minden olyan eseményt, amely egy fiugyermek érdeklődését lebilincselheti; most csupán egy dolog kezdte érdekelni: a nyárilak *baromfiudvara.* Már kora reggel a szár=nyasokhoz sietett, kiapadhatatlan érdeklődéssel szemlélte őket, utánozta hangjukat és mozdulataikat, s visitott és sirt, ha a baromfiudvarból erőszakkal eltávolitották. Ám ha tá=vol volt, sem tett egyebet, csak *kukorékolt és gágogott* órákig szakadatlanul. A hozzá intézett kérdésekre is állati hangokon felelt és igy az anyja komolyan aggódott, hogy a gyermek elfelejt beszélni.

Árpádka különcködése az egész nyaralás alatt megma=radt. Mikor Budapestre visszatértek, ismét kezdett ugyan

emberi nyelven beszélni, de beszéde is kizárólag kakasok, csirkék, tyukok, legfeljebb még libák és kacsák körül forgott. Rendes, napjában számtalanszor megismételt játéka a következő volt: ujságpapirosból kakasokat és csirkéket gyártott, megvételre kinálta őket, majd a vizvezetéki csap alá tartotta és valamely késnek kinevezett tárggyal, rendszerint a lapos seprővel, lemetszette a nyakukat, — teljesen ugy, ahogyan ezeket a dolgokat a szakácsnőtől látta volt. Ezután mutatta, hogyan vérzik el a tyuk s hangjával és mozdulataival mesterien utánozta a levágott baromfi haláltusáját. Ha udvarukban szárnyast kinálnak vételre, Árpádka menten izgatott lesz, ki=be szaladgál az ajtón s nem nyugszik, amig anyja nem vásárol belőle. Nyilvánvalóan az a vágya, hogy a vásárolt állatok vágatásánál jelen lehessen. Az élő szárnyastól ellenben nagyon fél.

A szülők számtalanszor megkérdezték a gyermeket, hogy miért fél ugy a baromfitól, mire Árpádka mindig ugyanazzal az elbeszéléssel felelt. „Egyszer a baromfiketrechez mentem, — szokta ilyenkor mesélni — belevizeltem és akkor egy sárga (sokszor azt mondja, barna) tollazatu kakas (vagy kappan) hozzám ugrott, ide beleharapott[1]) és Ilona (a szobaleány) kötötte be a sebemet. Azután ugy levágták a kakas nyakát, hogy megdöglött."

A szülők valóban visszaemlékeznek erre az eseményre, mely akkor történt, mikor első izben nyaraltak volt az emlitett fürdőhelyen. Árpádka ekkor mindössze két= és féléves volt. Anyja hallotta, hogy a gyermek rettenetesen visit, s a szobalány azt mondta, hogy egy kakastól rémült meg, mely a gyermek penise után kapott. Ilona szobalány már nem szolgál a családnál és igy nem volt megállapitható, hogy a gyermek ekkor valóban megsérült=e, vagy — amint anyja emlékezik — csupán megnyugtatásul alkalmazták=e nála a kötést.

A dologban az a különös, hogy ennek az élménynek az utóhatása csak egy évig tartó lappangási idő mulva — az emlitett második nyaralás kezdetén — következett be a gyermeknél, akivel időközben semmi olyan dolog nem tör=

[1]) E közben penisére mutatott.

tént, amire hozzátartozói a szárnyassal szemben tanusitott különös érdeklődését és félelmét visszavezethették volna.

Ennek dacára azt a pszichoanalitikai tapasztalatoktól kellőleg igazolt kérdést intéztettem a szülőkhöz, hogy a lappangási idő alatt nem fenyegették-e meg a gyermeket — a vele való játszadozásért — genitáléja levágásával. Kelletlenül azt válaszolták, hogy a gyermek ezidőszerint (ötéves korában) valóban játszik a nemi szervével, sokszor büntetik is érte, „az sem lehetetlen", hogy valaki „tréfából" a levágással megfenyegette; való az is, hogy a fiunak már régebben megvan az a rossz szokása, — de hogy az említett lappangási idő alatt is megvolt-e már, arra nem emlékeznek.

Az alábbiakból kiderül, hogy Árpádka valóban nem maradt ment ettől a fenyitéktől és igy megmaradhatunk annál a feltevésnél, hogy a gyermeken a közben átélt fenyegetés következtében vett erőt oly hatalmas izgalom, mikor viszontlátta első, ugyancsak penise ellen irányult, szörnyü élménye szinterét. Nem zárhatjuk ki természetesen azt a másik lehetőséget sem, hogy már az első rémület keletkezésénél szerepelt egy korábbi kasztrációs fenyegetés, mig a viszontlátás izgalmát a libido időközbeni növekedése idézte elő. Az időviszonyok — sajnos — már nem voltak kellően rekonstruálhatók és igy be kell érnünk azzal a valószinüséggel, amit erre az oki összefüggésre vonatkozólag a rendelkezésünkre álló adatok nyujtanak.

A gyermek személyes vizsgálata semmi feltünőt vagy rendellenest nem eredményezett. Szobámba léptekor a szerte fekvő apró mütárgyak közül tüstént egy bronzból való fajdkakas ragadta meg a figyelmét, odahozta hozzám és megkérdezett: „Nekem adod?" Papirt és irónt adtam a kezébe, mire rögtön egy kakast rajzolt. Ezután elmeséltettem vele a kakassal való esetét. Ám ez már untatta és a játékhoz akart visszatérni. A közvetlen pszichoanalitikai vizsgálat nem volt a gyermeknél keresztülvihető, be kellett érnem azzal, hogy megkérjem a fiucska esete iránt érdeklődő hölgyet — aki mint a család jó ismerőse és szomszédja, a fiut órákon át megfigyelhette — jegyezze fel különös cselekedeteit és mondásait. Annyit mindenesetre magam is megállapitottam, hogy Árpádka jó eszü és nem tehetségtelen gyermek, noha

képességeit és érdeklődését teljesen lekötik a baromfiud=var lakói.

Pompásan gágog és kukorékol, hajnalban hatalmas kukorékolással ébreszti fel családját, mint egy valódi Chan=teclair. Zenei hallása is van, azonban mindig csak olyan nótákat énekel, melyekben tyuk, csirke vagy más hasonló fordul elő. Különösen szereti ez a népdalt:

„Debrecenbe kéne menni,
Pulykakakast kéne venni",

továbbá:

„Jer velem csibikém, jer, jer, jer."

és ezt:

„Ablak alatt három csirke,
Kettő kakas, egyik jérce."

Mint emlitettem, ügyesen rajzol is, de mindig csak hosszu csőrü madarakat. Látjuk tehát azokat az irányokat, melyekben Árpádka a baromfi iránti kóros erősségü érdek=lődését *átszellemiteni* törekszik. Szülői, miután tilalmazá=sukkal semmire sem mentek, végül is belenyugodtak kedv=telésébe és különböző, törhetetlen anyagból készült játék=madarakat vásároltak neki ,melyekkel mindenféle fantasz=tikus játékokat üz.

Árpádka általában vig kedélyü fiu, ha azonban rászól=nak, vagy megütik, felette dacos. Sohasem sir, soha nem kér bocsánatot. Jellemében, e tulajdonságain kivül, félreért=hetetlenül neurotikus vonások nyomait is találjuk. Ijedős, sokat álmodik — persze szárnyasokról — és gyakran alszik nyugtalanul. (Pavor nocturnus?)

A fent jelzett hölgy feljegyzései mindenekelőtt arról ta=nuskodnak, hogy Árpádka szokatlan kedvvel fantáziál szár=nyasok kegyetlen kinzásáról. Rendes játékáról — melyben a vágatást utánozza — már megemlékeztem; pótlólag még fel=emlitem, hogy „baromfiálmaiban" is többnyire döglött tyu=kokat és kakasokat lát. Jellemző mondásai közül ideiktatok néhányat:

„Szeretnék egy megkoppasztott élő kakast, — mondja egyszer — akinek se szárnya, se tolla nincs, csak taraja, de azért járni tudjon."

Máskor, mikor a konyhában játszik, a szakácsnőtől ép=

pen levágott kakassal hirtelen beszalad a szobába, a toilette-asztalka fiókjából kihoz egy sütővasat és igy kiált fel: „Most kiszurom a döglött kakas vak szemét."

A szárnyas levágatását valósággal ünnepli. A levágott állatok körül *órákig* tud a legnagyobb izgalommal táncolni. Valaki azt kérdezte tőle, a levágott kakasra mutatva, szeretné-e, ha megint felébredne. „Dehogy szeretném, inkább magam levágnám" felelte.

Gyakran játszik azzal, hogy répát, burgonyát kakasnak nevez el és darabokra szel. Egy kakas-mintával diszitett csuprot mindenáron földhöz szeretne vágni.

A szárnyasok iránt való érdeklődése azonban nem tisztán kegyetlen és gyülölködő, hanem nyilvánvalóan kétértékü (ambivalens). A levágott állatokat csókolgatja és simogatja is, fából készült játéklibáját pedig, amint azt a szakácsnőtől látta, kukoricával megeteti. Közben szüntelenül gágog és csipog. Egy alkalommal ellentálló anyagból készült játékkakasát, afeletti dühében, hogy nem tudta szétszakitani, a tüzbe dobta, de csakhamar ismét kikaparta onnan, megtisztogatta, becézte. Képeskönyve rosszabbul járt; széttépte, de összerakni persze nem volt képes, amin aztán felette szomorkodott.

Ha e tüneteket felnőtt elmebetegnél észlelnők, a beteg tulzott szárnyas-szeretetét és gyülöletét tudattalan indulat-áttétellel magyaráznók, olyanformán, hogy ezek az indulatok voltaképpen emberekre, valószinüleg közeli hozzátartozóira vonatkoznak, ámde elfojtást szenvedtek és igy csupán ebben az álcázott alakban juthatnak be ismét a tudatba. A szárnyasok lekoppasztására, illetve megvakitására irányuló vágyat kasztrálási szándék szimbólumának vélnők és az egész tünetcsoportot ugy próbálnók megitélni, hogy az a beteg saját kasztráltatásától való félelmének ellenhatása. Az ambivalens beállitás azt a gyanut keltené bennünk, hogy a beteg lelkületében egymással ellentétes indulatok veteksze-nek, melyek az analitikai tapasztalás nyujtotta minden valószinüség szerint az apára irányulnak, a különben szeretett és tisztelt apára, akivel szemben azonban a nemiséget szigoruan korlátozó parancsai folytán egyben gyülölet is ébred. Mindent egybevéve, a pszichoanalitikai megoldást ugy fogalmazhatnók, hogy a *kakas* a tünetcsoportban az *apát* jelenti.

Árpádka esetében mentesülünk attól a fáradságtól, hogy ezt a tünetmegfejtési müveletet elvégezzük. Különcségeinek valódi értelmét az elfojtó-tevékenység még nem fedhette el teljesen, az elrejtett valóság itt-ott átcsillan beszédén, sőt olykor meglepő nyiltan és nyersen kerül napfényre.

Kegyetlenkedése olykor emberekkel szemben is nyilvánul, különösen a felnőttek genitalis testrészei ellen irányul.

„Rávágok az alsó hátára", mondogatja nagy előszeretettel egy idősebb fiunak.

„Kivágom a közepedet", mondja máskor még világosabban.

Sürün foglalkozik a megvakitás gondolatával is. „Meg lehet valakit tüzzel vagy vizzel vakitani?" kérdezte a szomszédjuktól.

(A szárnyasnál is feltünően érdeklődik a genitáliák iránt. Minden vágatásnál fel kell világositani, hogy kakas, jérce vagy kappan-e az áldozat.)

Máskor odaszaladt egy felnőtt leány ágyához és igy szólt: „Levágom a fejedet, a hasadra teszem és megeszem."

Egyszer hirtelen igy kiáltott fel: „Szeretnék egy *becsinált mamát enni* (per analogiam: becsinált csirkét); a mamámat egy fazékba kellene tenni, megfőzni, akkor becsinált mama lenne és én megehetném."

(Beszédét olyan kézmozdulatokkal kiséri, mintha késsel, villával enne valamit.)

E kannibál-vágyakozásokat többnyire ellentétes, vezeklési vágy követi, mely szörnyü bünhődésért eseng. „Meg akarok égni, kiáltja, törjék le egyik lábamat és dobják a tüzbe!" „Felvágom a fejemet." „Szeretném felvágni a számat, hogy ne legyen szám."

Hogy pedig semmi kétség ne legyen az iránt, hogy kakason, jércén és csibén saját családját érti, egyszer minden ok nélkül igy kiált fel: „Az apám egy kakas", máskor pedig: „Most még kicsi vagyok, most még csibe vagyok, ha megnövök, tyúk leszek, ha még jobban megnövök, kakas leszek, ha legeslegnagyobbra növök, kocsis leszek." (Ugy látszik, hogy a kocsis, aki a lovakat hajtja, még apjánál is jobban imponál neki.)

Ebből az önként és befolyásolatlanul tett vallomásból megértjük azt a hatalmas izgalmat, mellyel Árpádka a ba-

romfiudvar életét szemlélte. A baromfiól nyiltan elébe tárta családja minden rejtett titkát, mely körül otthon hasztalan kiváncsiskodott. Mindent meglátott, amit látni vágyott, a kakas és a jérce szeretkezését, a tojásrakást, a csibeköltést. (A szülői lakás berendezése folytán Árpádka otthon is ta- nuja lehetett hasonló eseményeknek. Igy felébredt ki- váncsiságát az állatok körül való telhetetlen nézelődéssel elégitette ki.)

De nem hagyta Árpádka beigazolatlanul ama feltevése- met sem, hogy a kakastól való beteges félelmét végső sor- ban az onániáért elszenvedett kasztrációs fenyegetés okozta.

Egy reggel megkérdi szomszédnőjét: „Mondja csak, miért halnak meg az emberek? (Felelet: mert öregek és el- fáradnak.) „Hm! Hát a nagymama is öreg volt? Nem igaz, ő nem volt öreg, mégis meghalt! Ha van isten, hát miért estet el (sic) engemet mindig? És miért csinálja ugy, hogy az emberek meghalnak?" Majd meg az angyalok és a lelkek iránt érdeklődik, mire azt a feleletet kapja, hogy mindez csak mese. Dermedt rémülettel hallja ezt és felkiált: „Nem, nem igaz, vannak angyalok! Láttam egyet, amelyik az égbe viszi a meghalt gyerekeket." Aztán kétségbeesve kérdi: „Miért halnak meg a gyerekek?" „Meddig lehet élni?" Csak nehezen lehetett megnyugtatni.

Végtére kiderült, hogy aznap reggel a szobalány hirte- len lerántotta róla az ágytakarót és látva, hogy a genitaléját babrálja, a genitale levágásával fenyegette meg őt. — A szomszédnő igyekezett megnyugtatni a gyereket és azt mondta, hogy nem fog semmi bántódása esni, minden gyer- mek csinál ilyesmit. Árpádka erre méltatlankodva kiáltja: „Nem igaz, nem minden gyerek! *Az én apám sohasem tett ilyesmit!*"

Most már teljesen értjük keserü dühét a kakas ellen, amely az ő genitáléján ugyanazt a sérelmet akarta ejteni, amivel a „nagyok" fenyitették meg, értjük iránta való nagy tiszteletét, hiszen a kakasnak szabad megtenni mindazt, amitől őt ugy elrettentik, és értjük ama szörnyü bünteté- seket is, melyeket (az onániáért és a szadisztikus fantáziák- ért) magára szab.

Mintha csak teljessé akarná vele tenni a képet: utóbbi időben már vallásos gondolatokkal foglalkozik. Hosszu sza- kálu, öreg zsidók tiszteletteljes félelmet ébresztenek benne.

Kéri anyját, bocsássa be az ilyen koldusokat a lakásba. Ám ha bejönnek, elbujik elölük és tisztelve, félve bámulja őket. Mikor egyszer egy ilyen koldus távozott, lehorgasztott fej-jel mondta: „Most kolduskakas vagyok." Az öreg zsidók azért érdeklik, mert, mint mondja, istentől (a templomból) jönnek.

Befejezésül még megemlitjük Árpádkának azt a nyilatkozatát, amely mutatja, hogy a szárnyasok életét nem szemlélte hasztalan. A szomszédnőhöz igy szólt nagy komolyan: „Elveszem magát feleségül, meg a nővérét, meg a három unokatestvéremet, meg a szakácsnét, nem, a szakácsné helyett inkább a mamát." Tehát valóban a „Hahn im Korbe" szerepét akarná játszani.

A kis Árpád esetét (melyet a „Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse" cimü folyóirat I. évfolyamában is közzétettem) Freud professzor egy legujabban megjelent müvében értékesiti. Freud bizonyitása alapján felvehetjük, hogy az ősember *állatimádása és állatáldozása* az ősök iránti ambivalens indulatok (tisztelet és félés) eltolódott megnyilvánulása volt. Az eredeti ösztön a gyülölt apa eltávolitására (megölésére) irányul, de utóbb e szándék ellentéte: a szeretés jut szóhoz. Ugyanilyen kétértéküségek nyilatkoznak meg az apával szemben a ma élő *primitivek totem-vallásában*, a *kényszer-neurotikusok* tüneteiben és a gyermekek pozitiv és negativ irányu nagy érdeklődésében az állatok iránt.

Freud a kis Árpádot a *pozitiv totemizmus* ritka esetének minősiti.[1])

---

[1]) S. *Freud*, Totem és Tabu. (Dick M. kiadása.)

XII.

Vad ló megszeliditése.

A budapesti lovasrendőrség vezetőjének engedelmével 1912. április 29-én végignéztem *E. J.* tolnai kovácsmester produkcióját, aki késznek nyilatkozott a legvadabb lovat is egy ültében megszeliditeni és sajátkezüleg megpatkolni. Az ujságokban már régebben felbukkant E. J. csodás erejének a hire; azt irták róla, hogy pusztán akaratának átvitelével, „szuggesztive" képes a legféktelenebb lovat is megszeliditeni. A rendőrkaszárnya udvarában egybegyült bizottság, amely magasrangu lovassági és rendőrtisztekből állott, azt tüzte ki feladatául, hogy egy különösen vad lovon tegye próbára a lószeliditő müvészetét. *Cicát*, a 4½ éves, pompás telivér pejkancát, kitünő tulajdonságai dacára sem használhatta semmire huszárfőhadnagy gazdája, mert nem akadt kovács, aki meg tudta volna patkolni. Az állathoz senki idegen nem közelíthetett, olyan vad és rugdalódzó volt.

Még a vele ismerős istállólegény is csak óvatosan mert közelébe kerülni és hosszas erőlködéssel mindössze annyira vitte, hogy a ló felső testét lekefélhette. De amint a lábszárával is megpróbálkozott: az állat csaknem őrjöngve rugott ki és irtózatosan nyeritett. Miután a ló különben teljesen egészséges volt, állapotát „vadság"-nak, illetve „idegesség"-nek minősítették és noha verseny- vagy tenyészcélokra elveszettnek hitték: most kisérletet tettek vele, hogy vajjon

E. J. titokzatos müvészetének sikerül-e dacosságát megtörni s érintetlen patáját megpatkolni.

Csakhamar megjelent a lószeliditő, egy harminc év körüli, parasztos külsejü férfi, ki látszólag rendkivül öntudatos és fesztelenül társalog az előkelő urakkal. Majd a lovat vezetik elő, mely a hozzáértők állítása szerint kitünő családból származó paripa. (Apja: *Kisbéröccse;* anyja: *Gerjer.*) *Cica* ugyan megtüri rendes istállólegényét, de amint az lábához közelít a kezével, rettenetesen felvihog és kirug.

Hogy *E.* legalább is nem kizárólag rendkivüli szellemi erőket vesz igénybe eljárásánál, az azonnal nyilvánvaló lett, mikor a dolgát azzal kezdte, hogy a ló rendes szerszámát a magával hozott futószárba nyuló lószerszámmal cserélte föl, melyen éppen az orr felett nehéz karikagyürük lógtak. Miután bizonyos elméleti megfontolásokon nyugvó és alább kifejtendő várakozásokkal tekintettem E. J. mutatványai elé, célszerünek találom, hogy egy jelenvolt elfogulatlan ujságiró leirásában adjam elő a történteket:[1])

„A kovácsmester már messziről erőteljes hangon, de végtelen szeretettel, szinte gügyögve közeledik a lóhoz, miközben ennek rendes legényétől már átveszi a kapicánszár végét.

— Ho-hoó-hó, gyönyörüséges szép lovacskám, — csacsogja a kovácsmester. — Ne félj, szeretlek én téged. Haj, te kis bolond, te... ho-hoó!

Hozzá akar nyulni a ló marjához, hogy megsimogassa, az fölnyihog és óriásit szökik a levegőbe, egyuttal kirug. De még a levegőben vannak a lábai, mikor a kovácsmester vele szemben leguggoltan, rettenetes, félelmetes hangon ordit reá, de ugy, hogy magunk is elképedünk:

— Haj, te nyomorult!

És megrántja a kapicánszárat. A ló ijedten torpan meg, még egyszer megpróbál rugni és szökni, de már a kisérletnél hallja a kovácsmester rettenetes hangját és látja a nézését. A következő pillanatban már megint olyan hangon beszélget vele, mintha az anya beszélne ujszülött csecsemőjével:

— Ho-ho-hó, no ne félj, szeretlek, kis lovam! Jaj, te kis cukros, hogy egyem a májadat.

[1]) Lásd „Az Est" 1912. május 1-i számában Fényes Lászlónak a „Lószeliditő" cimü tudósitását.

E. J.=nek az arca ilyenkor csupa boldogság, ragyogás és szeretet s lassan, de biztosan — *soha egy pillanatig nem habozó mozdulattal* — közeledik kinyujtott tenyerével a ló nyakához és onnan le a marja felé. A ló megint rug és nyil= egyenesre ágaskodik, azt hiszi az ember: a patájával most egyenesen a kovácsmester fejébe vág. De ez szintén majd= nem felugrik a levegőbe, elébe a lónak és ráordít: Hah!! — aztán megrántja a kapicánszárat s a ló megint csak megtorpan. Az első eredmény, amit látni lehetett, az volt, hogy Cica nem nyihogott többé. Egészen világosan lehetett kon= statálni, hogy a ló észrevette: aki előttem áll, az jobban tud ordítani . . .

. . . Negyedóra mulva Cica már minden izében reme= gett, izzadt és addig villogó szeme fokozatosan, de feltünően elhomályosodott. Egy fél óra mulva már meg engedte fogni a lábait és a kovácsmester nyugodtan, erősen, de gyöngéd= séggel simogatta, hajlitgatta az izületeket. A ló igézve állt előtte három lábán és lába ott, ahol behajlitotta a kovács= mester, viaszszerüen ugy maradt . . .

Igy ment ez egy óra hosszáig, miközben a kovácsmes= ter, ha a ló egyszer=egyszer megkisérelte a rezonirozást: reá= ordított, máskülönben pedig folyton gagyogott neki és si= mogatta a nyaka tövét:

— Jaj, te szegény kis lovacskám, izzadsz, ugy=e? Izza= dunk mind a ketten. No ne félj, ezért nem kapsz ki, *tudom én, hogy te jó akarsz lenni*, de jó kis lovacska vagy, jaj de aranyos lovacska. — Amit beszélt a kovácsmester, annak ér= zése — a szó értelme nélkül is — benne volt a hangjában.

Egy óra mulva a kovácsmester a kalapácscsal már a patáját kovácsolta Cicának és egy óra ötven perc mulva Cica e rendszer szerint meg volt vasalva. Kimerült volt tel= jesen, de nyugodtan és szépen engedelmeskedett, meg lehe= tett simogatni a lábát és bement istállójába."

E. J. hatósági bizonyitványokkal igazolta, hogy azoknál a lovaknál, melyeket eddig ilyen szeliditésnek alávetett, a hatás maradandónak bizonyult.

*

A mutatvány végeztével, melynek menetét az élesszemü ujságiró helyesen figyelte meg, azzal a kérdéssel fordultak hozzám, hogy a szeliditésnél gondolatátvitel, hipnózis, avagy

szuggesztió játszott-e szerepet? Feleletem ugy hangzott, hogy valami rendkivüli és rejtélyes erőket magyarázatul csak abban az esetben szabadna felvennünk, ha a lefolyt jelenség kivül esnék az ismert természettudományi és lélektani törvényszerüségek keretén. Ámde nem igy áll a dolog, amint azt a következő fejtegetésekkel véltem bebizonyithatni :

A hipnózis és a szuggesztió hatásának és módszereinek pszichoanalitikai vizsgálatánál az efajta jelenségeket arra a tényre vezethettem vissza, hogy az embernek gyermekkorában a vak engedelmességre való hajlandóság életfogytiglan vérévé válhat.[1]) Megállapithattam, hogy a hipnózisba való ejtésre két módszer szolgálhat: a szeretet és a szigor. A szeretet módszerével (nyájas simogatással, kéréssel, duruzsoló rábeszéléssel) való hipnotizálást *anyahipnózisnak*, a szigorral (rákiáltással, parancscsal, megrémitéssel) való megdermesztést *apahipnózisnak* neveztem el.

Az első négy életév története, különösen a szülőkhöz való viszony alakulása szabja meg, hogy valaki a befolyásoltatásnak egyik vagy másik, avagy mindkét módja számára fogékony marad-e életfogytiglan, avagy nem.

Nem a hipnotizőr különös képességétől függ tehát, hogy sikerül-e valamely felnőtt egyént hipnózisba ejteni, hanem a „médium"-nak veleszületett és belenevelt (vagyis: filo- és ontogenetikusan szerzett) attól a tulajdonságától, hogy szeretet és félelem, tehát a szülői nevelés alkalmazta eszközök önálló akaratnyilvánulásait megbénitják-e. *Claparède* azt mondja, hogy ez a feltevésem sokkal mélyebben szánt, mint a hipnózis többi magyarázatai.[2]) Összefoglaló referátumában *Claparède* számos példával igazolja némely állatfajtának azt a valószinüleg fejlődéstanilag értelmezendő sajátságát,

[1]) Lásd „A hipnotikus hatások lelki elemzése" c. dolgozatomat a „Lelki problémák" c. kötetben. Dick M. kiadása.

[2]) „Cette théorie van bien plus profond que les autres, en cherchant à expliquer, comment cette hypersuggestibilité du sujet est déclanchée, par quels mécanismes particuliers des actions aussi puissantes que celles que l'on rencontre dans l'hypnose peuvent se réaliser, quel est le véhicule affectif qui va faire accepter au sujet la pilule de la suggestion donnée." (Prof. Ed. *Claparède:* „Interprétation psychologique de l'Hypnose". Journal f. Psychologie u. Neurologie. 1911. XVIII. kötet, 4. füzet.)

hogy hirtelen *rémület* folytán hipnózisba eshet. (Pl. a béka, tengerimalac, tyuk, stb.)

Neki magának sikerült egy vad és féktelen nősténymaj=mot merev ránézéssel, valamint a mell és a karok *nyájas simogatásával* teljesen akaratnélküli és kataleptikus me=revségü állapotba ejteni. *Claparède* ezt a hirtelen kezessé=get ösztönszerü beállásnak, valószinüleg a kéjre várakozás állapotának mondja és támogatni véli ezzel azt a nézete=met, hogy a sugalmazhatóság a sugalmazótól való szexuális függést tételez fel.[1])

Emberen szerzett tapasztalataikkal *Morichau=Beauchant*[2]) és E. *Jones*[3]) is igazolhatták ezt a felfogásomat.

Semmi okunk nincs rá, hogy ezeket a tapasztalatokat *E. J.* kovácsmester sugalmazó eljárására ne értékesitsük. *E.* nyilván ösztönszerüen alkalmazta a *becézés* és a *ráijesztés* ügyesen kevert módszereit és ezzel a kombinált *apa=* és *anya=sugalmazással* szeliditette meg a különben féktelen állatot. Ez a kombináció, a lélektanilag oly fontos kontraszt=hatásnál fogva a lóra különösen mély benyomást gyakorol=hatott és könnyen elképzelhetjük, hogy egy ilyen megrázó élmény utóhatása tartós is maradhat, csakugy, ahogy pl. az embernél is elévülhetetlen számos gyermekkori élmény hatása.

Az efajta idomitás legfeljebb ha a háziállatoknál he=lyénvaló, melyeknek legfőbb erénye a szófogadás. Ha azon=ban ember járja végig gyermekkorában a szeretés és idomi=tás ilyen tulzott iskoláját, ugy az önálló cselekvésre való ké=pességet alighanem örökre elveszíti. Az ilyen „szeliditett" gyermekek sorából kerülnek ki az átvitt apa= és anyasugal=mazásra mindenkor fogékony emberek, valamint a neuró=tikusok legnagyobb része is.

Azt pedig, hogy ez az erőszakos idomitás a ló jellemére és egészségére is nem ártalmas=e, eleve megállapitani nem lehet.

---

[1]) *Claparède:* „État hypnoide chez un singe". (Archives des Sciences Physiques et Naturelles Tome XXXII. Genève.)

[2]) R. *Morichau=Beauchant,* Prof. à l'École de méd. de Poitiers: Le „rapport affectif" dans la cure des Psychoneuroses. (Gazette des Hôpitaux du 14. Novembre 1911.)

[3]) Prof. E. *Jones* (University of Toronto): „The action of sug=gestion in psychotherapy". (The Journal of Abnormal Psychology, Boston. Dec. 1910.)

XIII.

A nagyapa=komplexum.

Abraham és *Jones* legutóbb[1]) behatóan méltatták azt a tényt, hogy az unokát nagyszülőikhez való viszonyának a hatása olykor egész életén végigkiséri. Közleményeik kiegé=szitéseül röviden összefoglalom itt e tárgy körül szerzett néhány tapasztalatomat.

A nagyapa személye a gyermek fantáziáját két irány=ban foglalkoztatja. Egyfelől mint méltóságteljes aggastyán, aki olykor még a különben mindenható apának is tiszteletet parancsol és akinek a tekintélyét a gyermek elsajátitani s apjával szemben az ellenállás idején kijátszani vágyik. (Abraham, Jones.) De másfelől ugy is szerepel a nagyapa, mint gyámoltalan, gyönge öreg, ki már a halálhoz közeleg, ki az erőteljes apával semmi tekintetben nem mérkőzhetik (legkevésbbé a nemiség dolgában), aki ennélfogva a gyermek szemében *megvetés* tárgyává válik. Gyakran épen a nagy=apán ismeri meg a gyermek a „végleges távollét" fogalmát, a halált, s igy az *apja* halálát kivánó, de az ambivalencia folytán elfojtott fantáziát reá tolja át. „Ha az apám apja meghalhatott, akkor az én apám is meg fog egyszer halni

[1]) *Abraham:* „Einige Bemerkungen über die Rolle der Gross=eltern in der Psychologie der Neurosen." *Jones:* „Die Bedeutung des Grossvaters für das Schicksal des Eizelnen." Intern. Zeitschrift für Psychoanalyse, I. évf.

(és előjogainak a birtokába én jutok)": körülbelül ez a fan= tázia rejtőzik a nagyapa halálával foglalkozó fedő=emlékek és fedő=fantáziák mögött. A nagyapa halála egyébként sza= baddá teszi a nagyanyát, és számos gyermek (hogy az apját is kimélje, de anyjához mégis hozzájuthasson) azt a meg= oldást választja, hogy fantáziában meghalatja a nagyapát, apjának adományozza a nagyanyát, az anyját pedig meg= tartja magának. „Én az én mamámmal alszom, te is aludj a tieddel", gondolja a gyermek, aki emellett még igazságosnak és nagylelkünek is véli magát.[1])

Hogy a „*gyönge nagyapa*" vagy az „*erős nagyapa*" imagoját rögziti=e a gyermek (utóbbi esetben azonositási tendenciával): az a nagyapának a család életében valóság= gal betöltött szerepétől függ.

Ahol, mint valami patriárka, a nagyapa az ur a ház= nál: ott a gyermek fantáziájában szintén tulszárnyalja az alárendelt apát és azt a reményt táplálja, hogy közvetlenül lehet örökölni a nagyapa hatalmát. Egy analizisem alá került ilyen esetben a gyermek sohasem tudta magát alávetni a nagyapa halálával uralomra jutott apa akaratának; bitor= lónak tekintette őt, aki őt a nagyapa utáni jogos örökségétől megrabolta.

A „*gyönge nagyapa*" imagoja különösen olyan családok gyermekeinél szerepel, ahol (ami gyakran fordul elő) a nagyszülőket rossz bánásmódban részesitik.

---

[1]) Kis gyermekeknek ilyen és hasonló kijelentéseit megbizható helyről többször közölték velem. A mondottaknak szép példáját találjuk egy ötéves fiucska szorongási neurózisának *Freud*=tól kö= zölt analizisében is. (Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre. Dritte Folge. Deuticke, Wien.) A kis Hans itt anyja férjévé, vagyis saját apjává nevezi ki magát, mig apjának a nagyanyját en= gedi át. *Freud* ehhez a következő megjegyzést füzi: „Igy aztán minden rendbe jön: A kis Ödipus a sorstól megszabottnál szeren= csésebb megoldást talált. Anélkül, hogy eltávolitaná apját, ugyan= azt a boldogságot juttatja neki, amit a maga számára igényel: nagy= apává nevezi ki, összeházasitja őt is a saját anyjával."

XIV.

A szem=szimbolikáról.

Schopenhauernek Göthéhez irt egy levelével foglalkozó dolgozatomban rámutatok arra, hogy Ödipusz maga=megvakitása a pszichoanalitikai tapasztalásból merithető minden valószinüség szerint önkasztrációt szimbolizál és hogy általában a szem gyakran szerepel a genitale szimbolumaként. Most röviden ösmertetek némely analitikai tapasztalatot, melyek e meggyőződésemet támogatják.

1. Egy fiatal nő hegyes tárgyak, különösen tű=félékre irányuló fóbiában szenved. Aggodalmának örökös tárgya az, hogy ilyen tű egyszer még kiszurhatná a szemét. Az eset behatóbb vizsgálatánál kiderül, hogy a páciens évek óta benső nemi életet élt az unokafivérével, az immissio penistől azonban — mely hymenének beszakitása által anatómiai integritását sértené — barátját aggodalmasan visszatartja. A beteg szemét sürün érik apró balesetek, melyeket önkénytelenül önmaga okoz. Az eset megfejtése: a szem a genitálét helyettesiti, a szemre irányuló aggályoskodás, valamint a „véletlen" cselekedetek, a genitálét illető félelmet és vágyakat ábrázolják.

2. Egy rövidlátó betegem, akit folyton az alsóbbrendüségtől való félelem és az ezeket ellensulyozó nagyzás=fantáziák foglalkoztattak, hipochondriás és félelmi érzéseit ugy, mint tulzott szégyenlősségét rövidlátásával indokolta. Ámde

tudattalanjában mindezek az érzések genitáléjára vonatkoz= tak. Kiskorában anyjára és növérére irányuló mindenható= ság=fantáziák töltötték el, mig később nemi alsóbbrendüsé= gének fájdalmas belátására jutott („kis penis" komplexum s ebből keletkezett hypochondria; általános „gyöngeség"), de tulságba vitt önkielégitéssel és szadisztikus koitus=aktu= sokkal ellensulyozta ezt az érzését is. A szem = genitale szimbolikai egyenlet segitségével nemi vágyainak és aggá= lyainak nagy részét sikerült szemén ábrázolnia. A tünetek e belátások hatása alatt már felületes elemzés után jelenté= kenyen javultak.

3. Ismertem egy családot, melynek minden tagja abban a tulzott félelemben szenvedett, hogy szeme megsérülhet vagy megbetegedhet. Elég volt valamely szembetegségét vagy sérülést szóba hozni, hogy elsápadjanak; ilyesminek a megpillantására pedig az ájulásig menő rosszulléttel reagál= tak. A család egyik tagjánál a potencia pszichikus zavarait szadisztikus vágyak mazochisztikus ellenhatási képződménye gyanánt értelmezhettem: a szemsérüléstől való félelem a szemek megsebzésére irányuló szadisztikus vágynak vagyis végeredményében eltolt szadisztikus koitus=vágynak volt tekinthető. A nemi ösztön szado=mazochisztikus összetevője ugyanis a sérülésre alkalmas szemszervre könnyen áttolód= hatott. — Egy másik családtag a szemtől való félelmét és irtózását *a tyukszemre (!)* is kiterjesztette, amiben a külső hasonlóságon és név=azonosságon kivül bizonyára egy má= sodik szimbolikai egyenlet (penis = lábujj) is szerepet ját= szott. Ez utóbbi jelenség nyilvánvalóan kisérlet volt arra, hogy a szimbolum (a szem) a voltaképeni valóhoz (geni= taléhoz) egy uj tag (tyukszem) közbeiktatása által ismét kö= zelebb hozassék.

4. Egy betegem, aki kis korában félt a *bogaraktól,* a pubertas idejében attól kezdett félni, hogy magát a tükör= ben nézze; különösen szemének és szemöldökének megpil= lantásától irtózott.

Ebben a félelmében egyrészt a saját elfojtási hajlandósá= gának felismerése („nem akarom magamat szemtől=szembe látni"), másrészt az onániától s a genitalétól való félelmé= nek eltolódott ábrázolása nyilvánult meg. A mozgékonyság képzete volt az a közvetitő kapocs, melynek segélyével a gyermek figyelmét és indulatait a spontane mozgásba jövő

(erektil) szervéről a mozgékony bogarakra átvitte. De a könnyü sebezhetőség is elősegitette, hogy a bogár, melyet már a gyermek is játszva eltaposhat, az érzékeny nemi szerv szimbolumává váljék; a további eltolás során a bogár he=lyébe a szintén mozgékony és sebezhető szem lépett. (A magyar, mint tudjuk, a pupillát szembogárnak hivja.)

5. Számos rém=álomban (különösen a gyermekkorból emlékezetesekben) szerepet játszik a növekvő és kisebbedő szem. Erről minden esetben kétségtelenül megállapithattam, hogy az erekció alkalmával ugyancsak térfogatát változtató genitalét szimbolizálja. A szemnek a szemrés zárásakor és nyitásakor mutatkozó látszólagos nagyságbeli változását a gyermek a hasonló változással járó genitális jelenségek áb=rázolására használja fel. A szülők szemétől való tulzott félelemnek, ami kisgyermekeknél különösen gyakori, egyik gyökere nézetem szerint szintén a nemi szimbolikából ered.

6. Más álmokban a szempár a szintén páros és gömb=alaku heréket képviseli. Minthogy a kéztől eltekintve az arc az egyedüli fedetlen testrészünk, a gyermek a felnőt=tek, illetve főként a szülők arcán kénytelen kielégiteni min=den, az emberi testre irányuló kiváncsiságát. Igy válik az arcnak majdnem minden részlete egy vagy több leplezett, főleg genitalis test=táj szimbolumává. Különösen alkalmas az orr, a két szem, a két szemöldök és a száj: a penis, a testikulusok, a genitalis szőrzet és az anus ábrázolására.

Nem kétlem, hogy az a megszégyenülés is, melyet „fixiroztatáskor" érzünk s amely minket a mások megbámu=lásából visszatart, a szem=tájék szexuálszimbolikai jelentő=ségében találja mélyebb magyarázatát. Ugyancsak erre kell visszavezetnünk azt a nagy hatást is, amit a hipnotizőr szeme gyakorol médiumára. Utalok a „valakire szemet vetni" kifejezésben foglalt, továbbá a kacsingatásban, szemlesütés=ben rejlő nemi szimbolikára is.

7. Utólag az Odipusz magamegvakitásáról adott meg=fejtésemet egy páciens igazolta. A gyermekkorában végtele=nül becézett, szülőihez rögzitett, de szégyenlős gyermek előtt egyik pajtása kipattantotta a szülők szerelmi érintkezésének titkát. Talán ennek a hatása alatt apját nagyon meggyülölte; analizis közben néha egész tudatosan arról fantáziált, hogy kasztrálni kellene őt. Apja elleni boszuvágyát azonban rend=szerint bünbánat és önbüntetés követte, igy többek között

gyermekkorában a saját portraitjának *kiszurta a szemét.* Felvilágositottam a beteget, hogy ezzel az ótestamentumi tálio=büntetéssel az apján (fantáziában) végrehajtott kasz=trációért sujtotta önmagát, a „szemet szemért, fogat fogért" formula szava szerint, melyben egyébként nem véletlen, hogy éppen a kasztráció két szimbóluma, *a megvakitás* és a *foghuzás* szerepel. A páciens tiltakozása ez ellen a magyará=zat ellen nem csökkenthette előttem annak valószinüségét.

*

A valóságérzék fejlődésfokairól irott dolgozatomban a szimbolika keletkezését a gyermeknek azzal a hajlandóságá=val magyarázom, hogy *saját teste kifejező készségével* igyek=szik ábrázolni vágyainak a teljesedését. A külvilág tárgyai=nak az egyes testrészekkel való szimbolikus azonositása lehetővé teszi, hogy egyfelől a kivánt tárgyakat a saját tes=tén, másfelől saját nagyrabecsült szerveit a külvilág lelkesnek vélt dolgaiban feltalálja. A szem= és a fog=szimbolika pél=dáján látjuk, hogy az egyes szervek (különösen a genitáliák) szimboluma nemcsak külvilági objektum, hanem más szerv, illetve *más testrész* is lehet. Sőt, a szimbolika képződésének valószinüleg ez az ősibb módja.

A genitáliáknak más szervekkel, illetve tárgyakkal való ilyen azonositása nézetem szerint kezdetben csupán játékos kedvtelésből történik. Az igy keletkező szimbolikus egyenlő=sités azonban másodlagosan az *elfojtás* szolgálatába áll, mely az egyenlet egyik tagjának indulatsulyát lecsökkenti, mig a másik, „ártatlanabb" tagot megfelelő mérvü *szimbólikus indulati tulsullyal* ruházza föl. E folyamat rendjén jut az „ártatlanabb" felső testfél szexuálszimbolikus jelentőségéhez és ez az a folyamat, amelyet *Freud, alulról felfelé* való *áthelyezés*"=nek nevez. Mint láttuk, a szem, mozgékonyságá=nál, alakjánál, változó nagyságánál, sebezhetőségénél és nagy értékénél fogva különösen alkalmas azoknak az indulatoknak az átvételére, melyeket az elfojtó munka a hasonló tulajdon=ságokkal biró genitaléról eltolt. Ez az áthárítás azonban va=lószinüleg nem sikerülne olyan tökéletesen, ha a szemnek magának is nem volna meg már eleve az a libidinozus jelen=tősége, melyet Freud nemiségi elmélete a nemi ösztön külön összetevője gyanánt méltányol.

XV.

A szimbolumok ontogenezise.

Mindenki, akinek alkalma van a gyermek lelki fejlődését akár közvetlenül, akár a szülők közvetitésével — lélektanilag iskolázott szemmel — megfigyelni, egész terjedelmükben igazolhatja *Beaurain*[1]) fejtegetéseit ama módokról, ahogyan a gyermek első általános fogalmait szerzi. Kétségtelen, hogy a gyermek (nemkülönben a lélek tudattalan rétege) már a legcsekélyebb hasonlóság alapján egynek vesz két egészen különböző dolgot, könnyen áttolja egyikről a másikra indulatait, és ugyanazon névvel illeti őket. Az ilyen név tehát teljesen különböző, de noha (egészen távolról) valamiben mégis hasonló és ennek folytán azonositott dolgoknak együvé süritett, közös jelölője. A gyermek valóságfelismerésének (intelligenciájának) fejlődése e süritéstermékek elemekre bontásához, a valamiben hasonló, de egyébként eltérő dolgok elkülönböztetésének megtanulásához vezet. E folyamatot már többen helyesen felismerték és leirták, *Silberer* és *Beaurain* idevágó közleményei pedig ujabb adatokkal bővitették idevonatkozó ismereteinket.

E szerzők valamennyien egyetértenek abban, hogy a

[1]) *Beaurain:* „A szimbólum, és keletkezésének feltételei a gyermeknél". Internationale Zeitschrift f. ärztliche Psychoanalyse. I. évf. 5. szám.

megismerés lelkimüködésének onto= és filogenetikus előfoko=zatai a gyermeki megkülönböztető=képesség tökéletlenségé=ben lelik magyarázatukat. Felfogásukat csak annyiban kifo=gásolom, amennyiben a megismerés valamennyi előfokát a „szimbólum" szóval jelölik. Bizonyos értelemben véve a ha=sonlat, allegória, metafóra, célzás, parabola, embléma és álta=lában bárminő közvetett ábrázolás, ilyen hiányos elkülönböz=tetés és meghatározás eredményének tekinthető, anélkül, hogy a szó pszichoanalitikai értelmében vett szimbólumok volnának ezek. Pszichoanalitikai értelemben csak olyan dolgokat (kép=zeteket) tekinthetünk szimbólumoknak, melyek a tudatban logikailag megmagyarázhatatlan és indokolhatatlan indulatai sullyal szerepelnek, és amelyekről analitice megálla=pitható, hogy indulati tulsulyukat valamely más dologgal (képzettel) való *tudattalan* azonosulásból meritik, melyet ez az indulattöbblet voltaképpen megillet. Nem minden hason=lat szimbólum tehát, hanem csak az, melynek egyik tagja el van fojtva a tudattalanba.[1]) *Rank* és *Sachs* hasonlóan értel=mezik a szimbólum fogalmát: „Szimbólumnak nevezzük — irják e szerzők — a közvetett ábrázolás egy különös faját, melyet a vele rokon hasonlattól, matefórától, célzás=tól, továbbá a gondolatok képes ábrázolásának egyéb alak=jaitól meghatározott, a rejtvényre emlékeztető sajátságok különböztetnek meg"... „(a szimbólum) érzékletes pót=kifejezés, amely valami rejtettet helyettesit."[2])

Ezek a meggondolások arra intenek, hogy a szimbólum=keletkezés feltételeit a hasonlatképződés feltételeivel álta=lában ne azonositsuk, hanem a hasonlatképződés e külön=leges fajánál különleges keletkezési feltételeket keressünk.

A pszichoanalitikai tapasztalás valóban azt tanitja, hogy a valódi szimbólum keletkezésének főfeltétele nem intellek=tuális, hanem indulati jellegü, noha létrejöttéhez intellek=tuális tökéletlenség is szükséges. Néhány, részben már egyebütt fejtegetett nemi szimbólummal óhajtom ezt az állitásomat igazolni.

[1]) Lásd idevágó megjegyzéseimet „Az onániáról", „A szemszim=bólikáról", „A valóságérzék fejlődésfokairól", továbbá Jung libido=elméletéről irt dolgozataimban.

[2]) „Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaf=ten", Lőwenfeld=féle gyüjtemény, Bergmann, Wiesbaden, 1913. 11 l.)

Amig a szükség alkalmazkodásra és valóságfelismerésre nem kényszeriti őt, a gyermek kizárólag ösztöneinek kielésével törődik: azokkal a testrészeivel, melyeken a kielégülés végbemegy, a tárgyakkal, melyek a kielégitésre alkalmasak és a cselekvésekkel, melyek a kielégülést valóban létrehozzák. A nemi izgalomra alkalmas testrészek (kéjzónák) közül pl. a száj, az anus és a nemi szerv köti le a figyelmét.

„A gyermeki lelket (valamint a felnőtt tudattalanjának belőle származó tendenciáját) saját testén eleinte kizárólag, később főképen ösztöneinek kiélése érdekli, azok a kedvkielégülések, melyeket szopás, evés, erogén-testtájak érintése, exkreciós müködések révén szerez. Csodálatos-e, ha a külvilágban is azok a dolgok és folyamatok kötik le elsősorban a figyelmét, melyek, ha még oly távoli hasonlóságukkal is, legkedvesebb élményeire emlékeztetik?

Igy születnek meg azok a benső, egész életünkön végigkisérő kapcsolatok az emberi test és a tárgyak világa között, melyeket szimbólikusaknak hivunk. Ebben az időszakban a gyermek egyrészt csak a saját testisége másait látja a világban, másrészt megtanulja annak gazdag változatosságát szerveivel érzékeltetni."[1])

Igy következik be „a mindenség szexualizálódása." Ezen a fejlődésfokon a fiugyermekek nemi szervük gyermeki elnevezéssel illetik a hosszukás tárgyakat, hajlandók minden lyukat anusnak vagy szájnak, minden folyadékot vizeletnek és minden félkemény anyagot bélsárnak tekinteni. Egy fiucska, midőn először mutatták meg neki a Dunát, igy kiáltott fel: „mennyi nyál". Egy két év körüli kis fiu pedig minden nyitható dolgot ajtónak hivott, igy többek között apja lábait is, melyeket szintén nyitni-zárni (ab- és addukálni) tudott. Hasonló azonositást találunk az egyes testrészek között is, igy a penist a foggal, az anust a szájjal veszi egynek a gyermek, — talán az alsó testfele minden indulatilag jelentőséges részét helyettesiti igy valami ellenértékével a felső testfélen (főként az arcon, illetve fejen).

Ez az azonositás azonban még nem szimbólika. Csak mikor a nevelés folytán az azonosság egyik (és pedig jelentősebb) tagja elfojtódik, nyer az azonosság másik (előbb jelentéktelenebb) tagja indulati tulsulyt és válik az elfojtot-

[1]) „A valóságérzék fejlődésfokai" c. dolgozatomból.

nak szimbolumává. Eredetileg a penis = fa, penis = templom-torony egyenlet tudatos, és csak a penisre irányuló érdeklődés elfojtása folytán nyeri a fa és a templomtorony érdeklődésünkben azt a megmagyarázhatatlan és látszólag indokolatlan jelentőséget, akkor válik a penis szimbólumává.

Igy vált a szem a felszines hasonlóság alapján a vele azonositott nemi szervek szimbólumává; igy került általában a felső testfélre a rajta nyugvó szimbólikus indulati suly, mikor az alsó testfél iránti érdeklődésünket elfojtás sujtotta és alighanem igy létesültek az egyénben a nemi szerv összes többi szimbólumai is (nyakkendő, kigyó, foghuzás, doboz, lépcső, stb.), melyek álmainkban oly nagy szerepet játszanak. Nem csodálnám, ha a fent emlitett fiucskák álmában az egyiknél az ajtó a szülői ölnek, a másiknál a Duna a testi váladékoknak szimbóluma gyanánt térne vissza.

E példák, ugy hiszem, igazolják az indulati tényezők döntő fontosságát a valódi szimbólumok keletkezésében. Elsősorban tehát az indulati tényezőkre kell ügyelnünk, ha a szimbólumot a lélek más süritési termelvényeitől (metafórától, hasonlattól, stb.) elkülönböztetni óhajtjuk. A merőben formai, racionalisztikus szemlélet különben is helytelen eredményekhez vezet lelki folyamatok vizsgálatánál.

Régebben pl. azt hitték, hogy bizonyos dolgokat *azért* tévesztünk össze, *mert* hasonlóak, ma tudjuk, hogy ezt azért tesszük, mert valami okunk van rá, a hasonlóság csak alkalom az illető ok érvényesülésére. Ugyanigy állithatjuk, hogy az apperceptiv insufficiencia egymagában, a hasonlatalkotásra vivő indulati erő figyelembevétele nélkül nem magyarázza meg kellőleg a szimbólumképződés folyamatát.

XVI.

Jung libido-elméletének birálata.[1])

„... C'est donc un devoir moral de l'homme de science de s'exposer à commetre des erreurs et à subir des critiques, pour que la science avance toujours ...“ *Ferrero* e bátor szavait irta Jung nagyszabásu dolgozata elé és ezzel bátorságot ad birálójának is, hogy feladatát komolyan vegye.

Könnyüvé és kellemessé válnék e feladat, ha e dolgozatnak számos kiválóságára forditanók csak figyelmünket. Szorgalommal és el nem lankadó lelkesedéssel buvárkodott a szerző az emberi tudás csaknem minden terén, a természettudományokban ugy, mint a szellemiekben és gyüjtötte egybe az anyagot, melyből uj világnézletét felépitette. De nemcsak nagy tudása méltó az elismerésre, hanem az az ötletesség és ügyesség is, melyet elméleteinek alátámasztása közben kifejt. Azonban sem a kiválóságainak, sem dolgozata egyéni stilusának részletes méltatásába e helyütt nem bocsátkozhatunk. A pszichoanalitikust rabjává teszi saját szakmája s ennek uj és hatalmas voltától lekötve nem követheti és nem vizsgálhatja át a szétszórt forrásokat, melyekből a szerző az ő biológiai, filológiai, theológiai, mithológiai és filozófiai érveit meritette. Ezt a munkát másoknak, hiva-

[1]) *C. G. Jung*, „*Wandlungen und Symbole der Libido*“. (Jahrbuch f. Psychoanalyse IV. évf.)

tottaknak kell átengednünk. Mi az ő dolgozatát kizárólag pszichoanalitikai szempontból óhajtjuk birálni és különösen azoknál a fejtegetéseinél fogunk hosszasabban időzni, melyek egy és más eddigi analitikai nézetet ujjal, állitólag jobbal óhajtanak pótolni. Hogy vajjon eközben nem visszük-e tulzásba azt a törekvésünket, hogy a régi jót az ujnak, csak azért, mert uj, ne áldozzuk fel, vagyis: nem esünk-e ugyanabba a merev konzervativizmusba, melyet eddig elvi ellenségeinknek vetettünk volt a szemére, afelett majd a jövő fog dönteni. Mindenesetre épen a szerző kiválósága az, ami óvatosságra int, arra, hogy dolgozatának tetszetős részeitől elragadtatva, kellőleg nem támogatott állitásait is beigazoltaknak ne vegyük. Csakis ez az oka annak a szigoruságnak, mellyel Jung libido-elméletét elbirálni kötelességem.

A dolgozat, melyet rövid bevezetés és a „gondolkodás két fajáról“ szóló előljáró tanulmány előz meg, két főrészre oszlik; ezek közül a második az elsőnél aránytalanul terjedelmesebb és attól tartalmilag is sokban eltér, ami a kidolgozás folyamán végbement fejlődésre vall.[1]) Sok minden, ami az első részben még homályos, vagy csak futólag szerepel, a másodikban már bőven és élesebben van kifejtve, annyira, hogy ellentmondás is mutatkozik a két rész között.

Igy mindjárt a bevezetés szinte panegyrikusan dicsőíti Freudot azért, hogy felismerte az emberi lélekben az Ödipusz-komplexumot. „Csodálkozva látjuk, — irja Jung, az álomkutatás pszichoanalitikai eredményeire utalva — hogy Ödipusz a mi lelkünkben is él még“ és „balgaság volt hinnünk, hogy mi mások, erkölcsösebbek vagyunk, mint a régiek.“ „A modern ember Ödipusz-komplexuma már nem képes ugyan az incesztust kiváltani, de ahhoz elég erős, hogy a lélek nagyfoku zavarát idézze elő.“ E megjegyzések után nem sejtenők, hogy a szerző a második részben arra a meggyőződésre jut, hogy az Ödipusz-fantázia „*irreális*“ s hogy a valóságos incesztus voltaképen sohasem játszott az emberiség történetében jelentősebb szerepet!

Jung tanulmányában a következő feladatot tüzi maga elé: Számos pszichoanalitikusnak sikerült az egyéni lélek vizsgálatából nyert ismeretek alkalmazásával mithológiai és

[1]) A második rész mintegy 1½ évvel az első után jelent meg.

történeti problemákat megfejteni; *Jung* meg akarja fordi= tani ezt a technikát és a történelem anyagából óhajt indivi= dual=pszichológiai megismeréseket szerezni.

Ez a kisérlet eleve is nagyon merésznek látszik. Az „al= kalmazott pszichoanalizis“ jogosultsága kétségtelen; az élő emberen felismert individual=pszichológiai valót használja fel a néplélek bizonyos termékeinek az értelmezésére, szó= val *ismeretlen dolgot ismertebb dolog* segitségével magya= ráz. A mithológiai és történelmi hagyomány anyaga azonban a nemzedékek során annyira eltorzult és eredeti értelmétől annyira eltávolodott, hogy előzetes redukció nélkül meg sem érhető, pszichológiai célokra pedig épenséggel hasz= nálhatatlan. Jung különben — ezt már itt előrebocsáthatjuk — csak helyenként esik abba a hibába, hogy az egyik isme= retlent (a lelket) egy másik ismeretlennel (analizálatlan mi= thoszokkal) magyaráz. Fejtegetései ugyanis nem egyszer pszichoanalitikai megismeréseken alapulnak, amennyiben már *pszichoanalitice értelmezett* hitregéket használ fel lé- lektani problémák megoldásánál. Ez az eljárása Jungnak csak akkor volna álokoskodás, ha ezt a methódust Jung a (feltétlenül megengedhető) *analógiás alkalmazásnál* többnek, valami uj egyenlélektani módszer megteremtésének tekin= tené.

A *gondolkodás két fajáról* szóló fejezet megkülönböz= teti a normális embert jellemző, szavakba foglalt gondolko= dást, mely a valósághoz való alkalmazkodást szolgálja, a kifelé *„irányitott“*, a *„fantasztikus“*=tól, mely a valóságtól el- fordul, alkalmazkodásra használhatatlan és nem szavakba, hanem szimbólumokba van öltöztetve. Az első Freud értel= mében vett „progressziv“ jelenség, a második, ami például álmokban, fantáziákban és neurózisokban nyilvánul meg, regressziv. Jung gondolatmenete itt párhuzamos Freudnak „a lelki történés két principiumáról“ szóló tanulmányával. Ismeretes, hogy a *tudatos* gondolkodás Freud szerint is fő= képen a valóság=principium szolgálatában áll, mig a *tudat= talan* inkább a kedvtelési principiumnak hódol; a tudattalan elemekkel átszőtt lélekmüködésekben (álom, fantázia stb.) természetesen a kedvteléses müködésmód a tulnyomó. Saj= náljuk, hogy *Jung* ezt a számunkra oly értékes terminológiát dolgozatában nem alkalmazza. Nem helyeselhetjük azt sem, hogy az „irányitott“ gondolkodást egynek veszi a szavakba

foglalt gondolkodással, elhanyagolva a lélek *tudatelőttes* („vorbewusst") rétegét, mely bizonyára „irányitottan" gon=dolkodik már, noha nem föltétlenül szavakban.

Sikerültebb Jung azután következő fejtegetése, ahol a logikai elemnek a mai lélektanban való tulbecsültségéről és a biogenetikai alaptörvény lélektani érvényességéről beszél. A dementia praecox fantázia=termékeiben rátalál az archai=kus gondolkodás tartalmára és formáira. E sajátságot azon=ban kizárólag a demenciában véli fellelhetni, ugy hogy ezt mint „introverziós pszichózist" szembeállitja minden más lelki zavarral. Igy megokolatlan ellentétbe kerül Freud neu=rózis=tanával, mely szerint a többi neurózisok szintén intro=verzió — a libido regressziója, a valóságtól való elfordulása — utján létesülnek és tüneteik is nyilvánvalóan archaikus jellegüek. (Lásd különösen a primitiv= [vad] ember és a kényszerneurótikus lelki életének több megegyezését.)

A szimbólumképződés inditéka Jung szerint is az a tö=rekvés, hogy tudattalan komplexumok, „melyeket az érvé=nyesülésből kizárunk és amelyekkel ugy bánunk, mintha nem is léteznének", álcázott, a tudat számára érthetetlen alakot öltsenek. (Az eddigi terminológia szerint ezt *elfojtás*=nak neveztük.) Jegyezzük meg azonban, hogy itt még azt irja Jung, hogy a tudattalan törekvés a *voltaképen létező* és a fantáziás pótképződmény ennek csak a *szimbóluma*[1]) (lásd pl. Oegger abbé Judás=fantáziájának a megfejtését), ellen=ben a dolgozat második részében már nem a tudatban fel=lépő pótképződményeket, hanem magukat a tudattalan tö-rekvéseket tekinti szimbólumoknak, bárha az elfojtásnak a szimbólumkeletkezésben való szerepe, melyet ő is elismer, ezt a szerepcserét kizárja.

Ez alkalommal felhivjuk a figyelmet arra, hogy ideje volna végre a „szimbólum" szó egyértelmü használatában megállapodni.[2]) Nem minden szimbólum, ami valami mást helyettesit. Eredetileg ugy a voltaképeni, mint az átvitt

[1]) A dolgozat első részének egy későbbi helyén fejezi ezt ki a leg=világosabban: „Az erotikus benyomás a tudattalanban továbbmüködik és önmaga helyett szimbólumokat tol a tudatba." 174. old.

[2]) Ennek a kisérletét l. „A szimbólumok ontogeneziséről" irt dol=gozatomban.

értelemben vett szexualitás képviselve van a tudatban; a nemiség ugyszólván örvend, hogy a külvilág dolgaiban is tükröződhetik, „a mindenséget szexualizálhatja". Az ilyen egyenlet csak azzal válik a szó pszichoanalitikai értelmében vett *szimbólummá*, hogy eredeti jelentését a cenzura lefojtja a tudattalanba.[1]) Ezért szimbólizálhatja, ha az elfojtás végbement, a torony a phallust, de sohasem megfordítva: a phallus a tornyot.

Jung e dolgozatának voltaképeni célja az, hogy a bevezetésben kifejtett módszerét, az egyén szellemi termékeinek a mithológia segélyével való megfejtését, kipróbálja *Miss Frank Millernek* azokon a fantáziáin, melyeket ez az amerikai hölgy 1906-ban az „Archives de Psychologie"-ban közölt. *Miller* kisasszony, aki elmondja, hogy ébren is képes „bizonyos autoszuggesztiv jelenségeket előidézni", hogy „ritkán alszik mélyen és álmodás nélkül", egyszer egy *verset* álmodott, egy *himnuszt a teremtőhöz*. Magasztaló ének volt ez istenről, akiben a vers egy-egy szakasza a *fény*, a *hang* és a *szerelem* alkotóját dicsőiti. *Miller* kisasszony álmában papirlapon, saját kézirásában jelent meg ez a költemény, melyet azután megkisérelt lelki eredetére visszavezetni.

Sajnáljuk, hogy Jung uj kutató módszerét éppen olyan lelki anyagon alkalmazta, amelyet nem tehetett személyes vizsgálat tárgyává. Ilyen álombeli alkotótevékenységet analitikai kezelésben álló egyéneknél is találunk, akiknél utólagos kikérdezés révén meggyőződhetünk feltevéseink helyes vagy helytelen voltáról. Jungnál ez az ellenőrzés hiányzik, igy okoskodása ingatag és bizonytalan marad és alkalmatlan arra, hogy módszere használhatóságáról meggyőzhessen minket. A pszichoneurótikus, ha lélekelemzés közben kikérdezzük — s épen ebben van ennek a betegségformának nagy tudományos jelentősége — *felvilágosit* szellemi termékeinek keletkezéséről és bepillantást enged a mai, fejlett lelkétől formailag és időben távoleső rétegekbe is. Ellenben a tárgyilagos szemléletre képtelen *elmebetegek* kérdéseinkre oly kevéssé felelnk, mint a *mesék, mithoszok* és *versek,* ha alkotóik személyes vizsgálódásunk számára elvesztek.

[1]) Lásd a „valóságérzék fejlődésfokai és pathologiai visszatérésük" c. dolgozatomat, továbbá a „szemszimbólikáról" szóló közleményt is.

Miller kisasszony „teremtő-himnuszá"-ban Jung — mél- tán — az apa-imago származékát látja. Állitjuk azonban, hogy Jungnak ezt a megállapitását sem a költőnő szolgáltatta adatokból, sem a világ minden kozmogoniájának ismeretéből nem vezethette volna le, ha *Freud* neurózis-pszichológiája alapján „az apa szerepéről az egyén sorsában" már korábban meg nem győződött volna. A pszichoanalitice iskolázatlan olvasó pedig bizonyára nem is hiszi el neki ezt az állitását, történet-mithológiai érvei dacára sem.

Miller kisasszony álombeli alkotása alkalmat ad *Jung*nak arra, hogy a *tudattalan és mégis reális értékü szellemi alkotásról* elmélkedjék. Ennek az alkotásmódnak a létezését minden pszichoanalitikus igazolhatja,[1]) Freud a tőle feltételezett lelki szerkezetben és pedig a lélek *tudatelőttes rétegében* (a „Vorbewust"-ban) meg is találta ennek az alkotásmódnak a mühelyét. Jung azonban *minden* pszichikus történésben egy alsó- és egy felsőrendü, egy a multat reprodukáló és egy a jövőt megsejtő részt tételez fel, már pedig ezt az általánositást az eddigi tapasztalat sehogysem igazolja. A pszichoanalizis felderitette a lélek tudattalanjának olyan müködésmódjait is, melyeknek a valóság-principiumhoz annyira nincs közük és amelyek oly kizárólagosan a kedvkielégülést szolgálják, hogy a legjobb akarattal sem fedezhetünk fel bennük „alkotó", „fejlődési" tendenciákat.

Ebben az összefüggésben érdekes megjegyzéseket tesz Jung bizonyos *okkult* jelenségek (mint pl. a jós álmok) pszichológiai értelmezésnek lehetőségéről. Szerintünk is lenni kell valamely — ma még ismeretlen — utnak, mely némely tagadhatatlanul létező jelenségnek (pl. a telepathiának) tudományos értelmezéséhez vezet, ugy véljük azonban, hogy e jelenségek maguktól be fognak illeszkedni természettudományos ismeretkörünkbe és felesleges miattuk az oksági gondolkodásmódot másfélével cserélni fel.

Miller kisasszony vallásos himnusza Jung szerint erotika-pótló képződmény (78. l.), ámde mivel nála ez az átalakulás tudattalanul ment végbe, csak hisztériás csinálmány, melynek erkölcsi értéke nincs (188. l.). „Viszont, aki tudatos bü-

[1]) Lásd pl. *Robitschek:* „Symbolisches Denken in der chemischen Forschung"; Imago. 1. évf., továbbá *Freud:* „Álomfejtésének" idevágó részeit.

nével vallását époly tudatosan állitja szembe, ezzel olyasmit cselekszik, aminek a nagyszerüségét, a történelemre való tekintettel, elvitatnunk nem lehet."

Ahhoz, amit Jung itt a vallásos érzés keletkezésmódjáról mond, beigazolt ismeretek alapján hozzájárulunk, noha be=valljuk, hogy az erotikus érzelmeknek vallásosakká való át=alakulása végtelenül bonyolult és még nem eléggé elemzett kulturtörténeti folyamat. Ám annál kevésbbé követhetjük a szerzőt akkor, midőn a tények rideg megállapitása helyett *értékelő itéletekbe* bocsátkozik, melyek nézetünk szerint nem a tiszta pszichológiába, hanem az ethikába vagy a theoló=giába tartoznak. Ez az oka, no meg illetékességünk hiánya is, hogy a keresztény vallás kisebb vagy nagyobb értékessége dolgában Jung által itt felvetett vita elől kitérünk.

Miller kisasszony egy másik tudattalan költői alkotása volt a *„Dal a molyról."* „Ebben, mondja Jung, valószinüleg ugyanaz a komplexum szerepel, mint az előbbiben." A moly vágyakozása a fény után voltaképen a költőnek az isten-atya utáni vágyakozását fejezi ki. E vágyakozás erotikus jellegü, olyan, mint az, amely *Miller* kisasszonyt egy közép=tengeri utazás alatt egy olasz hajóshoz vonzotta és amely, ugy látszik, a teremtő=himnusz kiváltó motivuma volt. Ellen=ben az ellen már tiltakozik Jung, hogy oly heterogen dolgo=kat, mint az isten utáni vágyat és holmi „erotikus semmisé=geket" konkrétumok gyanánt állitsanak párhuzamba, „ez olyasmi volna, mintha egy Beethoven=szonátát a kaviárral hasonlitanánk össze, csak mert mintkettőt szeretjük." A moly=dalban foglalt napimádat kimutatására *Jung* több nap=mithoszt és irodalmi, költői analógiákat idéz.

A dolgozat második része az idézett álomköltemények ujbóli kettős (erotikus és vallásos) értelmezésével kezdődik. majd a „moly=dal" napmotivumának „asztral=mithológiai", illetve „asztrológiai" fejtegetésére tér át.

A nap az embert „jó"=ra és „rossz"=ra vivő, terméke=nyitő és életellenes libidónak természetes jelképe; ez a tény magyarázza meg a napimádás általánosságát. A napmithosz a vallásos hős=kultusz megértéséhez is elvezet. A heroszok szintén a libidó megszemélyesitői, ennélfogva a népek mitho=lógiájában a hősöknek osztályul jutó sorsból az emberi libidó sorsára vonhatunk következtetést. Ezek az érdekes fejtegeté=

sei Jungnak lényegben egyeznek *Rank* és *Silberer* idevágó munkáival.

Jung dolgozatának ezután következő fejezete („A libidó fogalmáról és genetikus elméletéről") élesen különül el nem=csak az első résztől, hanem általában mindattól, amit a pszi=choanalizis eddig alkotott. Jung ebben a libidó=fogalom re=viziójára vállalkozik és vállalkozásának szükségességét töb=bek közt azzal indokolja, hogy a libidó=fogalom Freudnak és iskolájának ujabb dolgozataiban más értelmüvé vált, mint amelyben Freud „A nemiség elméletéről" irt „három érteke=zés"=ében használta. E három értekezésben, mint tudjuk, Freud a libidó kifejezéssel a nemi szükséglet lelki oldalát jelöli meg, melyet a biológia egy „nemi ösztön" nyilvánulá=sának tekint. „E feltevés, irja Freud, a táplálékfelvétel ösz=tönével, az éhséggel való analógián alapul." Freudnál tehát a libidó=fogalom kizárólag *nemi éhséget* jelent. Ám Jungnak itt kifejtett nézete szerint „a libidó=fogalom elég tág ahhoz, hogy a *Schopenhauer* értelmében vett „*akarat*" minden nyil=vánulását felölelje, továbbá szerinte a libidó=fogalom Freud=nak és iskolájának ujabb dolgozatai által kifejlesztett ér=telme szerint ugyanazt jelenti a biológiában funkcionálisan, mint a fizikában Robert *Meyer* óta az „*energia*". Ha Freud nézete ily értelemben csakugyan megváltozott volna, ugy ezáltal valóban uj értelmet adott volna az eddig szexuális libido=fogalomnak, és ez arra kellett volna, hogy kénysze=ritse őt, hogy a nemiség szerepéről a neuro=pszichózisok kór=fejlődésében ugy, mint az ember egyéni és társadalmi fejlő=déséről eddig vallott nézetét alapos revizió alá vegye. Ám ha még oly szorgosan tanulmányozzuk is Freudnak a nemi=ségről irt értekézései óta megjelent valamennyi dolgozatát, sehol a libidó szónak az eredeti definiciótól eltérő használa=tára *nem* akadunk. Igaz, hogy a Freud iskolájához tartozó buvárok egyike — senki más, mint maga Jung — a libido fogalmát már régebben általánositani igyekezett, azonban Freud a maga részéről ez ellen már akkor is kifejezetten til=takozott.

Jung hivatkozik Freud ujabban megjelent paranoia=dol=gozatának egy részletére, ahol Freud állitólag „kénytelen volt a libidó=fogalmat kibőviteni." Freud dolgozatának ezt a részét részletesen ideiktatjuk; itélje meg az olvasó, igaz=e Jungnak ez az állitása, vagy sem.

Az idézett helyen Freud azt a nehéz problémát tárgyalja, vajjon a libidónak a külvilágtól való teljes elfordulása ki= fejthet=e olyan erős hatást, hogy az a „világpusztulás", ami= nek a Freudtól analizált elmebeteg az őbenne lefolyt lelki vál= tozást érezte, e libidó=hatással legyen magyarázható és hogy nem elégséges=e feltenni, hogy a megőrzött én=folyamatok fenn tudják tartani az egyénnek a külvilághoz való viszonyát. „A libidót (erotikus forrásu érdeklődést) vagy az érdek= lődéssel kell általában azonositanunk, vagy *azt a lehetőséget felvennünk, hogy a libidó=kiélés sulyos zavara megfelelő zavart indukálhat az én=folyamatokban is.*" Az utóbbi lehe= tőség szövegét én szedettem dült betükkel, hogy ellensulyoz= zam vele Jung eljárását, aki dolgozatának nyomtatásában és felfogásában is egyoldaluan az *első* lehetőséget hang= sulyozza.

Freud még nem óhajtott dönteni a felvett lehetőségek között és azt a megjegyzést füzte a kérdéshez, hogy „annak megoldásához még gyámoltalanok vagyunk." Egyelőre tehát tartsuk meg — irja tovább — az eddig oly hasznosnak bizo= nyult ösztönfogalmat és az egyén élettani helyzetének ket= tőssége szerint *különböztessük el továbbra is az én=ösztönö= ket a nemi ösztönöktől.* A paranoiások megfigyelése külön= ben sem szolgáltat semmi olyan adatot, ami e felfogásnak ellentmondana, sőt, „*sokkal valószinübb,* hogy a külvilághoz való viszony megváltozását nagyrészt vagy kizárólag a libidi- nózus érdeklődés kiesésével magyarázhatjuk meg."

Az itt előadottakból nyilvánvaló, hogy Jung állitását, mintha Freud ujabb munkáiban a libidó=fogalmat módosi= totta volna, tágabb értelemben használná, még az az egyetlen idézet sem támogatja, amelyre Jung hivatkozni próbál. Ellen= kezőleg: Freud, mint láttuk, meggondolásainak eredménye= ként fentartja korábbi nézetét és pedig ugy az én-érdekek és a szexual=libidó elkülönböztetésének szükségességéről mint a (*nemi* értelmünek vett) libidó kórnemző jelentőségéről valamennyi pszichoneurózisnál, a paranoiát és a parafreniát sem véve ki. A libido=fogalom azonositását *Schopenhauer* „akarat"=ával, illetve Robert *Mayer* „energiá"=jával a mon= dottak alapján *Jung* szellemi tulajdonának s nem a Freudé= nak kell tekintenünk.

Freud „habozó óvatosságát", mely Jung szerint „ily nehéz kérdésben helyénvaló", ugyancsak nélkülözzük Jung

további fejtegetéseiben. A legcsekélyebb figyelemre sem méltatja azt a Freud-hangsulyozta lehetőséget, hogy a libidozavar az én-folyamatokra is visszahathat és másodlagosan előidézheti a valóságfunkciónak a paranoiát és parafreniát jellemző zavarát, hanem egyszerüen kijelenti, hogy a normális „fonction du réel"-t libidinózus járulék vagy erotikus érdek nem tarthatja fenn, mert *„a dolog ugy áll,* hogy sok esetben a betegek a valóságból teljesen kiesnek, tájékozódásnak vagy pszichikus alkalmazkodásnak nyomát sem találjuk rajtuk." A stuporos és katatoniás automaták pl. teljesen elvesztették alkalmazkodó képességüket.

Ez a kategórikus nyilatkozat, melyet Jung minden bizonyitás nélkül, mint valami egészen magától értetődő dolgot dekretál, annál kevésbbé megnyugtató, mert más téren is találkozunk a Freudtól felvett előbbi lehetőséggel analóg, közvetett müködésbeli zavarral. A nagy agyféltekéitől megfosztott kutya „távoli (közvetett) tünetei", vagyis oly testi müködéseinek a zavara, amelyeknek az idegközpontja a mütétnél sértetlen maradt, párhuzamba állitható azzal a jelenséggel, hogy a nemi körzet mélyebb roncsolása az én-müködésekben is zavart vált ki, noha az én-ösztönöket közvetlenül bántalom nem érte.

Különben is módszertani hiba, bonyolult és nehéz kérdéseket bármilyen őszinte és lelkes kijelentésekkel vagy hitvallásokkal elintézni. „Vannak talányok, — olvastam nemrég *J. D. Chwolson,* pétervári fizikus egy methodologiai dolgozatában — melyeknek belső lényegük folytán csak kevés számu, élesen fogalmazható megoldása gondolható el. . . . . Egy ilyen talány végleges megoldása semmiesetre sem lehet egyik vagy másik lehetőség helyesnek nyilvánitása, . . . hanem . . . a kérdés beható tanulmányozása alapján meg kell mutatnunk, . . . hogyan lehet megdönteni az ellenvetéseket. Ha nem igy járunk el, a talány egyszerüen továbbra is megoldatlan marad és az álmegoldás legfeljebb a naiv laikust elégitheti ki, de sohasem azt, aki a kérdést igazán ismeri." *(O. D. Chwolson:* A tizenkettedik parancsolat. Kritikai tanulmány.)

„A dementia praecox-ban szenvedőnek eltávolodása a valóságtól sokkal jelentékenyebb foku" — irja Jung — „semhogy a nemiséget sensu strictiori tehetnők érte felelőssé." Erre az a válaszunk, hogy még távolról sem ismerjük egész terjedelmükben ama sérüléseket, melyeket valódi nemi trau-

mák folytán a valóságfunkció szenvedhet. Látjuk, hogy a hisztériás és a pszichoneurotikus beteg mennyire kivonhatja magát erotikus lelki traumák folytán a valóságból és tapasztalhatjuk a szerelmesség lélekállapotában is — s ez bizonyára a szexuális ok (sensu strictissimo), — hogy itt a valóságot csaknem oly mértékben negligálják, mint azt a dementia praecoxban szenvedő beteg teszi.

„Senki nem tudja elképzelni, — irja Jung — hogy a realitás nemi müködés legyen." Tudtommal ezt még soha nem is állitotta senki, legkevésbbé Freud, aki „a lelki történés alapelveiről" irott dolgozatában nem a szexualitást, hanem az én-ösztönöket hozza a valóságérzékkel — igaz, hogy csak másodlagos — de mindenesetre bensőbb kapcsolatba.

Ilyenformán a dementia praecox legvalószinübb megfejtésének ma is az *Abrahamét* kell tekintenünk, aki Freud libido-elméletének a pszichózisra való alkalmazását először kisérelte meg.

Jung kétszeresen vét a libido-fogalom ellen, midőn azt a pszichikus energiával azonositja. Azáltal, hogy minden lelki történést alája rendel, e fogalmat annyira kitágitja és felhigitja, hogy jóformán feleslegessé válik. Miért beszéljünk libidóról, ha az nem jelent egyebet, mint amit a filozófia energiának nevez?! Mig egy oldalról minden reális tartalmától megfosztja, másrészt formailag mintegy a lelki hierarchia trónjára emeli, jogtalanul tulzott jelentőséghez juttatja ezt a fogalmat. Ámde Jungnak az a fáradozása, melylyel mindenden lelki dolgot a nemiségből akar levezetni, sikertelen marad. Mihelyt kivételt tesz az alaptörvény alól: („a valóságfunkció, *legalább jórészben*, nemi eredetü" 78. l.) rendszere megtörik, a libidó trónja meginog és be kell látni, hogy a lelki élet ontológiájának és ontogéniájának az egyetlen libidó-fogalomból levezetése kudarcot vallott.

Jung elismeri a magasabb lelki müködések nemi *eredetét*, tagadja azonban, hogy még ma is van valaminő nemi jellegük. E gondolatát példázza a következő hasonlata is: „Bár a zene nemi eredetét illetőleg semmi kétségünk nem lehet, értelmetlen és izléstelen általánositás volna, ha a zenét a nemiség kategóriájába akarnók besorozni. Az ilyenfajta elnevezés olyan volna, mintha a kölni dómot, mivel kőből van, az ásványtanban tárgyalnók." Véleményem szerint ez a hasonlat Jung felfogásának az ellenkezőjét bizonyitja. A kölni dóm, azáltal, hogy müvészi gondolat nyomán keletke-

zett, nem szünt meg kőből lenni. Valójában a világ legnagy=szerübb építménye is — lényegében — ásványtanilag elbírál=ható kőzetek halmaza, amelynek, mint ilyennek, a realitását legfeljebb az egyoldalu emberközpontos felfogás vonhatná kétségbe. Ép igy a legmagasabb lélekmüködések sem vál=toztatnak azon a tényen, hogy az ember *állat*, melynek ma=gasabb teljesitményeit önmagukban nem, hanem csak mint valóságos állati ösztönök nyilvánulásait érthetjük meg. A lé=lek fejlődése nem olyan, mint valami növekedő hólyag mely=nek belsejében a mult helyén üresség honolna, ez a növeke=dés inkább a fa növéséhez hasonlit, melynek kérge alatt to=vább élnek az egész mult összes évgyürüi.

Jung genetikus libidó=elméletének legfontosabb tételei ezek: Az „őslibido", mely kezdetben csupán a pete= és a magtermelést szolgálja, fejlettebb szervezetekben bonyoló=dottabb müködések, pl. a fészekrakás szolgálatába áll. A nemi jellegü őslibidóból, a termékenység nagymérvü meg=szoritása kapcsán, elágazódások képződnek, amelyeknek müködését a sajátosan elkülönbözött libido tartja fenn. Ez az elkülönböződött libidó nemi jellegét elvesztette, ősi pete=, illetve magtermelő müködéséből kivetkőzött és nemi mükö=désre többé nem alkalmazható. A fejlődés rendje tehát álta=lában az, hogy az őslibidó felaprózódik a csalogatás és az ivarvédelem másodlagos müködéseiben. Ez a fejlődés, vagyis a propagáció változott módja, a valósághoz való alkalmaz=kodás emelkedésével jár. A nemi libidónak a nemiség köré=ből a „mellékmüködésekbe" való átáramlása még ma is fo=lyik. Ha ez a folyamat az egyén alkalmazkodásának a sé=relme nélkül sikerül, szublimálódásnak, ellenkező esetben elfojtásnak hivjuk. Freud pszichológiája többrendbeli ösz=tönt, továbbá a nem nemi ösztönökhöz kapcsolódható libidinózus ösztönjárulékokat vesz fel. Jung genetikus felfo=gása szerint az ösztönök e különfélesége az őslibidó viszony=lagos egységéből elágazódás utján keletkezik. — Ha Jung csak arra szoritkoznék, hogy a nemiségnek még korántsem eléggé méltatott, óriási fejlődéstani jelentőségét ismételten és nyomatékkal hangsulyozza, fejtegetéseihez fentartás nél=kül hozzájárulhattunk volna. Ám a psziche egészének a libidó=fogalom alá való vonását, nemkülönben az én=ösztö=nöknek a nemiekből való levezetését céltalan fáradozásnak véljük, amely emlékeztet arra a régi tréfás kérdésre, hogy

mi volt meg előbb: a tyuk=e vagy a tojás? Erre a kérdésre tudvalevőleg képtelenek vagyunk felelni, mert minden tyuk tojásból, viszont minden tojás tyukból származik. Épen ily terméketlen, mert megoldhatatlan az a kérdés is, hogy az én=ösztönök származnak=e a fajfentartó ösztönökből, vagy viszont? Egyelőre érjük be azzal a megállapitással, hogy az ösztönöknek két faja van, valljuk be őszintén, hogy fejlődé=sük egymásutánjának kérdésében még tudatlanok vagyunk és ne akarjuk mindenáron egyiket a másikból levezetni. (A Jungéhoz hasonlóan, bár vele ellentetten egyoldalu *Adler* kutatási irányzata, mely a legtöbb, tőlünk neminek nevezett dolgot az agresszivitási ösztönből igyekszik leszármaztatni.)

Fentebb már helyteleni̇tettük Jungnak azt a merev felfo=gását, hogy minden neurózis „egyéni eredetü" fantáziák pótképződménye, melyben csak elvétve találunk archaikus vonásokat, holott ezek a pszichózisban szembeszöknek. Hasonló okból foglalunk állást Jung ama nézete ellen is, hogy a neurózisban csupán a *recens* (egyénileg szerzett) libidó=mennyiség szakad el a valóságtól, mig a pszichózisban ugyszólván filogéniai visszaesés áll be, amennyiben itt az immár nemietlenné (más céluvá) vált libidó is többé=kevésbbé vissza=huzódik a valóságtól és résztvesz a pótképződmények felépitésében.

A következő fejezetek egyike a libidó osztódásával, mint a kezdetleges ember találmányainak lehetséges forrásával foglalkozik. Noha sok jó ötletet és találó megjegyzést mond el, Jung felfogása e kérdésekben is igen egyoldalunak bizo=nyul. A tüzdörzsölés felfedezésében a kezdetleges ember ritmikus onanizáló tevékenységének a származékát látja (!) és ugy véli, hogy ezt a felfedezést a nemi aktus szimbólizá=lására irányuló ösztönnek köszönhetjük. Az emberi beszé=det és mindazt, ami vele összefügg, a nemi hivogató és ger=jedelmi kiáltozásokból származtatja. Ámbár más helyütt folyton nyomatékosan hangsulyozza a valósági igények ve=zető szerepét, itt, mint látjuk, teljesen mellőzi azt a — néze=tünk szerint valószinübb — lehetőséget, hogy a tüzcsinálás elsősorban *reális* és nem nemi szükségleteket volt hivatva kielégiteni, jóllehet utóbb a nemi szimbólika szolgálatába is szegődött.

Jung egyebütt sem tagadja meg azt a leküzdhetetlen hajlamát, hogy két lehetőség közül egyszerüen kinyilatkoz=

tatja a neki szimpatikusabbat. Arra a kérdésre, hogy honnan ered a kezdetleges nemiséggel szemben az az ellenállás, amely e nemiség felhagyását és szimbólikus pótlását kikényszeritte, habozás nélkül, igy felel: „*Elgondolhatatlan*, hogy itt valami külső ellenállás, valami valóságos akadály szerepeljen ok gyanánt"; mert a libidó-átömlesztés kényszere egy egészen belső, az egymással már eleve szembeszálló libidó-áramlatok között végbemenő összeütközésből következik, amelyben akarás akarással, libidó libidóval áll szemben. Egyszóval: szerinte a szimbólumképződést (és szublimálódást) valamely eleve meglévő és a kezdetleges müködőmódok levetésére irányuló fejlődési törekvés kibontakozása idézi elő. A kérdés ilyen elintézését minden elfogulatlan olvasó bizonyára erőszakosnak fogja itélni, sőt lehet, hogy velünk együtt éppen az ellenkező megoldást részesiti előnyben, amely szerint az élőlényeket ép a külső akadályok kényszeritették arra, hogy megkedvelt kielégülési módokat feladjanak és pótló módozatokat létesitsenek: e nézet szerint tehát nem valami belső hajlam, hanem külvilági erő, a *szükség* tette és teszi találékonnyá az élő lényeket. Tulságosan szükre is szabnók a lelki determináció körét, ha valamely lelki történés megmagyarázásánál nem volnánk figyelemmel extrapszichikus befolyások lehetőségére.

Jung ezután tipikus szimbólumok keletkezési módján példázza a genetikus elméletet. Az incesztus köréből visszaszoritott nemi fantáziák a praeszexuális fejlődés-fok müködéseiből, különösen a táplálkozásiakból szimbólikus pótképződményeket alakitanak. Igy keletkeznének a földmivelés ősi nemi szimbólumai, az anyaföld kultusza. „Az anyára irányuló vágy ujraéledése szerepel itt, most már azonban nem nemi objektumra, hanem a tápláló anyára vonatkozik." Szimbólum voltaképpen a pubertási onania is: az ellenállásoktól visszahőkölő nemi gerjedelem visszasiklása ez az infantilis, ritmikus szopómüködésre, noha ez eredetileg pusztán a táplálkozást szolgálta volt.

A „*preszexuális*" kifejezést jegyezzük meg magunknak, mert voltaképen a — legelőször Freudtól méltatott — gyermeki nemiség tagadása foglaltatik benne. Jung egyszerre feledi mindazt a kétségtelenül nemi jellegü, noha táplálkozási és exkreciós müködésekhez társult kedvkielégülést, amit Freud (és Jung maga is) három, négy, ötéves gyermekeken

megállapitott, akiknek a libidóját pedig kulturális gát még bizonyára nem riasztotta vissza. Hogyan egyezteti össze Jung a „preszexuális“ kifejezést egy három éves lánykán néhány év előtt tett megfigyeléseivel, „aki a faeces és urina iránti érdeklődés körében meglepő dolgokat müvelt, majd utóbb az evésnél is hasonlóan viselkedett“ és „excesszusait mindig a ‚lustig‘ szóval jelölte“? Hogyan értelmezi a gyer=meki nemiség felvétele nélkül az idevágó közvetlen tapaszta=latokat és analizis=eredményeket? Avagy elfeledte saját kö=vetelményét: „Lássuk végre a gyermeket olyannak, amilyen, és nem aminőnek látni szeretnők?!“

Ha Jungnak ez a következetlensége tudományos hala=dásból folynék: dicséretünket érdemelné. Ámde a jelen eset=ben inkább visszaeséssel, mintsem haladással van dolgunk; ugy látszik, Jung a Freud=féle nemiség=fogalomnak, — mely=nek használatához pedig valaha érteni látszott — valahogy hirtelen nyomát vesztette. Mai felfogása, mely szerint az ujjszopogatás és a gyermek más müködései „preszexuáli=sak“, visszaesés azoknak az álláspontjára, akik csak a ge=nitalitást tekintik nemiségnek, és akik „a legélesebb szem=üveggel sem akarnak (a gyermeken) semmi nemit észrevenni.“ (Jung: „A gyermeki lélek konfliktusairól.“) Mindazonáltal, ha Jung fejtegetéseihez a „preszexuális“ szó helyébe a „pregenitális“ szót iktatjuk, állitásának egy nagy része el=fogadható lesz.

Jung már csak következetes; ha ujabb nézetének (he=lyesebben: a régi avult nézeteknek) megfelelőleg átalakitja a neveléstant is, és az *autoerotizmus* kifejezésen, — amely Freudnál a legkorábbi infantilis erotikát jelöli — csupán az incesztusgát felépülése után jelentkező önkielégitést érti.

Jung e hosszas elméleti elkalandozásai után visszatér *Miller* kisasszonyhoz, akinek harmadik álomalkotásán, a „Chiwantopel“ cimü hipnagogikus drámán kisérli meg uj elméleteinek érvényességét beigazolni. E drámában egy in=diántollakkal ékesitett azték hős játssza a főszerepet, aki egy másik indiánusra szegzi nyilát és hosszu monológban elpanaszolja, hogy az asszonyok közül, akiket szeretett, őt csupán egyetlen egy, akit Ja=ni=wa=mának hivtak, értette meg. Jung ezt a fantáziát is ugy fejti meg, hogy a benne előforduló szavakat és kapcsolatokat eleve szimbólikus, mithológiai ősiségeknek veszi, amelyekbe *Miller* kisasszonynak valamely

aktuális feladata burkolódzik. Ennek a beigazolása céljából Jung rendkivül terjedelmes összehasonlitó mithológiai vizsgálatokat végez. Minden szóról összekeresi, hogy a különböző mithológiákban minő szerepet játszik, és a szómegfejtések egybefoglalása utján igyekszik az egész drámát megoldani. Az ilyen módszernek, tekintettel a mithológiai tudás bizonytalanságára és az egyes egyén ismereteinek szükségképeni fogyatékosságára, nem tulajdonithatunk bizonyitó erőt. Nem is hasonlit, csupán külsőleg, ez az eljárás a pszichoanalizishez, mely elsősorban a neurózis- és álomkutatás által felderitett *reális adatokra* támaszkodik. Jungnak Freudra való hivatkozásával szemben, akit a Leonardo da Vinciről irt tanulmánya révén saját módszerében elődjének tekint, rá kell mutatnunk, hogy Freud mindenütt egyénlélektani tapasztalatokkal ellenőrzi mithológiai megfejtéseit.

A „Chiwantopel" fantáziára vonatkozó fejtegetések kapcsán Jung ismét visszatér „a herosz tudattalan keletkezéséhez", — melybe ezuttal mélyebb bepillantást nyujt. „A hősmithosz — irja végül — saját szenvedő tudattalanunk sóvárgása létének legvégső forrása: az anya teste után, és mindenki diadalmas hős a szemünkben, aki anyja által ujraszületni tud." Jung az ismertebb hős-mithoszok szellemes analizise utján vezeti le ezt a tételt s fejtegetései minden pszichoanalitikust meggyőzhetnek. Ez a fejezet, magában véve, a pszichonalitikai irodalom egyik legértékesebb termékévé avatná a libidódolgozatot.

Annál meglepőbb, hogy Jung ezt a számunkra kétségtelenné vált eredményt utólagos helyreigazitásaival ismét hatályon kivül helyezi. A hős-mithosz alapját alkotó „Ödipus-komplexum"-mal ugyanis éppen ugy bánik el, mint általában az egész gyermeki nemiséggel. Miután megállapitotta az ember életében való tényleges szerepét, egyszerre kétségbevonja a *realitását.* Az egészségesek álmaiban és a neurótikusok tudattalan fantáziáiban kimutatható nemi vágyakozás ‚nem az, aminek látszik, hanem csak szimbólum," vagyis észszerü vágyaknak és törekvéseknek szimbólikus pótlója; e szimbólumokra a jövő feladataitól visszahőkölő libido siklik vissza. Ami ebből az állitásból helyes, az a régebbi pszichoanalitikai irodalomból van meritve. Már régen megirták, hogy a neurótikus „a valóságtól visszariad", a „betegségbe menekül", és hogy betegségi tünetei visszaesési jelenségek.

Uj dolog azonban az a vélekedése Jungnak, hogy a tünetekben nyilvánuló tendenciák *szimbólikus jellegüek, irreálisak*. Az Ödipus-komplexumnak ezt a számunkra nem teljesen érthető minősitését az a körülmény magyarázhatná meg csak, hogy Jung a „tudattalan" fogalmának kiküszöbölésére ragadtatta magát s ezzel lelépett a pszichoanalitikus alapról.

Jung megemliti dolgozatában uj ismereteinek hatását a pszichoterapiás technikára is. Idegesek kezelésében ő arra helyezi a fősulyt, hogy megmutatja nekik a valósághoz vezető utat, amelytől visszariadtak. Mi evvel szemben megmaradunk a mellett, hogy a beteg számára a betegségi tünetek képviselik a legfontosabb realitást, ezekkel kell tehát foglalkoznunk, mig ha a beteget életfeladataira utaljuk, ezzel csak fájdalmasan érinthetjük, de nem használhatunk neki. Hisz ő ugyis jól tudja, hogy e feladatok elvégzésére képtelen. A beteg életcéljaival egyáltalán nem kell az analizisnek törődnie. Ha az elemzés elég mélyen szántott, a beteg nélkülünk is eligazodik, sőt csak az a helyes analitikus technika, amely a beteget orvosától is teljesen függetlenné teszi. Neki magának kell eldöntenie, hogy „célszerütlen" vágyai közül melyekről mondjon le és melyeket realizálja az elemzés után is.

Fentebb már rámutattunk arra, hogy Jung a Freud szerint meghatározott *tudattalan* fogalmától eltántorodott. Ez a körülmény uj álomfelfogásában is megnyilvánul. (460. l.) Jung (és Maeder) szerint nem az az álom rendeltetése, hogy futólag, hallucinatorikusan csillapitsa az éhes vágyakat és óvja az alvást, hanem hogy valami misztikus módon megsejtse a jövő reális feladatait. E nézetet most nem cáfolhatjuk részletesen, csak annak a hangsulyozására szoritkozunk, hogy mi Jung uj állásfoglalása után is Freud álomfelfogását tartjuk helyesnek. A komoly munka, a sulyos életfeladatok megoldása, az akadályok elleni küzdelem az éber állapot és nem az alvás feladata, noha ezek éjjeli nyugalmukat is megzavarják olykor. Szerintünk tehát *Miller* kisasszony álomalkotásai nem az emberiség jövendő feladatainak a megsejtésére szolgálnak, hanem a kisasszony aktuális és infantilis vágyrezdüléseit elégitik ki.

Végső benyomásunk pedig az, hogy Jung dolgozata nagy részében nem induktiv tudományt, hanem — e mesterség minden előnyével és hátrányával: — filozófiai rendsze-

rezést[1]) alkotott. A filozófia legnagyobb előnye, hogy biztositja a kedély nyugalmát; ha a lét nagy kérdései meg vannak oldva, a bizonytalanság kinjától megszabadultunk és a szisztéma hézagainak pótlását nyugodtan másra bizzuk. Legnagyobb hátránya pedig, hogy a tulkorai rendszer alapgondolatának erőszakos kivitele közben szemet hunyunk az ellene szóló tények előtt.

[1]) *Jung* saját szavai (II. k. 178 l.): „Ez a fejtegetés olyan libidofogalomhoz vezet, mely a természettudományos kutatás kereteiből kiemelkedve, filozófiai szemléletté tágul."

XVII.

A pénz iránt való érdeklődés lelki gyökerei.

Minél mélyebben hatol a pszichoanalizis a néplélek termékeinek (mithoszok, mesék, folklore) ismeretébe, annál biztosabb tényként állapitja meg, hogy a szimbolum filogén eredésü s mint régi nemzedékek tapasztalatainak üledéke nyul bele minden egyéni lelkiéletbe. De hogy a szimbolizmus faji és egyéni fejlődését különválasztva kutassa s kölcsönös vonatkozásaikat részleteiben megállapitsa, ez még mindig csak jövendő feladata az analizisnek. A Freud formulája, a „*Δαιμων και Τυχη*“: az a felfogás, amely szerint individuális irányulások létrejöttében egyforma szerep jut az öröklésnek és a tapasztalásnak, bizonyára ezeknek a lelki tartalmaknak az eredetére is alkalmazható lesz; s ekkor, (persze nem mint eddig, üres okoskodás formájában) a „veleszületett eszme“ régi vitás kérdése is ujra felszinre kerül. Annyit már ma is mondhatunk előre is, hogy a szimbolum létrejöttének a veleszületett hajlamosságon kivül az egyéni tapasztalás is szükséges feltétele, a szimbolumképzésnek ez a tulajdonképpeni *anyaga;* a tapasztalatok előtt való, született hajlandóság pedig talán csak valami öröklött, de még működésbe nem hozott szerkezet.

A következőkben azzal a kérdéssel szeretnék foglalkozni: hogyan, mennyiben segitik egyéni tapasztalatok az *analis erotikai* vágyak *pénzvággyá* változását?

Minden pszichoanalitikus ismeri a pénz Freud=felfedezte szimbolikus jelentését. Ahol az archaikus gondolkodásmód még él, ha nyomokban is: a régi kulturában, mitoszban, mesében, tudattalan gondolatokban, álomban és neurózisban, mindenütt a legbelsőbb vonatkozások mutathatók ki a *pénz és a bélsár* között.

Freud individual=pszichológiai párhuzamként e mellé a tény mellé helyezte azt a szoros összefüggést, amely az *analis tájék gyerekkorban való feltünő erogeneitása* s a később fejlődő *zsugoriság* karakternyilvánulásai közt van. Olyan emberekről, akik később különösen *rendszeretők, takarékosak, makacsok* lettek, kis gyerekkoruk analitikus vizsgálása közben kiderült, hogy azok közé a csecsemők közé tartoztak, akik „nem szivesen üritik ki a székletüket, mert a defekációból kéjes mellékhasznot szereznek", akiknek még későbbi éveikben is „mulatság volt a székletüket visszatartani" és akik visszaemlékeznek arra, hogy gyerekkorukban „mindenféle illetlen dolgot csináltak" a kiüritett sárral. „A legbőségesebb vonatkozásokat, ugy látszik, *a pénzvágy és a defekáció látszólag teljesen diszparát komplexumai közt kell feltételezni.*"[1])

A gyermekek viselt dolgainak figyelésével és a neurózisoknak analitikus vizsgálásával meg lehet határozni némely pontját azon utnak, amelyen az individuum odajut, hogy „legértéktelenebb hulladékának" szimbulámává fejlődjék nála az, amit legértékesebbnek tart.

Az e két forrásból meritett tapasztalat azt mutatja, hogy a gyermek érdeklődése eredetileg minden gátlás nélkül fordul a defekáció folyamata felé s a széklete visszatartása szórakoztatja őt. Az ekként visszatartott fekáliái valóban első „megtakaritásai" a fejlődő embernek, s ezek mint ilyenek állandó vonatkozásban maradnak minden olyan testi tevékenységgel vagy szellemi foglalkozással, aminek gyüjtéshez, felhalmozáshoz, megtakaritáshoz köze van.

A bélsár azonban a gyerek első játékszere is.

A tisztán autoerotikus kielégülés, amit a fekáliatömegek nyomásánál, kiszoritásánál s a záróizmok játékánál érez a gyerek, csakhamar — részben legalább — átváltozik a

[1]) *Freud:* Charakter und Analerotik. Sammlung kl. Schriften zur Neurosenlehre (II. k. 132. oldal).

tárgyszeretés egy fajtájává, mert érdeklődése bizonyos szervi érzések intranzitiv szenzációjáról átfordul arra a tárgyra, amely az érzéseket okozta. A váladék tehát „introjiciálódik", s a fejlődés eme stádiumában (amelyet egyébként a látó-érzék élesedése s a kezek kezdődő ügyesedése jellemez — bár még az egyenes járásra való képesség nélkül, hisz a gyerek négykézláb mászkál —) ebben a stádiumban igen kedves passziója az analerotika, amiről csak elijesztéssel, büntetésekkel lehet leszoktatni. A gyereknek dejektumában való öröme először akkor változik el, mikor a szag válik reá kellemetlenné, sőt undoritóvá. Ez valószinüleg összefügg a kétlábon járás kezdetével. Egyéb tulajdonságai: nyirkossága, szine, ragadóssága, egyelőre még nem bántják a gyermek tisztaságérzését. Még mindig szivesen foglalkozik s játszik, ha alkalma nyilik rá, nedves *utcasárral,* amit nagyobb halomba kotor össze, stb. Az ilyen sárhalom tulajdonképpen már szimbolum, amit a voltaképen valótól csak a szag hiánya különbözteti meg. Az utcai sár a gyereknek ugyszólván szagtalanitott dejektum.

Tisztaságérzete nőttén, természetesen pedagógiai intézkedések segitségével is, a gyerek már az utca sarát se szereti. Elértéktelenedik ez számára. „Csunya dolog" lesz minden anyag, ami a ragadósságával, nedvességével, szinével, tapadó nyomot hagyhat testen és ruhán. A sár szimboluma ujabb megváltoztatást kénytelen eltürni: „nedvmentes lesz". A gyerek a *homok* felé fordul szeretetével, olyan anyag felé, amely földszinü még, de már száraz és tisztább. A felnőttek, akiknek a máskor féken-tarthatatlan kicsikék órákhosszat való csöndes eljátszogatása nagyon kellemes, utóbb még racionalizálják s ratifikálják is a gyerekek homokgyüjtő, halmozó, alakitó ösztönös örömét és ezt a játékot „egészségesnek", azaz higiénikus szempontból helyeselhetőnek mondják.[1]) Pedig a homok se egyéb, mint kopro-szimbólum, *szagtalan és viztelen sár.*

Különben a fejlődésnek már ebben a stádiumában is

[1]) Az arravaló hajlandóság, hogy a koprofil tendenciákat eufemisztikusan az egészségiek mögé bujtassák, rendkivül nagy. Közismert a — különben egészen ártalmatlan — székelési pedáns, aki az érdeklődési készletének jelentékeny részét a székletéte szabályozásának szenteli. Mi sem könnyebb annál, mint hogy az ilyen beleessék az u. n. „székelési hipochondriá"-ba. Egész sorozat analizis különben is

gyakran bekövetkezik, hogy az elfojtott ösztön „visszatér". Mérhetetlen öröme a gyereknek, ha a homokba furt lyukat megtöltheti vizzel, s evvel ismét visszaközeliti játéka anyagát eredeti, nedves stádiumához. Fiucskák nem ritkán a saját vizeletüket használják erre a célra, mintha nyomatékosan a két anyag összetartozóságát akarnák hangsulyozni. Még az exkrementum jellemző szaga iránt való szeretet sem szünik meg egyszerre, hanem csak áttolódik más, valamilyen tekintetben hasonló szagokra. A gyerek még mindig szivesen szagol, gyur jellemző szagu ragadós anyagot: a lehámlott epidermis lábujjak közt meggyülő, erős szagu szétesési termékeit, az orr nyálkahártyájának váladékát, a fülzsirt, a körömalatti szennyet. — Sokan meg sem elégszenek a szagolgatással, gyurással, ezt mind a szájukba is veszik. Tudjuk, milyen szenvedélyesen gyömöszöli a gyerek az üveges *kittjét* (melynek jellegzetes a szine, szaga, konzisztenciája), a szurkot, aszfaltot. Ismertem egy fiucskát, aki szenvedélyesen kivánta a gummiholmi karakterisztikus szagát és aki órák hosszat el tudott szaglászni egy kis darab radirgummin.

Ebben a korban szereti nagyon — sőt későbben is — a gyerek az istállóillatot, a világitó-gáz szagát és nem véletlen, hogy a néphit is „egészséges"-nek, sőt betegségek gyógyitójának is dicséri az ilyenszagu telepeket. A világitógáz, aszfalt, terpentin szagától az anális erotika külön utja ágazódik el a jószagu anyagok, parfümök szeretetéhez; s ez már tökéletes, befejezett reakció-képzés: valami az ellenkezőjével ábrázolódik. Azok, akikben a szublimálódásnak ez a módja megy végbe, más tekintetben is esztétákká fejlődnek; és semmi kétségem sincsen aziránt, hogy az esztétizmus legmélyebb gyökere az anális erotikában gyökerezik. A játékos, esztéta ösztönből, amely ugyanebből a forrásból ered, gyakran fejlődik a festésben, formálásban való öröm. Arra, hogy a muzikalitás részben valószinüleg a gyereknek a flatusz iránt való érdeklődéséből fejlődik, más helyen utaltam.

arra a meggyőződésre juttatott, hogy a *hipochondria* nagyon sok esetben az anális-erotikának ugyszólván *erjedési terméke;* a kéjérzés átváltozik aggodalommá, s a nem szublimált koprofil vágyak eredeti tárgyaikról áttolódnak a test egyéb szerveire és termékeire. Hogy milyen szervet választ magának a hipochondria, az speciális feltételektől m(agának az illető résznek segitésétől, a *beteg* szerv erősebb erogeneitásától) függ.

Már a koprofil=érdeklődés sár= és homok=periodusában feltünik, hogy a gyerek szivesen csinál, jobban mondva utánoz anyagával — már amennyire primitiv készségével sike=rül neki — oly dolgokat, amiket ő különösen értékeseknek tart. Ennivalót formál belőlük: tésztát, tortát, cukorkát. A tisztán önző kapitalisztikus ösztönnek a koprofiliához való társulása itt kezdődik.

Amint tovább fejlődik tisztaság=érzése, már a homok sincsen a gyerek kedvére és az infantilis *kőkorszak* kezdődik: a szebb és szinesebb kavicsokat gyüjti, s ezzel a szimbólum=képzés felemelkedik egy magasabb fejlődési fokra; ami rossz=szagu, nedves, puha volt, az most szagtalan, száraz, sőt már kemény formában ábrázolódik. A passzió igazi eredetére csak az emlékeztet még, hogy mint a sarat és homokot, ezt is a földről kell összeszedegetni. A kövecskék kapitalisztikus jelentősége már igen nagy. (A németnek van szava rá: némely gyerek a szó valóságos értelmében „steinreich".)

A kövek után gyüjteni=való tárgyul mesterségi produk=tumok következnek, s ezzel a gyerek érdeklődése jórészt el=hagyja a földet; üveggolyót, gombot, gyümölcsmagvat gyüjt buzgón, de már nem magamagáért, hanem mint értékmérőt, mint *primitiv pénzt*, ami az addig való *cserekereskedését* lendületesebb *pénzgazdálkodássá* változtatja. A kapitalizmus nem csupán gyakorlatian célszerü, hanem libidósan irracioná=lis karaktere azonban ezen a fokon is kitünik: a gyerek hatá=rozottan örömét leli magában a *birtoklásban* is.[1])

Ime, már csak egy lépés hiányzik ahhoz, hogy a sárnak a pénzzel való identifikálódása teljes legyen. Hamarosan a kövecskék is bántják már a gyerek tisztaságérzését, valami tisztább után vágyik és meg is találja a csillogó *pénzben*, amit részben azért a tiszteletért is megbecsül, ami=ben a felnőttek is részesitik s azért a csábitó lehetőségért

[1]) A német „Besitz" szó mutatja, hogy az ember, ami értékes dolga van, szóban is a „rajtaüléssel" akarja jelképezni. Aki racionalista, nyilván beéri a kép más magyarázatával; a rajtaülés azt jelenti neki, hogy az ember eldugja, vigyáz rá, elszántan arra, hogy védi értékes tárgyát. De hogy itt éppen az *ülő* rész s nem, amint embernél termé=szetesebb volna, a kéz szolgál arra, hogy az oltalmat, védelmezést kifejezze, ez inkább vall a Besitz szónak is kopro=szimbólum voltára. Ebben a kérdésben azonban távolról sem érzem magamat illetékes=nek, a döntő szó pszichoanalitikailag képzett filológust fogja megilletni.

is, hogy mindent, amit csak kivánhat a gyerek, meg lehet szerezni vele. De nem ez a praktikus megfontolás, hanem a csillogó ércdarabok játékos gyüjtése, halmozása, szemlélése az első és nagyobb dolog számára, ugy hogy megbecsülést nem is a gazdasági értéke, hanem magában véve is örömet keltő tárgy-volta szerez neki. A szem a csillogásának és szinének örül; a fül csengésének; a tapintó-érzék sima, kerek korong-felületének; csak a szagló érzéknek nem jut belőle semmi; az izelő-érzéknek is csak a gyönge, bár jellemző érc-iz.

Evvel, lényegében, befejeződik a pénz szimbólumának fejlődése. A kiválasztást kisérő örömből pénzen való öröm lesz; de ez, a fentebb mondottak szerint, maga sem más, mint *szagtalan, nem nedves, kifényesült sár*. (Pecunia non olet!)

A felnőtt, akit logikussá tesz a gondolkodásszerve, érdeklődésével ennek megfelelően nemcsak a hasonló fizikai sajátságu dolgok, hanem minden olyan dolgok felé fordul, ami voltaképen értéket vagy birtokot jelent (papirpénz, részvény, takarékpénztári könyv). De akármilyen alaku is a pénz, a birlalásán való öröm egyik legmélyebb és legbővebb forrása mégis a koprofiliából ered. Ezzel az irracionális tényezővel minden, a tényeket elfogulatlanul vizsgáló szociológiának és nemzetgazdaságtannak számolnia kell. Csak a valóságos emberi pszichológia segitségével lehet szociális problémát megoldani, pusztán gazdasági feltételekkel való spekuláció sohasem vezethet eredményre.

Az anális erotika egy része nem is szublimálódik, hanem megmarad eredeti megjelenési formájában.[1]) A legkulturál-

[1]) A felnőtt ember alkati analis erotikájának quantuma tehát különféle lelki alakulatok közt oszlik meg: 1. átváltozik a Freud szerinti karakter-triásszá; 2. része van az esztétizmus s müvészi hajlandóság kialakitásában; 3. lehet belőle hipochondria; 4. a többi megmarad szublimálatlanul. A szublimált s az eredeti formában maradt rész különféle elkeveredéséből, abból, hogy az egyik vagy másik szublimálódott alak fejlődik ki jobban, a legváltozatosabb jellemképek teremnek; mindegyik természetesen speciális mellékfeltételek következtében. Gyors karakterológiai tájékoztatóul, akár az individum, *akár egész népfajokéban*, különösen hasznos az analis-karakterisztikum. Az igazi „*analis-jellem*" a tisztaság- és rendszerető, makacs és fukar, feltünően más, mint a határozottan *analerotikus*, aki a piszokkal szemben kevésbbé kényes, pazarló és kedélyes.

tább normális emberben is van érdeklődés a maga ürülési folyamatai iránt s csak akkor undorodik, ha másnál látja, vagy mástól hallja ugyanazt. Köztudomású az is, hogy idegen ember, vagy idegen fajta nem állja egymás szagát.

A pénz szimbóluma mögé bujt erotika azonban nemcsak *megmarad*, hanem *vissza is térhet*. Példák rá azok a székletéti rendellenességek, amiket Freud irt le először s amelyek a pénz-komplexum sérülésekor következtek be. Más példa lehetne az a sajátságos tény, amelyet számtalanszor megfigyeltem, hogy vannak emberek, akik feltünően takarékosak az alsó fehérnemüik cserélésében, bár ez egyéb standard of life-ükkel arányban nincs. Végső elemzésben az efajta takarékosság az analis karakter révén egy darab analis erotikát szerez vissza.

Muló székletéti zavarokból (diarrhoeá-ról, eldugulásról) gyakran deriti ki az analizis, hogy azok az analis karakter visszaesései. Egy nőbetegem erős diarrhoeát kapott a hónap vége felé, mikor a havi segélyösszeget kellett elküldenie a szüleinek. Egy másik a honoráriumért azzal kárpótolta magát, hogy tömegesen bélgázokat termelt. (Ferenczi: Über passagère Symptom-Bildungen während der Analyse. Zentralbl. für Psychoanalyse II. Jahrg. S. 585.)

Példának még feltünőbb a következő: Az egyik paciensem semmiféle koprofil manipulációjára sem akar visszaemlékezni; kis időre rá azonban kérdezés nélkül elmondja, hogy nagyon szerette a csillogó rézpénzt és a kifényesitésére nagyon sajátságos müveletet talált ki; a krajcárt lenyelte s a bélsárban addig kutatott utána, mig a bélhuzamon való végigcsuszása közben szépen kifényesülve megtalálta. Ez az eset arra a kropofil élcre emlékeztet, amelyikben az orvosnak, aki hashajtóval sikeresen kihajtotta az elnyelt pénzdarabot a gyerekből, mindjárt fel is ajánlják a pénzt: tartsa meg honoráriumnak. A sár és pénz identifikálása teszi érthetővé a „Csacsikám nyujtózz ki" cimü mesét. A német „Losung" szó (üzleti) bevételt, de vadásznyelven a vad ganéját is jelenti.

A pénzben való gyönyörködés közben a csillogó tárgyon való öröm köpenyege alatt a legközönségesebb analis erotika szerez itt magának kielégülést. Az a különös, hogy a fent emlitett beteg mégis le tudta magában tagadni a cselekvése nagyon átlátszó igazi jelentőségét. Az ilyen feltünő

eseteken kivül a közönséges életben számtalanszor meg lehet figyelni az arany s más pénzfajta halmozásán, gyüjtésén való nagy örömet, a „pénzben való vájkálás“ kéjét. Nagyon sok ember van, aki könnyedén irja alá a nevét irásra, amely nagyobb összeg kifizetésére kötelezi s papirpénzben leszámlál nagy összegeket; de feltünően huzódozik, mikor az aranyat, vagy akár a legkisebb rézpénzt kell kiadnia. A pénz valósággal „tapad“ az ujjára. (Vesd evvel össze „a folyó tőke“ elnevezést és az ellenkezőjét, amit állitólag a franciák használnak: „argent sec“ etc.)

A pénz szimbólumának itt csak vázolt ontogeniai fejlődése keretében van ugyan életfeltételektől függő individuális különbség, nagyjában azért mégis a mai kulturember rendes pszichikai folyamatának tekinthető, amely a legkülönbözőbb feltételek közt a lehetséges utak egyikén vagy másikán realizálódni igyekszik. Mint fejlődési törekvés tehát nem alap nélkül tekinthető faji jellemzéknek s feltehető, hogy a biogenezis törvénye a pénz szimbolumának kialakulására is érvényes. Vagyis várható, hogy filogéniai és kulturtörténeti vizsgálatokkal sikerülni fog a fentebb vázolt egyéni fejlődés s az ember pénz-szimbólumának fejlődése közt általában párhuzamosságot találni. Talán ekkor meg fogják találni a kezdetleges ember sirhelyein felhalmozott szines köveknek jelentőségét is, amiket barlangkutatásoknál szoktak fellelni. Bizonyos, hogy a vademberek (a mai primitiv emberek, akik megmaradtak a cserekereskedés, a kavics- és kagylópénz stádiumában) analis erotikájának megfigyelése ennek a kulturtörténeti vizsgálódásnak nagy segitője lesz.

Annyi azonban már az eddig mondottak alapján sem valószinütlen, hogy a fejlődéssel együtt növekedő kapitalisztikus ösztön nemcsak gyakorlati önző célt, a realitás principiumát, hanem a *kedvtelési principiumot* is szolgálja és hogy az aranyban s pénzben való öröm az elnyomott analis erotika és koprofilia jelképes pótlásának s az ellene való tisztasági reakciónak is süritett kifejeződése.

Vagyis: *a kapitalisztikus ösztönben feltogásunk szerint egy egoisztikus és egy anális-erotikus összetevő foglaltatik.*

XVIII.

Részlet Lotze „Pszichológiá"=jából.

Hermann *Lotze*[1]), a méltán neves és népszerü német gondolkodó és egyetemi tanár munkáiban több olyan speku=lativ tételt találtam, amelyek a pszichoanalitika tapasztalá=sos lélektani megismeréseit annyira megközelitik, hogy *Lotzét* teljes joggal a *Freud*=féle gondolatkör egyik előfutár=jának tekinthetjük.

De mikor valamely intuitiv gondolkodási, illetve költői termék a gyakorlati tapasztalással igy egybevág, ugy ez nemcsak történeti szempontból kötheti le érdeklődésünket, hanem a szóbanforgó megismerés helyességének bizonyitéka gyanánt is számbajön.

Freud a „Mindennapi élet pszichopathológiájá"=ban az *elfelejtést* a képzetek kin=érzés okozta *tudattalanodásával* magyarázza. *Lotze* a „Pszichológia alapelvei" c. munkájában (III. kiadás, Leipzig, S. Hirzel kiadása) e tárgyról többek közt igy ir:

15. §. „. . . a korábbi benyomások emlékképei nincsenek mindig a tudatban, csak időnként bukkannak ujra fel, anél=kül azonban, hogy megjelenésükhöz ujabb ingerbehatás lenne szükséges.

Ebből azt következtetjük, hogy időközben sem vesztek el számunkra teljesen, hanem valamilyen „tudattalan" álla=potba jutottak; ezt az állapotot természetesen nem irhatjuk

[1]) Hermann *Lotze* (1817—1881) filozófia= és élettan=tanár volt Lipcsében, Göttingában és Berlinben. *Herbart* tanitványa és *Leibnitz* hive volt.

le, de kényelmes — bár ellentmondó — szóval „tudattalan képzet"-nek fogjuk nevezni . . ."

16. §. „. . . Két nézet áll egymással szemben. Régebben a képzetek elmulása volt természetes és az emlékezés látszott magyarázandónak. Ma a fizikai megmaradástörvény analógiája alapján a *felejtést* igyekeznek megmagyarázni, miután azt látják természetesnek, hogy magában véve minden egyszer már létrejött állapot végtelen tartamu.

Ez az analógia nem kifogástalan. A testek mozgására vonatkozik, már pedig a mozgás csak a külső viszonylatok változása, mely által a mozgó test nem szenved: emitt ugy foglal helyet, mint amott és sem oka, sem mértéke a mozgó testnek nincs, hogy a mozgás ellenében valamely *ellenállást* fejtsen ki. A lélek állapota azonban nagyon különbözik aszerint, hogy *a*-t képzeli-e el, vagy *b*-t, vagy épen semmit. *Feltehetnők tehát, hogy a lélek minden rá ható benyomás ellen visszahat, miáltal ugyan a benyomást meg nem semmisitheti, azonban tudatos érzékletből tudattalanná alakithatja át*".[1])

19. §. „Az erősség és ellentétesség természetesen csak akkor lehetnének a pszichikus mechanika alapfogalmai, ha az *elképzelhető tevékenységre vonatkoznának*. Ámde nem igy áll a dolog. Ha tehát az *elképzelés tartalmának* erőssége és ellentétessége döntenének a képzetek kölcsönhatása felett, ezt puszta ténynek kellene vennünk. A tapasztalás ezt nem igazolja. *A nagyobb tartalmu képzet a kisebb tartalmut nem fojtja el, sőt olykor épen ez utóbbi nyom el külső ingerbehatásokat.*

A képzetek sohasem olyan lélekben lépnek fel, mely az elképzelésen kivül mást nem tesz.

Minden érzékletkeltő behatást testi és szellemi jólétünk szempontjából nyilvánuló értékének a megérzése kiséri. E kedv- s kinérzéseket a fokozatosság jellemzi, mig a puszta érzékelésnek ilyen minősége nincs. A képzetnek más képzeteket *elfojtó* hatását a lélek általános állapota szerint változó *érzési sulya* vagy más szóval: az adott pillanatban hozzáfüződő összes érdek szabja meg. Ez a minőség — nem pedig valami sajátos, képzet-mivoltához tartozó tulajdonság — az, amit a képzet erejének nevezhetünk."

[1]) A ritkitás tőlem származik. F.

Lotze e kijelentései nagyjából megegyeznek *Freud* ama tanitásával, hogy a percepció és reprodukció döntő tényezője a komplexum kedv=, illetőleg kin=kvalitása.

E gondolatközösség már azért sem lehet véletlen szü=lötte, mert *Lotze* pszichológiájának egy másik pontjában ugyancsak a mai pszichoanalizis szellemében foglal állást, ellentétben a pusztán tudati pszichológiával és filozófiával:

86. §.... „A megismerés módjára és igazságára, illetve az alany és a tárgy közötti viszonyra vonatkozó kérdés any=nyira lebilincselte a kutatók figyelmét, hogy az *öntudat=kifejlődés* folyamatát, vagyis azt, amelynek során az élő=lény önérzékelésre képesül, a mindenség voltaképeni cél=jává, illetve végső tartalmává avatták. A lélek hivatásának azt tekintették, hogy a földi lét folyamán ezt az öntükröző=dést teljesitse, és ennek megfelelően az egész pszichológiát e merőben értelmi feladat egyre tökéletesbedő megoldási módozataival töltötték meg. Az érzés, szemlélés és megértés *tartalma* emellett éppen ugy háttérbe szorult, mint az egész érző és akaró lelki élet, melyre csak annyiban irányult figye=lem, amennyiben az előbb emlitett önobjektiválás formális feladatával vonatkozásba került."

A pszichoanalizis nyelvén ez hozzávetőleg igy hang=zanék : a tudatosság nem szükséges minősége a léleknek, sőt magában véve a lelki tartalom tudattalan, csak részben érzékeli a (magukban véve tudattalan) lelki minőségeket egy speciális érzékszerv: a tudat.

A pszichoanalizis álláspontját fedi *Lotze* ama felfogása is, hogy a kedvkielégitési principium az ösztön=keletkezés=ben irányitó hatásu.

102. §. „... Az ösztönök eredetileg érzések és pedig többnyire a kin, vagy legalább a nyugtalanság érzései, me=lyekhez azonban bizonyos mozgási készség kapcsolódik; e készség különféle reflexes mozgáskisérletekhez vezet, mig végül több=kevesebb hibázás után a mozgás alkalmassá válik a kinérzés elháritására." (V. ö. ezt *Freud:* „A lelki történés alapelvei" c. dolgozatával, továbbá az „Álomfejtés" általános fejezetével.)

Lotze érinti az objektiváló projekció és az introjekció kérdését is. Az 52. §=ban, ahol a *tárgyi világgal* ellentétes *én=képződéssel* foglalkozik, igy ir: „Saját lelki állapotainkat az jellemzi, hogy mindenhez, amit mi magunk valóban

elszenvedünk, érzékelünk vagy cselekszünk (kedvteljes, illetve kinos) *érzés* fűződik, ellenben *más* lények állapotára, cselekvésére, érzékelésére, szenvedésére vonatkozó puszta elképzelésünket érzés nem kiséri..."

„... Az a páratlan különbségtevés, amely által minden lelkes lény az egész többi világgal szembehelyezkedik, nem fakadhat merőben tudásból." „Ugy véljük, hogy az előadott módon *első sorban* az ‚enyém' birtoknévmás értelme világosodik meg előttünk, és csak *másodsorban* — midőn itélő megfontolásunk e körülményekre irányul — alkotjuk meg az ‚én' főnevet, mint ama lény fogalmát, akié az, ami az enyém." (V. ö. „indulatáttétel és magábavetités" c. dolgozatommal a „Lelki problémák" c. kötetben.)

Lotze azáltal, hogy az „én e páratlan elkülönböztetését a többi tapasztalás világától" az egyén szempontjából való értékére (és pedig kétségtelenül kedv- és nem hasznossági értékére) vezeti vissza, a pszichoanalitikai felfogáshoz jár közel, amely az én-képződést a narciszmussal, vagyis az én szeretésével hozta szoros kapcsolatba. (Lásd *Freud:* „Animizmus, mágia és a gondolat mindenhatósága" c. dolgozatát. „Totem és tabu". Dick M. kiadása.)

Bizonyitják ezt *Lotze* következő sorai is: (53. §.) „...Két dolgot kell megkülönböztetnünk. Az élő lény önmagáról alkotott képe lehet *találó* és lehet *hamis;* ez ama megismerő erő fokától függ, amellyel minden lény önmagát, mint saját állapotainak középpontját, megismerni törekszik. Az az *evidencia* és *bensőség* viszont, mellyel az érző lények magukat a külvilágtól megkülönböztetik, nem függ a lény magábatekintő képességétől és — amennyiben öröm és fájdalom révén állapotát sajátjának ismeri föl —: már a legalacsonyabb állatnál is épen oly élénken nyilvánul, mint a legintelligensebb elméjünél."

Érdekes az is, amit *Lotze* „*a* testi ékesitésre használatos, részint kecses, részint bámulatosan mozgékony testi toldalékok és függők" jelentéséről mond. Az emberek szerinte ily módon a külvilág egy részét mintegy énjükhöz csatolják, hogy ezáltal énjüket növeljék; ezek a toldatok „általában a testünk határain tulérő lelki jelenlét kellemes érzetét keltik".

XIX.

Az introjekció fogalmi meghatározása.

Maeder zürichi pszichiater egy dolgozatában[1]) foglalkozik introjekcióról irott tanulmányommal[2]), összeveti ezt a fogalmat a tőle ujabban javasolt *exteriorizáció*-fogalommal és azt a következtetést vonja le végül, hogy voltaképen mindkettő ugyanazt jelenti. Ha ez a megállapitás igazat mondana, akkor választanunk kellene aközött, hogy a két elnevezés közül melyiket ejtsük el.

A szóbanforgó dolgozatok ismételt tanulmányozása azonban meggyőzött róla, hogy *Maeder* e fogalmak azonosságát csak a dolgozatomban kifejtett gondolatmenet téves értelmezése alapján állithatta.

Én az introjekciót ugy irtam le, mint az eredetileg autoerotikus érdeklődés kiterjesztését a külvilágra, a külvilág tárgyainak az én körébe való bevonása által. A hangsulyt erre a „bevonás"-ra helyeztem, és azt óhajtottam ezzel jelezni, hogy a magam részéről *minden tárgyszeretésben (vagy indulatáttételben)* és pedig ugy az egészséges embernél, mint a neurotikusnál, (persze a tébolyodottnál is, amennyiben erre még képes) én-bővülést, vagyis *introjekciót* látok.

[1]) *A. Maeder:* „Zur Entstehung der Symbolik im Traum, in der Dementia praecox, etc." (Zentralblatt für Psychoanalyse, I. évf. 9. sz.)

[2]) „Indulattétel és magábavetités" a „Lelki problémák" c. kötetben. Dick M. kiadása.

Az ember alapjában véve csakis önmagát tudja szeretni: ha mást szeret, akkor ezt a mást a saját én-jébe vonja be. Mint a mese szegény halászasszonya, aki az igézet következtében orrára nőtt kolbászt érintésekor egészen ugy érzi, mint egyéb testrészeit, és aki e kellemetlen testtoldalékának levágása ellen tiltakozni kénytelen: ugy valamennyien magunkénak érezzük mindazt a fájdalmat, ami az általunk szeretett tárgyakat éri. A szeretett tárgyaknak ezt a hozzánknövését, ezt az *énünkbe* való beolvadását neveztem volt magábavetitésnek, és — mint már emlitettem, — ugy vélem, hogy *minden tárgy-szeretésnek és minden tárgyra irányuló indulatáttételnek én-bővülés, magábavetités az erőszerkezete.*

A neurotikusok heves indulatátvitelét pedig *ugyanezen erőszerkezet tudattalan tulzása,* afféle *magábavetitési kórság* gyanánt irtam le, ellentétben a paranoiás hajlandóságával, ki szeretetét a tárgyaktól megvonja, ez érzelem visszatérése esetén pedig azt a külvilágba vetiti. *(Kivetitési kórság.)*[1] A projiciáló elmebeteg legfeljebb arra képes, hogy saját orra egy darabját kolbásznak nézze, levágja és elhajitsa, de sohasem fog személyiségéhez valamit hozzánöveszteni.

Jól tudom, és idézett dolgozatomban többször rá is mutattam arra, hogy ugyanezen erőszerkezetek előfordulnak az egészséges ember lelki életében is. Tetszés szerint szaporithatnám az emlitett dolgozat errevonatkozó példáit. Igy pl. a filozófia metafizikus rendszereit is magábavetitő- és kivetitő rendszerekre oszthatnám. Az *én*-t a külvilágban teljesen feloszlató materializmus az elképzelhetően legmesszebbmenő projekciót, az egész világot az én-be vonó solipszizmus pedig a legnagyobb introjekciót képviseli. — Az sem szenved kétséget, hogy a projekció erőszerkezete neurózis esetében is működésbe léphet (pl. a hisztériás hallucinációnál), viszont az indulatáttételre (introjekcióra) való képesség nem minden paranoiás esetben vész el tökéletesen. Mindenesetre a projekció a paranoiában, az introjekció a neurózisban annyira felülmulja a többi erőszerkezetek jelentőségét, hogy e klinikai kórképekre bizvást jellemzőnek tekinthetjük.

(Ujabb tapasztalat szerint — igaz — a paranoiát nemcsak ez az erőszerkezet *[kóralak],* hanem meghatározott kór-*tartalom* is jellemzi [a homoszexualitás].)

[1]) *Maederrel* ellentétben kétségtelennek tartom, hogy paranoia demencia nélkül is előfordul.

Lássuk ezek után a *Maeder-féle exteriorizáció* fogalmát. Ez leírása szerint abban áll, hogy a beteg egyes testrészeit külvilági tárgyakkal azonositja, és ennek megfelelően bánik is velük. (F. B. paranoid beteg pl. a gyümölcsös kertben lévő almákban saját genitáléja sokszorosait, a vizvezetékben saját véredényét vélte látni.)

Maeder ezt a folyamatot projekciónak tekinti, viszont én a fentiek alapján igy értelmezem: A paranoiások valószinüleg a felsorolt esetekben is megkisérelték, hogy saját szerveikre irányuló érdeklődésüket projicálják, azonban csupán *indulatelháritást*, áttolást sikerült elérniök, maga az érzés tovább is szubjektiv maradt, nem tárgyiasult. Tudjuk, hogy az én saját testét is a külvilághoz tartozónak, objektumnak tudja tekinteni. Maeder *exteriorizációjánál* tehát a szubjektivnek megmaradó érdeklődés nem tolódik *ki* az én-ből, hanem csak *áttolatik* egyik külvilági tárgyról (a testről) egy másikra (a vizvezetékre, gyümölcsre). Az áttolást azonban már régen az *introjekciós indulatáttétel* különös esete gyanánt ismerjük, melynél a „szabadon lebegő libidó" telitésére a cenzurától sujtott tárgy helyett egy másik, hasonló használtatik fel. A Maeder szerinti exteriorizáció tehát nem projekciós, hanem introjekciós folyamat.

A valóban sikerült paranoiás projekció eseteiben, (pl. üldöztetési tébolynál) a beteg az ő lelki egyénisége egy darabját (homoszexualitását) zárja ki énjéből, és mivel meg nem semmisitheti: mint valami az éntől idegennel, mint valami objektummal bánik vele. Csak ha valami tisztára szubjektiv lelki tartalom változik át tisztán objektivvé, csak akkor szólhatunk projekcióról. Nézetem szerint az „exteriorizáló" tébolyodottak, akik még megőriztek valamelyes, noha áthāritott pozitiv érdeklődést a külvilági dolgok iránt, akik tehát még introjiciálnak és esetleg társadalmilag is tevékenyek maradhatnak, közelebb állanak a neurotikusokhoz, és gyógyitásuk is kedvezőbb kilátásokkal kecsegtet.

Mindezek alapján a Maeder-féle *exteriorizációt* az introjekció egy különös — egészségeseknél is előforduló — esetének kell tekintenem; az eddigi tapasztalásainkkal jól összeférő *introjekció* fogalmat pedig a jövőben is fentartandónak vélem.

XX.

Filozófia és pszichoanalizis.

Egy nemes szándékokból fakadt és az őszinte meggyőződés ékesszólásával megirt értekezésben azért tör lándzsát a *Harvard-Medical-School* nagynevü professzora, *Putnam* doktor, hogy a pszichoanalitikát — melynek fentartás nélkül elismeri a jelentőségét, ugyis mint lélektani, ugyis mint lelki gyógyitó módszernek — szorosabb kapcsolatba hozzuk átfogóbb bölcselmi világnézetekkel.[1])

Levezetéseinek egy nagy részét bizonyára minden analitikus helyesnek és követésre méltónak fogja elismerni. Hisz a pszichológus, ki azt választja feladatául, hogy mélyitse az emberi lélekről való ismeretünket, nem szabad, hogy elzárkózzék a vizsgálatától azoknak a rendszereknek sem, amelyekben hatalmas elmék foglalták össze legvégső nézetüket a világ mibenlétéről és értelméről, s amelyeket az emberiség joggal nagyrabecsül. S ha az analizisnek sikerült még a néplélek hosszu időn át oly kevésre becsült alkotásaiban is, amilyenek a mithoszok és mesék, igaz, hogy szimbolikus mezbe burkolva, de mégis örök lélektani

[1]) L. *Prof. Putnam:* Über die Bedeutung philosophischer Anschauungen und Ausbildung für die weitere Entwickelung der psychoanalytischen Bewegung. *Imago,* I. Jahrg. 2. Heft.

igazságokat felfedezni: akkor megvan a jogosultsága annak a reménynek, hogy az analizis a bölcsészetnek és történeté-nek vizsgálata révén is uj szempontokkal, uj megismerések-kel fog gazdagodni. Az ellen sem lesz ellenvetése egy pszi-choanalitikusnak sem, hogy „nincs kutatás, mely jól gyara-podhatna, ha gondosan nem veszi figyelembe a más kutatás-módokkal való természetszerü viszonylatokat". A pszicho-analitika nem oly szerénytelen, hogy *mindent* a maga esz-közeivel akarjon megmagyarázni és habár ma még nagyon távol van attól, hogy minden kutatási lehetőségét kimeri-tette volna, azt már ma is lehet sejteni, hogy körülbelül meddig terjedhetnek ennek a tudományágnak a határai és hol fog kelleni a folyamatok magyarázását más disziplinák-nak, például a fizikának, kémiának, biológiának átengedni.

Azt is minden analitikus el kell hogy ismerje, hogy „több dologról van tudomásunk, mint amennyit kifejezni tudunk", hogy „minden megismerés csak felfedező utazás a saját lelkünkbe", hogy minden pszichoanalitikusnak köte-lessége „a sejtéseket és pedzéseket" (köztük a vallásiakat is) „amennyire csak lehet, feltárni és közelebbről vizsgálni"; hisz minden analitikus ismeri a léleknek teremtő kambium-rétegét, a „Vorbewusst"-ot, ahol minden szellemi haladás előkészül. Azt mondhatnók, hogy Putnam levezetéseinek egy jelentékeny részét szószerint közölnöm kellene, ha min-dent ki akarnék emelni munkálatából, amivel teljesen egyet-értek.

Ámde van ebben a különben gondolatserkentő és ér-dekes dolgozatban több olyan megjegyzés is, amely ellen heves ellentmondás támadt bennem, ugy hogy ezekkel szem-ben ellenvéleményemet nem hallgathatom el, bár nem va-gyok filozófus, Putnam professzor pedig a bölcsészeti isko-lázottság minden előnyét élvezi.

1. Pszichoanalizis és világnézet.

Putnam professzor azt kivánja a pszichoanalitikusoktól, hogy ők az általuk ujonnan szerzett ismeret-anyagot egy bizonyos bölcsészeti világnézetnek rendeljék alá, illetőleg abba beiktassák.

Szerintem ez a tudományra általában veszedelmes, de főleg az analitikus lélektanra, mely még a saját tudásának

területén belül sem dolgozhatta fel kimeritően az összefüggéseket. Még az erdő vadjának is biztositják azt a tilalmi időt, ami fejlődéséhez okvetlenül szükséges, hogy szabadna hát ezt a kiméleti időt a fiatal tudományoktól megtagadni, és kialakulásukat be sem várva, azonmód a metafizika fegyvereivel támadni rájuk. Minél későbbre hagyjuk a rendszeralkotást, minél tovább elégszünk meg a tények előitéletnélküli gyüjtésének és azok egymásközti összefüggésének megállapitásával, annál több kilátásunk van rá, hogy uj és igaz dolgokat találunk. A tulkorai rendszeralkotás ellenben a valóság vizsgálatára alkalmatlan kedélyhangulatba hozza a kutatót és annak a veszedelemnek teszi ki, hogy a rendszerbe nem illő tényekkel szemben vakká vagy rövidlátóvá válik.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a pszichoanalizisnek, mint a lélektannak általában, joga, sőt kötelessége mindenfajta lelki teljesitmény keletkezési feltételeit megvizsgálni és törekednie kell érvényt szerezni azokban is a lelki élet terén uralkodó törvényszerüségeknek; ezek közül a teljesitmények közül pedig a filozófiákat sem vehetjük ki. Már pedig hogyan lehetne a lélektan a bölcselkedés törvényhozója, ha olyasmit kivánnak tőle, hogy eleve alávesse magát egy bizonyos, vagy egyáltalán bármelyik bölcsészeti rendszernek.

Példával is próbálom igazolni, hogy nem lehetetlen, sőt nem is egészen terméketlen dolog a filozófiák keletkezési feltételeit lélektanilag vizsgálni. Betegeken végzett lélekelemző vizsgálatok szerint az elfojtás (vagyis a tudatos figyelemnek minden kinos dologtól való elfordulása) két egészen ellentétes erőszerkezet segitségével történhetik. Paranoiás egyének kinos szubjektiv lelki állapotaikat hajlandók a külvilágból jött behatásoknak érezni (ez a projekció); a neurotikusok ellenben még a külvilágban (pl. a más emberekben) végbemenő folyamatokat is intenzive veleérzik; „introjiciálják" a külvilág egy részét, hogy ezzel valami lelki feszültségüken könnyitsenek. Figyelemreméltó dolog mármost, hogy vannak filozófiai rendszerek, amelyeket ezekkel a kétségkivül kedélyi szükségletek nyomása alatt kialakult erőszerkezetekkel párhuzamba lehet állitani. A *materializmus*, mely az én-t tagadja és azt egészen a „külvilágban" oszlatja fel, olybá vehető, mint a legtökéletesebb projekció, amit az ember elképzelhet; a *solipsismus* pedig, mely az egész világ létét tagadja, illetve az én-be olvasztja bele, voltakép az

introjekció legmagasabb foka.[1]) Egyáltalán nem valószinütlen, hogy végül a metafizikának egy nagy része lélektanilag lesz megmagyarázható, vagyis a Freud nyelvén szólva: *metapszichológiának* fog bizonyulni.

A tudományt ipari vállalathoz lehet hasonlitani, mely uj értékeket akar teremteni. A „világnézet" ellenben csak afféle nyers mérleg, amellyel időnként számot próbálunk adni magunknak tudásunk állásáról, főleg azért, hogy kitünjék, milyen irányban kell a legközelebbi munkálatokat folytatni. De ha valaki munkálkodás helyett folytonosan mérleget csinál, akkor csak zavarja üzletmenetét és jobban is értékesithető energiákat pazarol el.

A filozófiák, ugy mint a vallások, voltaképen müvészeti alkotások, költemények, amelyekben kétségkivül egész sereg nagyszerü megsejtés lappang. Értéküket nem is akarhatja senki kicsinyelni. De egész más kategóriába tartoznak, mint a tudomány, amin mi mindazoknak a törvényszerüségeknek összegét értjük, amiket mint igazságokat akkor is fenn tudunk tartani, ha megtisztitottuk a kedvtelési principium fantázia-termékeitől. Tudomány csak egy van, filozófia és religió pedig annyiféle, ahányféle szellemi és kedélyi irányzat az emberiségben lehetséges.

Mind a két, különböző elven épülő discipliának érdeke, hogy téziseiket össze ne keverjék. A pszichológia a filozófiának is birája legyen; ezzel szemben el kell szenvednie, hogy *egészében* belesorolódjék a különböző filozófiai rendszerekbe. Ám a maga területén hadd maradjon szuverén és ne kösse sorsát egyik rendszeréhez se.

A Putnam tanár világnézetében, melyben szerinte el kellene helyeződnie a pszichoanalizisnek is, egy magától müködő energia az egyetlen valóság a világon: egy a legfejlettebb intellektuális s erkölcsi tulajdonságokkal biró, bátran mondhatni tehát, isteni személy, mely tendenciáinak érvényesitése céljából hozta létre, fejlesztette ki és fejleszti ma is tovább a „testek világát". Ez a lélek intelligens és morális volt már a legkezdetlegesebb testek létrejötte előtt s a

[1]) L. *Ferenczi S.*: Introjektion und Übertragung. Jahrbuch für psychoan. Forschungen. I. évf. Lásd továbbá „Az introjekció fogalmi meghatározása" cimü dolgozatot ebben a gyüjteményben.

tulajdonságai tökéletes kifejlődésüket az emberben sem érték még el. Valahogy ugy hangzik ez, mintha a legrégibb bibliai mithosokat alkalmaznák a biogenezisre, csak annyi különbséggel, hogy itt a világ teremtését nem egyetlen teremtő aktusban, hanem azok végtelen sorában létesültnek s még mindig alakulónak képzelik el. Aki akarja, nevezheti ezt a rendszert monistának; mert hisz a testek világát ugyancsak a lelkes energia manifestációjának tekinti, amely a világotteremtő Lélekkel egy; de ez olyan monizmus már, mely rendkivüli mértékben hasonlit a dualizmushoz. Ezért azonban ne érje szemrehányás; a duális világ nem kevésbbé lehetséges, mint az egységes, jogosult tehát minden monista s minden dualista fizolófia. Csak azt nem tudjuk belátni, mért épen a Putnam tanár vázolta filozófiához igyekezzék erősebben kapcsolódni az analitikus pszichológia. Hiszen a pszichoanalizis valóságait be lehet sorolni minden materialista vagy spiritualista, monista vagy dualista rendszerbe; egész jól megférnek pl. olyan világnézettel is, amely a világ lényegét és kezdeti okát egy nem-intelligens és nem-erkölcsös, vak ösztönben, teszem a Schopenhauer „*akarat*"-ában látja. Mert hiszen elgondolni nem lehetetlen, hogy egy önmagában értelem s célnélkül való vak erő megteremtheti — természetes kiválás utján — a legintellektuálisabb lényt is; a mi pszichológiai tapasztalataink legalább evvel a szemlélettel sincsenek ellentétben.

Az agnoszticista filozófia, amely becsületesen megvallja, hogy a végső kérdések megoldására nem hivatott, amely tehát lényegében nem lezárt rendszer, nekünk szintén lehető, sőt tetszetős világszemlélet. Mert ha igaza is van Putnam tanárnak akkor, mikor azt állítja, hogy az emberi ész mégsem használható arra, hogy az ész lételét tagadja, másfelől nem veszi észre, milyen nagy az a másik veszedelem, hogy tulbecsüljük az öntudatnak a jelentőségét a világegyetemben s mily könnyü beleesni egy nem egészen jogosult anthropomorfizmusba. Különben az a tudományoknak a szerencséje, hogy e filozófiák közül egy sem ellenmondást nem tűrően bizonyos. Mert az élet végső kérdései teljes megoldásának tudata vagy hite megszüntetne minden vágyat, amely ma igazságok keresésére ösztönöz.

2. *A „tudattalan" pszichológiája.*

Putnam tanár joggal különbözteti meg a szellemi *tartalmat* a szellemi *müködési formáktól.* De ő hozzáteszi azt is, hogy a lélek, *müködési formáit tekintve, fejlődésre nem képes és fejlődésre nincs is szüksége;* s azt állitja, hogy a gyermek lelke s a (pszicuoanalitikus értelemben vett) tudattalan, csak tartalmára, müködése módjára azonban nem különbözik lényegesen a felnőtt ember tudatos lelkétől.

Ezzel szemben pszichoanalitikus tapasztalatok arra az eredményre vezettek, hogy a tudat alatti folyamatok (s részben az infantilis lélekéi) nemcsak tartalomra, de formára is különböznek a tudatosaktól. Az ébren lévő normális ember az ő tudatos lelki tartalmait az idő, a tér, az okság kategóriáiba sorozza be; *valóságukra* vizsgálja azokat. Vagyis az öntudat, mig tudattalan elemek nem zavarják: *logikus.* A müvelt felnőtt ember lelkitartalmai ezenkivül az *ethika* s az *esztétika* szempontjából is rendezettek lesznek.

Már a tudat alatti lelki tartalmak egészen más elvek alapján rendeződnek el. A kinkerülés az uralkodó elv itt; az időbeli és oksági valóság alig jelent valamit. A lelki tartalmak, logikai összefüggéseikből kiragadottan, szinte egy *kedvtelési térben* vannak itt elosztva és specifikus *kedvtelési sulyuk* szerint rétegeződnek, ugy, hogy a legkinosabbak a tudat periferiájától a legtávolabbra kerülnek. Igy esik meg, hogy associative szorosan egymáshoz kapcsolódnak, sőt egymással elkeverődnek logikai szempontból heterogén, de egyforma kedvtelési értékü tartalmak; az ellentétek megférnek egymással zavar nélkül; a legtávolibb hasonlatosság azonosságnak számit; az intenzitások hihetetlenül gyors átáramlása (Freud) következtében a logikailag legképtelenebb eltolások és süritések válnak lehetővé; abstrakció és a beszédbeli szimbolumok hijján gondolkodni csak dramatizált képekben lehet. Aki valaha álmot, élcet, tév-cselekvést és neurózist analizált, az bizonyosan tudja, hogy a lélek mélyebb rétegeiben az ethikai s esztétikai kategória is igen keveset, gyakran semmit sem határoz.

Ezek után lehetetlennek nem tarthatja senki, hogy a tudatszervvel tökéletesedett psziche nemcsak tartalmára, hanem müködési formájára is fejlettebb valami; aki

pedig ezt elfogadja, nem tagadhatja többé, hogy a szellemi tevékenység tökéletesebb formái tökéletlenebből és egészen egyszerűből is fejlődhetnek.

3. *Determinizmus és pszichoanalizis.*

A Putnam professzor munkájában a legnagyobb sérelem ott éri a pszichoanalizist, ahol a pszichikai determinizmust támadja. Hiszen a legnagyobb haladás, amit a pszichoanalizisnek köszönhetünk, épen az, hogy vele lehet kimutatni a lelki történésekben is azokat a kivétel nélkül való törvényszerüségeket és meghatározottságokat, amik a fizikai világban mindenütt érvényben vannak.

Hogy akarati cselekvéseink megszabottak, azt föltételezni régen és sokan voltak kénytelenek; de a Freud pszichoanalizise kellett hozzá, amely a tudat alatti meghatározókat felderitette, hogy más, nem kevésbbé szigoruan megszabott lelki folyamatok másként lehetetlen eredőjéül ismerjük meg az öntudatunkban szabadnak érzett s az ugynevezett „magától felbukkanó" elhatározást is. A pszichoanalitikus, akinek a mindennapos tapasztalat vérébe oltotta az akarati folyamatok megszabottságáról való hitet, épen ennek a meggyőződésének köszöni azt a jóleső biztosságérzetét, hogy a sziklaszilárd törvényszerüség talaját a lelkiek terén sem kell elhagynia.

Másrészről közelebbi vizsgálódásra az is kiderül, hogy ennek a felfogásnak a Putnamétól való látszólag oly nagy különbözése (legalább részben) csak a terminológiák különbözésén alapul. Putnam doktor némely helyen azonositja az *akarat* és a *meg nem határozott akarat* fogalmát, amit mi szeretnénk egymástól élesen különválasztani. A pszichoanalizis egyáltalában nem tagadja, hogy van *akarat (ösztön);* távol áll tőle, hogy csak biogenetikus deskripció akarjon lenni, amely „feladatát betöltöttnek véli, ha a fejlődési folyamatok egymást követő eseményeit lehető pontosan kikutatta"; sőt a lelkiekben mindenütt látja a „*törekvést*", azaz olyan lelki folyamatokat, amiket csak a mi tudatos akaratunkkal lehet összehasonlitani. Vagyis a pszichoanalitikus pszichológia nem egyszerü leirás, hanem arra való kisérlet, hogy a lelki folyamatokat dinamikusan magyarázza. A pszi-

choanalizis sohasem állitotta, „hogy Hamlet akarattalan", hanem azt, hogy Hamlet veleszületett és szerzett tulajdonságainál fogva nem tehetett másképp, mint hogy *akaratát* az ismert ingatag s végül tragikus módon müködtesse.

Abban sincsen igaza Putnam doktornak, hogy a „laisser-faire" elvét egyértékünek tartja a determinizmussal. A modern nemzetgazdászok nagyon helyesen cselekednek, amikor azt tanitják, hogy az államgazdaság fejlődésében is igen fontos szerep jut az „ideológiáknak", azaz: akarati és tudati folyamatoknak; ez azonban egyáltalában nem mondja ki azt, hogy az akarati és észbeli folyamatok szükségkép *szabadok*, azaz: indetermináltak. A determinizmust elvégre nem szabad a fatalizmussal összetéveszteni. Hiszen az akarat megszabottságáról való tanitás nem azt mondja, hogy lehet semmit akarni és cselekedni (laisser faire) és hogy az ember várhat, mig a „determinánsok" elvégzik a munkát helyette. Csak annyit mond, hogy bár müködő akaratunkat szubjektive szabadnak érezzük, a determinánsok irányitó erejétől mégsem lehetünk soha függetlenek. Hogy a laisser faire elvének nem engedjük át magunkat, hanem sorsunkat, cselekedve, magunk irányitjuk, az sem szabad akaratból folyó elhatározás következménye tehát, hanem filo- és ontogenetikus determinánsok eredője, amelyek megvédnek attól, hogy a magunkra s fajunkra sulyos következményü semmittevésnek adjuk át magunkat.

Magáról az akarati folyamat mibenlétéről persze nem tanit semmit sem a pszichoanalizis; ez az a pont, amelyen kompetenciája megszünik s a teret szivesen átengedi a vallási és filozófiai magyarázó kisérleteknek.

4. A „*tudattalan*" *interpolációja.*

Putnam tanár nem állhatja meg, hogy az analizist szemrehányással ne illesse azért, mert tulságos egyoldaluan foglalkozik a tudat alattiak pszichológiájával, a gyermek, a vadak, a müvész, a neurotikusok és pszichopatiások lelkével s a náluk talált eredményt arra használja fel, hogy vele a normáis felnőtt és egészséges ember lelki müködését is merje meg, ellenben elhanyagolja a módszer megforditottját, amely az ember legtökéletesebb lelki teljesitéséből indul ki s a lélek dolgait általában innen akarja megismerni.

Hogy ez valóban igy van, azt nem akarjuk tagadni; kérdés csak az marad, hogy a pszichoanalizis e jellemző módszere valóban olyan igen károsnak tekintendő=e s nem kell=e inkább a pszichológiai methodika legtermékenyebb, legnagyszerübb haladásának tekinteni?

Évszázadokon keresztül az volt az általános igyekezet, hogy megértsék a lélek dolgait az *öntudatból* indulva ki; ezért gyürték bele a lélektant a tudatos és kultivált emberi lélek kate=góriáiba (logika, ethika, esztétika). Nem mondható, hogy valami sokat elértek volna vele. A lelki élet legegyszerübb nyilvánulásai megoldatlan talányok maradtak s — bárhogy bizonyitgatták doktrinär módon az ellenkezőjét — soha senki meg nem tudott szabadulni a terméketlen „képességi pszichológia" nyügétől. Reakcióul rá a fizikai=fiziológiai magyarázó kisérlet támadt; ez viszont azt a tátongó üres=séget nem tudta áthidalni, amely az aránylag egyszerübb fiziológiai folyamatokat a kulturember bonyolult lelki cse=lekvéseitől elválasztja. A pszichofizika cserbenhagyott, mi=helyt tul akart lépni az érzékek leiró élettanának határán vagy pedig, methodikája sokat emlegetett exaktságával kiáltó ellentétben, a legvakmerőbb hipotézisekhez volt kény=telen folyamodni.

Erre következtek Freud meglepő felfedezései a tudat alatti lelki folyamatokról s arról a methodikáról, amelynek segitségével tartalmukat s müködési formájukat vizsgálni lehet.

Ezek a rátalálások eleinte betegeken történtek. Mikor azonban megpróbálta Freud a neurotikus leálcázott rejtett lelkifolyamatait normális emberek lelki teljesitményeinek vizsgálása közben is beiktatni a biológia és a tudat=pszicho=lógia közti ürbe, nehézség nélkül, maguktól oldódtak meg problemák, amelyekkel mindeddig hiába próbálkozott meg a tudat=pszichológia, a pszichofizika pedig próbálkozni sem mert.

A normális ember *álma, élce, téves cselekvése* egyszerre érthető s egyforma törvényszerüségnek engedelmeskedő képletnek bizonyult, már nem látszott véletlennek, se ön=kényesnek; a müvész és költő pszichológiájában, a mitoló=gia és a vallás jelenségeinek anyagában, a népek lélektaná=ban és a szociológiában a tudat alattiak megismerése köré önmagától kristályosodik ki az összefüggések mélyebb átér-

tése; sikerült azt is kimutatni, hogy a biogenezis alaptörvénye a lelkiek terén is érvényes.

A Freud-féle interpoláció meglepő eredményei — ugy gondolnám — azt követelik, hogy ezt a termékeny munkamódszert el ne hagyjuk, hanem eredményeit pragmatisztikus értelemben igazságának bizonyitékául tekintve, alkalmazása területeit inkább még növeljük. Vagyis a mi felfogásunk szerint közelebb fekvő, mert több eredményt igérő feladat a tudat folyamatait s cselekvési formáit is a mélyebb lelki rétegek ismerete segitségével vizsgálni, mint megfogadni a Putnam professzor tanácsát és ujra csak a tudat felől vájni a kiapadt erei miatt odahagyott tárnát.

Hiszen az is lehet, hogy az ismeretek most oly gazdag árja, amelyhez a tudatalattiak kutatása juttat minket, egyszer, csak elapad és akkor ujra másutt kell kezdeni a lélektani munkát: talán megint a tudat oldala felől, vagy akár fizikai alapon. Hangsulyozni csak azt kivántam itt, hogy a legelső feladatunk most az legyen: függetlenül a filozófiai rendszerektől tovább munkálkodni a pszichoanalizis mélyitésén.

XXI

Schopenhauernak Goethéhez irt levele, pszichoanalitice nézve.

A »kedvtelési« és a »valósági« elv jelképes ábrázolása az Oedipus-mithosban.)

„. . . Minden mü egy szerencsés ötletből ered s ez a fogantatás gyönyörüségével jár, — ám a szülés, a megcsinálás, legalább nálam, nem kinlódás nélkül való. Mert ekkorra már ugy állok önnön lelkem előtt, mint a kérlelhetetlen biró az ő foglya előtt, ki kinpadon fekszik előtte s feleltetem, mig semmi kérdezni való nem marad. Csakis a becsületesség hijából származik, én ugy látom, szinte mind a tévedés és elmondhatatlan ferdeség, amivel az elméletek és bölcseletek ugy tele vannak. Nem találták meg az igazságot s csakis azért nem, mert nem keresték, hanem valami előre eltökélt véleményt kivántak helyette megtalálni, vagy legalább is nem akarták megbántani valami kedves gondolatukat s ezért mesterkedéssel kellett élniök másokkal s magukkal szemben is. *Semmi kérdést nem zárni a szivük titkába; ez a bátorság teszi a filozófust. Önéki a Szofoklesz Ödipuszához kell hasonlitania, ki rettenetes sorsa felől világosságot keresve, nyugság nélkül kutat tovább, mikor már sejti is, hogy a feleletekből számára a legszörnyübb derül majd ki. De a legtöbbekben benne van a Jokaszte, ki Ödipuszt minden istenek szerelmére kéri: ne kutasson tovább — s ezek engedtek neki s ezért áll a filozófia még mindig ugy, ahogy*

áll. Mint ahogy Odin a pokol kapujánál a vén jósnőt ott, sirjában, mind tovább kikérdi, ha még ugy huzakodik s vonakodik is és könyörög békességért: a filozófusnak is kérlelhetetlenül kell kikérdeznie önmagát. E filozófiai bátorság pedig, mely egy a kutatásban való megbizhatósággal s becsületességgel s amelyet Ön megismer bennem: nem származik elmélkedésből, nem kényszerül ki feltett szándékból, hanem az ember lelkének veleszületett hajlandósága...“ (Schopenhauernak egy Goethéhez irt leveléből, 1815. november 11-éről, miután megküldte volt a költőnek az „Über das Sehen und die Farben“ tanulmány kéziratát.)

E mondatok mély és teli bölcsesége megérdemli, hogy apróra vegyük s összevessük a pszichoanalizis megállapitásaival.

Amit Schopenhauer a tudományos (filozófus) termeléshez szükséges lelki hajlandóságról mond, ugy hangzik, mint a tudománytanra való alkalmazása a lelki történés principiumairól[1]) szóló Freud-féle tanitásnak. Freud két ilyen principiumot különböztet meg. A *kedvtelés principiumát*, mely kezdetleges lényeknél (állatok, gyermekek, vademberek) vagy kezdetleges lélekállapotokban (álom, élcelődés, képzelődés, neurózis és pszichózis) a főszerepet játssza s olyan folyamatokat indit, melyek egyébre sem igyekszenek, mint arra, hogy mentül rövidebb uton jussunk kedvteléshez, mig a lelki tevékenység olyan cselekvésektől, melyek kellemetlen érzést szerezhetnének, visszavonul. *(Elfojtás.)* Aztán a *valóság principiumát*, mely a lelki szerszámnak magasabb fejlettségét s éber voltát tételezi fel s az a sajátsága, hogy „az elfojtásnak, mely a felbukkanó képzetek egy részét, mint kellemetlent, nem akarja foglalkoztatni, helyébe lép a pártatlan *itéletmondás*, melynek el kell döntenie, vajjon bizonyos képzet igaz-e vagy hamis, vagyis egybehangzik-e a többi valósággal vagy sem s erről e valóság emléknyomaival való összehasonlitás utján dönt.“[2])

Ilyenformán Schopenhauernak a tudományos munkássághoz megkivántató lelki hajlandságról szóló s fentebb idézett felfogása a Freud szótárával elmondva valahogy ugy szólna, hogy: a tudósnak lehet is, kell is képzeletét járatnia, hogy igy a fogantatás gyönyörüségében része legyen (más-

[1]) Jahrb. für psychoanal. u. psychopath. Forschungen III. k. p. 1.
[2]) *Freud*, u. o. 4. old.

kép nem is juthatni uj ötletekhez),[1]) ám hogy a képzelet ötleteiből tudomány váljék, elébb állaniok kell a valóság fáradságos próbáját.

Schopenhauer éles szemmel meglátta, hogy a valóság elfogulatlan vizsgálata ellen még a tudósban is felütköző legnagyobb ellentállások nem értelmi, hanem indulatbeli természetüek. A tudós is teljes emberi gyengeségekkel s indulatokkal; hiuság, féltékenység, erkölcsi és vallási pártállás: mind vakká szeretné tenni olyan igazság iránt, mely nem jól esik neki s szivesen vetetne vele igaznak olyan tévedést, mely beleillik az ő saját rendszerébe.

A pszichoanalizis a Schopenhauer követelését csak egy pontban tökéletesitheti. Azt találván, hogy a belső ellentállások a legkorábbi gyermekségben rögzitődhettek s teljesen tudattalanok lehetnek: megköveteli minden buvártól, ki az emberi lélek kutatását vállalja, hogy elébb a maga — veleszületett vagy szerzett — lelki mivoltát kutassa át, a legmélyebb rétegekig, az analitikus technika minden segitő eszközével. Ám tudattalan indulatok nemcsak a pszichológiában hamisithatják meg az igazságot, hanem minden egyéb tudományban is — a Schopenhauer követelését tehát ugy kell megformálnunk, hogy: aki tudományos munkásságnak indul, jól tenné, ha elébb rendszeres pszichoanalizisnek vetné alá magát.

Hogy mi haszna volna a tudós önismerete a megmélyedésének azt könnyü meglátni. Teméntelen erőt, ami most gyerekesnek tetsző veszekedésekben és prioritási vetélkedésekben pocsékolódik el, komolyabb célok szolgálatába lehetne fogni. Kisebb volna az à veszedelem, hogy az ember „a maga személye sajátságait mint általánosan érvényes elméletet vetitse ki tudományba.[2]) Az ellenséges indulatot, mely ma uj, szokatlan gondolatokat vagy ismeretlen s tekintélytől nem védett személyektől származó tudományos megpenditéseket fogad, felváltaná talán az elfogulatlan valósági próba. Azt merném állitani, hogy a tudós analizáltságának kötelező voltával a tudományos fejlődés, mely ma végtelen

[1]) L. Alf. *Robitschek* „Symb. Denken i. d. chem. Forschg." Az „Imago" I. évf. 1. számában.

[2]) *Freud.* Ratschläge f. d. Arzt bei d. psychoanal. Behdlg. Zbl. f. Ps. an. II. Jahrg.

lánca az erőpazarló forradalmaknak s visszahatásoknak, nemcsak hogy egyenletesebb s mégis kiadósabb volna, de nyilván gyorsabb is.

Semmikép sem véletlen, hogy Schopenhauer, mikor a tudósnak a szellemi termelésre való lelki alkalmasságát s a munka e helyes módja ellen ágaskodó belső ellentállásokat képpel akarta megfoghatóvá tenni, épen az Ödipusz=mitosz=hoz nyult. Ha meg lett volna győződve, mint mi analitiku=sok, minden lelki történés szoros determináltságáról s *de=terminálhatóságáról:* ezen az ötletén el kellett volna gondolkoznia. Nekünk, a Freud lélektana boldog használóinak (mely mint valamely lelki feszitővas, könnyedén nyit fel nem egy eddig kizárhatatlannak hitt zárt), nekünk nem nehéz ezt a hiányzó analizist utánapótolnunk. Schopen=hauernak ez az ötlete arra vall, hogy öntudatlan előtte lebe=gett, mennyire legjelentősebb minden belső ellentállások közül az, mely az apával szemben ellenséges, az anyával szemben incesztuózus hajlandóságok kisgyermekkori rögzi=tődése ellen alakult. Ezen, a fajnak s az egyesnek kulturális neveltetése folytán a tudat számára türhetetlenekké lett, tehát elfojtott hajlandóságok, egy csomó egyéb s e bűnös komplexumokhoz társult képzetet s hajlandóságot ragadnak le magukkal az elfojtottságba s vagy kiiktatják ezeket a gon=dolatok szabad forgalmából, vagy legalább is nem hagyják, hogy tudományos tárgyilagossággal bánhassanak velük. Az Ödipusz=komplexum nemcsak a neurózisnak tengely=kom=plexuma (Freud), de az ezzel szemben való állásfoglalás mi-lyensége határozza meg az ember legfontosabb jel=lemvonásait, részben még a tudósnak kisebb vagy nagyobb objektivitását is. Aki tudóst az incesztus fogalmának korlátja eltilt attól, hogy akár vérrokonokkal szemben is felütköző szerelmi vagy tiszteletlenségi hajlandóságokat bevallhasson magának, az, hogy e hajandóságok elfojtását biztositsa: más, mint szülői természetü tekintélyeknek cselekedeteit, munkáit és gondolatait a tudománytól követelt pártatlan=sággal szintén nem akarja és nem tudja valóságuk felől ki=próbálni.

Igy hát az Ödipusz=mitosz szavai mögött rejlő tudatta=lan érzési és gondolatbeli tartalmat még a különben oly élesszemü Schopenhauer sem tudta kihüvelyezni. Ő sem vette észre — mint Freudig az egész müvelt emberiség — hogy e mitosz csak álarcos vágyfantázia: elfojtott vágyako=

zásoknak (apagyülöletnek, anyához való szerelemnek) el=változtatott kellemességi előjelekkel (utálattal, borzalommal) való rávetitése egy külső hatalomra, a „végzet"-re. Távol állott tőle, hogy e mitosz valóságos értelmét rekonstruálja, hogy (Silberer szavával élve) *materiális fenomen* gyanánt magyarázza.

Micsoda aktualitás vitte rá Schopenhauert, hogy magát éppen Ödipuszszal hasonlitsa össze, azt levelének többi részé=ből lehet kiolvasni. A sokáig félreismert bölcsész először talál elismertetésre olyan nagy és tekintélyes férfiu részé=ről, mint Goethe. A hálának olyan szavaival felel neki, aminőket a büszke és öntudatos Schopenhauertól nem szok=tunk meg. („Excellenciád jóságos levelével nagy örömet szer=zett nekem, mert minden, ami Öntől ered, számomra meg=becsülhetetlen érték, sőt szentség. Ezenfelül levelében mun=kámnak dicsérete is foglaltatik s az Ön helyeslése az én becsülésemben mindenki másével felér.") Ez valósággal ugy hangzik, mint valakinek egy olyan tekintélyesebb idő=sebb férfihoz szóló köszönete, kiben, azt reméli, a rég kere-sett pártfogót találta meg, vagyis az *apát* ujra feltalálta. Isten, király s a nemzeti hősök mellett a Goethe fajtáju szel-lemi hősök is számos ember számára „revenants"=jai az apának, s a hálának és tiszteletnek minden érzését, mellyel valaha édesapjuk iránt viseltettek, ezekre viszik át. Ám az Ödipusz=mitosz idézését olybá is lehet venni, mint tudatta=lan *reakciót* ez ellen az apának szóló — talán tulságos föl=lengzően sikerült — háládatosság ellen, mely a fiunak az apával szemben való, alapjában mindig kétértékü lelki (ambivalens) hajlandóságából az *ellenséges indulatokat* is szó-hoz juttatja. E mellett szól az is, hogy a levél, vége felé, mind büszkébb és öntudatosabb. Schopenhauer itt felajánlja Goethének, hogy főmunkáját (Die Welt als Wille und Vor-stellung) nyomassa ki, s ettől fogva ugy beszél vele, mint magafajtájával, kiemeli saját könyvének szokatlan értékét, dicséri tartalmának különösségét, megirásának szépségét s egy pár ügyszerüen száraz, szinte rideg sorral végzi irását. („Szives, egészen határozott válaszát haladék nélkül kérem, mert ha ajánlatomat nem fogadja el, megbizok valakit, ki Lipcsébe megy, hogy számomra az ottani vásáron kiadót keressen.")

Talán éppen a materiális magyarázástól eltéritett figye=lem segitségével sikerült viszont Schopenhauernak e levelé=

ben: kibetüznie az Ödipusz-mitosz némely részleteinek eddig még a pszichoanalitikusok szemében is rejtve volt *müködési szimbolikáját*.

(Müködési szimbolumjelenségeknek Silberer azokat az álomban, képzelődésben, mitoszokban s egyebütt előforduló képeket nevezi, melyek nem a gondolat s az elgondolás *tartalmi* foglalatát állitják képben elénk, hanem közvetetten a lélek *müködő módját*, teszem valamely lelki folyamat könnyüségét, nehézségét, meggátoltságát.[1])

Ha jóváhagyjuk Schopenhauer hasonlatát s leforditjuk a lélekelemzés nyelvére, azt kell mondanunk, hogy a szofokleszi tragédia két főszemélye a lelki történés két principiumát is szimbolizálja. *Ödipusz*, ki „világosságot keresvén az ő szörnyü sorsa felől, nyugvás nélkül tovább kutat, már mikor sejti is, hogy a feleletekből számára a legszörnyübb derül ki": az emberi lélek *valósági principiumát* jelképezi, mely egy felbukkanó képzetet sem hagy elfojtani, bár még oly kinos, hanem azt rendeli, hogy valamennyit egyformán kipróbálják valósága felől. *Jokaszte*, ki „minden istenek szerelmére könyörög, hogy ne kutassanak tovább": a *kedvtelési principium* megszemélyesitője, mely nem törődve az objektiv valósággal, semmi egyebet nem akar, mint az Ént megkimélni minden kellemetlenségtől s mentül több gyönyörüséghez juttatni s hogy ezt elérje, minden olyan képzetet vagy gondolatot, mely kinosságot szabadithat fel, amennyire lehet, a tudattalanba számüzne.

E magyarázat mellett tegyen tanuságot a tragédia némely helye!

Ödipusz:

Hogyan? S anyámnak ágyától ne féljek-e?

Jokaszte:

Mit féljen az, kit a véletlen sors vezet,
De a jövőben nem lát semmit biztosan?

[1]) L. Silberer-nek igen eredeti és tartalmas munkáit a szimbolikáról, különösen: „Bericht über eine Methode, gew. symb. Halluz. Erscheinungen hervorzurufen". (Jahrb. f. Ps. an. B. I. 2 Heft.) „Phantasie u. Mythos" (Jahrb. II. B. II. Heft). „Symbolik d. Erwachens etc." (Jahrb. II. 2. Heft). „Über Symbolbildung. (U. o.)

Legjobb vaktában élni, amint csak lehet.
Azért anyád nászától egy csöppet se félj;
Sok ember látta már álmában önmagát
Mint anyja férjét. *Ám ki azt föl sem veszi,*
Az könnyedén átéli földi napjait.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Jokaszte (Ödipuszhoz, ki a rettentő igazságot kutatva, a szörnyüség egyetlen tanuját hivatja magához):
. . . Hiu beszédét legjobb lesz, ha *feleded*.

Ödipusz:

Azt nem teszem, hogy ily nyomokra jutva most,
Ne hozzam napvilágra származásomat!

Jokaszte:

Az istenekre, ne kutasd ezt, ha saját
Élteddel gondolsz. Ah, elég az én kinom!
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

Jokaszte:

Ó kérlek, hagyj föl ezzel és fogadd szavam.

Ödipusz:

Nem tehetem, fel kell deritnem a homályt.

Jokaszte:

Én jót akarva legjobbat tanácsolok.

Ödipusz:

E legjobb az, mi régtől gyötri lelkemet.

Jokaszte:

Boldogtalan, bár meg ne tudnád, hogy ki vagy!
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

Ödipusz:

Hadd jöjjön, aminek reám kell jönnie.
De törzsöm ismernem kell . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — —

A pásztor (kit annak idején az ujszülött Ödipusz megölésé-
vel megbiztak volt, de szánalomból inkább kitétette):
Jaj, jaj, rettentő, amit mondani fogok!

Ödipusz:

S én hallani — *de mégis meg kell hallanom!*

„A bennünk élő Jokaszte", mint Schopenhauer mondja, a kedvtelési principium, mint mi kifejezzük, ilyenformán azt akarja, hogy az ember „élje át könnyedén földi napjait", hogy ami rémit, azt „felejtse" (elfojtsa magában), — teszem az apa halálával, az anyával való szerelemmel foglalkozó képzeteknek a legfelszinesebb megokolással vitassa el minden jelentőségét, kellemetlen és veszedelmes beszédekre ne adjon, a dolgok eredetének ne járjon utána s különösen attól óv, hogy az ember megtudja, hogy ő kicsoda.

Ellenben a *valósági principium*, az emberi lélekben élő Ödipusz, a gyönyörüség csábitásaitól nem hagyja magát elcsalatni onnan, ahol az eleinte keserü vagy tán szörnyü igazságnak végére járhat, semmit sem néz ugy le, hogy ne tartaná méltónak a vizsgálatra, nem szégyelli még a babonás jóslásokban és álmokban is megkeresni a való pszichológiai magot s megtanulja elviselni, hogy a lélek belsejében rosszindulatu és nemi természetü ösztönök lakoznak, melyek még az előtt a sorompó előtt sem állanak meg, melyet a kultura emelt szülék és gyermekek közé.

Felbátoritva Schopenhauer magyarázatától s annak meglepő analitikus igazolódásától, egy lépéssel tovább merek menni s felvetni a kérdést, vajjon tisztán véletlenség-e, hogy az Ödipusz-mitosz és a mi filozófusainktól ugyancsak idézett Edda-monda a valósági principiumot férfiban (Ödipusz, Odin) a kedvtelésit nőben (Jokaszte, a jósnő) személyesiti meg? A pszichoanalitikus nem siet a véletlenhez menekülni s szivesebben felteszi ugy a görögökről s a germánokról, mint Szofokleszről és Schopenhauerról, hogy tudattalan tu-

dásuk volt minden embernek lelki *kétnemüségéről.* Hiszen Schopenhauer egyenesen azt mondja, hogy a legtöbb ember magában hordja ugy Ödipuszt, mint Jokasztét. Nem illenék rosszul e magyarázathoz, hogy, mint mindennap tapasztal-juk, az elfojtó hajlandóság, vagyis a kedvtelési principium a nőkben erősebb, az objektiv itéletre való képesség pedig s a fájdalmas átlátások elviselése, vagyis a valósági princi-pium általában a férfiaknál tulnyomó.

Az individualpszichológiás tapasztalattól élesitett látás Szofoklesz tragédiájában biztosan még sok jelentős szimbo-lumot fog felfedezni és megfejteni. Itt csak két feltünő jelképre akarok még hivatkozni, mind a kettő a „testi jelképi-fenoménének" fajtájából való. Nézzük mindjárt a tragikus hősnek, Ödipusznak a *nevét.* Ez a görög szó az *οἰδέω* = dagadni és a *πούς* = láb összetétele. Látszólag értelmetlen és idegenszerü, mért ép igy nevezik el a hőst, de értelmet talál benne az, aki tudja, hogy élcekben, álmok-ban, a láb fetis-szerü imádásában és ezen végtag beteges félésében a tudattalan phallus-imádás szokott megnyilvá-nulni. A végtag duzzanatát pedig az erotikus turgor eléggé magyarázná. És ugyan csoda-e, hogy a mitosz azt az em-bert, ki az anyjával való egyesülés rettentő, de egyuttal emberfeletti (csak isteneknek szabad) tényét végrehajtotta, egészében egy phallus-szal azonositja s ezt elnevezésében is jelzi.

A másik testi jelkép-fenomén az, hogy Ödipusz, ön-tudatlanul elkövetett bünéért azzal bünteti magát, hogy *ki-tépi a szemeit.* A tragédia ad ugyan erre magyarázatot: („Mi ujat láthatok még én?", „mi éri meg nekem, hogy rá ves-sem szemem avagy kivánatom?" — kiáltja Ödipusz — nem minden kétértelmüség nélkül.) De a pszichoanalitikus ta-pasztalás többet tud erről, mint maga Ödipusz; tudja, hogy a *szem* mily gyakran szerepel jelképesen a *genitale* helyett és lehetővé teszi, hogy a maga-megvakitást olybá vegyük, mint a tulajdonképeni bünös szerv, a phallus kitépésének, a férfiatlanitásnak jelképét, mint talion-büntetést. Mikor pedig a kórus iszonyodva kérdi a hőstől: „Hogy olthatád ki igy saját szemedvilágát? Mely isten őrjitett meg igy?", a hős igy válaszol: „Phoebus, ó drága hivem, ő tevé ezt, — Ő hozta mindez átkot énreám." Tehát az *éltető nap,* ez a tipusos „apa-szimbolum" volt a boszu forrása, az ő szemébe

nem nézhetett többé a fiu. Ez ismét egyik megszabója an=nak, hogy kasztráció büntetése szemkitépéssé változott.

Elfogadva mindezen magyarázatokat, el kellene csodál=koznunk, mint tudta a nép e mitoszban a legjelentősebb lelki tartalomnak, a tudattalan tengely=komplexumának (vagyis a szülői komplexumnak) megismerésével összesüri=teni a lelki történés legáltalánosabb s legátfogóbb — bár csak szimbolikusan kifejezett — formuláját. De csodálko=zásunkat felváltja a megértés, ha Otto *Rank*=nak alapvető mitho=pszichológus munkáiból megtanuljuk ésszel felérni a költő néplélek munkálkodó módját. Szép példán[1]) mutatja meg Rank, hogy „az egyes költő az ő saját komplexumaitól hajtatva jut valamely rája átszármazott téma némely voná=sainak kimagyarázásához s aláhuzásához", de hogy az ugy=nevezett népi termékeket is olybá kell vennünk, mint szá=mos vagy számtalan egyeseknek munkáját, kiket valamely hagyomány meginditóinak, továbbültetőinek s kidiszitőinek kell elgondolnunk. „Csak éppen hogy, mondja Rank to=vább, az elbeszélés itt egész során megy végig nyilván ugyanily hajlandóságu egyéni lelkeknek, melyek mind ugyanazon irányban dolgoznak, néha nemzedékeken át, az általános emberi mozzanatok kiemelésén s ezeket zavaró mellékességek leköszörülésén."

Az Ödipusz=mitosz kétszeres magyarázata után a Rank leirta kristályosodási folyamatot e mitosz körül valahogy ilyennek gondolhatjuk el:

Jelentős, de tudattalan lelki *tartalmak* (támadó képze=tek az apával, vágyakodóak az anyával szemben, megfelelő testi jelenségek s a megfelelő testi büntetéstől való félelem), mindegyik külön, minden férfi tudatában, közvetett, szimbó=likus képviselőt teremtett magának. Különös teremtőképes=ségü emberek, költők, az egyetemes szimbólumoknak kifeje=zést is adtak. Igy keletkezhettek, elébb egyenkint s egymás=tól függetlenül, az egyes mitoszi motivumok: a szülék által való kitétetésé, az apa felett való győzelemé, az anyával való öntudatlan szeretkezésé, a magamegvakitásé. A mito=szoknak *Rank*=tól valószinüvé tett, számtalan egyes költői lelken át történt vándorutjának során a motivumok

[1]) O. *Rank* „Der Sinn der Griselda=Fabel." Az Imago első szá=mában.

utóbb egységbe sürüsödtek össze, mely aztán meg is maradt s meglehetősen egyformán ujra keletkezik minden népnél és minden időkben.[2])

De nagyon ugy lehet, hogy mint ebben, *minden* mitoszban, sőt talán általában a lelki termelésben, azzal a hajlandósággal, hogy lelki *tartalmakat* szimbólizáljanak, együtt fut a tudattalan szándék is, hogy jelképezzék az ennél a tartalomnál munkálkodott *lelki müködésmódot* is.[1]) E legvégső összeolvasztás adná meg aztán a kész mitoszt, mely évszázadokon át száll változatlan ivadékról ivadékra, nem csökkenve az emberekre való hatásában.

Igy az Ödipusz-mitosz is, melyben az embernek nemcsak legmélyebbre fojtott érzési és gondolati komplexumai jelennek meg képben, de a lelki erőknek az a játéka is, mely ilyen tartalmaknak belső elintézésénél, nem és egyéniség szerint különbözőképen, érvényesül.

---

[2]) V. ö. *Rank*, Mythos v. d. Geburt d. Helden. (Schriften z. angew. Seelenkunde. Deuticke, Wien.)

[1]) *Silberer*, kinek a funkcionális szimbolika fogalmát köszönhetni, egész sor mitoszt és mesét idéz, melyek materiális és funkcionális szimbóliumjelenségekre oldhatók fel. „Phantasie u. Mythos." Jb. f. Ps.-anal. II. 2.).

3.000

Prof. Freud

magyar nyelven még meg nem jelent munkái

Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse II. kiadás

I. rész: Fehlleistungen
II. „ Der Traum
III. „ Allgemeine Neurosenlehre
} Ára 30.— kor.

Studien über Hysterie (Breuer—Freud)

II. kiadás — Ára 11·40 kor.

Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre

I. és II. sorozat	Ára egyenként	8.—	kor.
III. sorozat	„	11.40	„
IV. sorozat	„	45.—	„

Zur Psychopathologie des Alltagslebens

VI. kiadás, sajtó alatt.

Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten

II. kiadás — Ára 8.— kor.

Der Wahn und die Träume in W. Jensens „Gradiva"

II. kiadás — Ára 4.— kor.

Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci

II. kiadás — Ára 4.— kor.

Dr. FERENCZI SÁNDORTÓL
MEGJELENT:

Contributions to Psychoanalysis
Angolra fordította Prof. Ernest Jones (London),
Boston, 1916. R. G. Badger & Comp.

Introjektion und Übertragung
Wien, 1912.

Über Hysterie und Pathoneurosen
Wien, 1919.

Die Psychoanalyse der Kriegsneurosen
Wien, 1919. (Internat. Psychoanalyt. Verlag.)

Ára 18 korona.